

ISSN 2617-0159

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧА СИСТЕМА: ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (17)

Чернігів 2025

УДК 343.8(051)

K82

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01

Рекомендовано до друку вченою радою Пенітенціарної академії України (протокол № 5 від 28 березня 2025 р.).

Відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 06.10.2023 № 3548/5 відбулося перейменування Академії Державної пенітенціарної служби на Пенітенціарну академію України.

Видання «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» внесено до Переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (додаток 3 до наказу Міністерства освіти і науки України від 23.12.2022 р. № 1166) у галузі юридичних наук (зі спеціальності 081 «Право»).

K82

Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра : науковий журнал / Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2025. № 1 (17). 204 с.

У цьому номері журналу «Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра» вміщено статті, присвячені кримінально-правовим та кримінологічним проблемам, організаційно-правовим аспектам виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, теорії і практики застосування покарання у виді позбавлення волі, актуальним питанням галузевих юридичних наук.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти.

УДК 343.8(051)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Тагієв С. Р., д-р юрид. наук, доц., заслужений юрист України.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Ніцимна С. О., д-р юрид. наук, проф.;

Пузирьов М. С., д-р юрид. наук, старш. дослід.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Джужа О. М., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України;

Карелін В. В., д-р юрид. наук, доц.;

Колб О. Г., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України;

Коломісць Н. В., д-р юрид. наук, проф.;

Копотун І. М., д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України, проректор з міжнародних зв'язків Академії ГУСПОЛ (Чеська Республіка);

Олефір Л. І., канд. юрид. наук; доц.;

Скаков А. Б., д-р юрид. наук, проф., почесний працівник освіти Республіки Казахстан, професор кафедри кримінального права та організації виконання покарань Костанайської академії МВС Республіки Казахстан ім. Ш. Кабилбаєва (Республіка Казахстан);

Чумаков В. В., д-р юрид. наук, проф.;

Шкута О. О., д-р юрид. наук, проф.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Пузиревський М. В.

Заснований у 2017 році.

Ідентифікатор медіа: R30-02520

від 18.01.2024 № 134

© Пенітенціарна академія

України, 2025

ISSN 2617-0159

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
PENITENTIARY ACADEMY OF UKRAINE**

**CRIMINAL AND
EXECUTIVE SYSTEM:
YESTERDAY. TODAY.
TOMORROW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1 (17)

Chernihiv 2025

UDC 343.8(051)

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01

Recommended for printing by Academic Council of Penitentiary Academy of Ukraine (Protocol № 5 dated March 28, 2025).

In accordance with the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 06.10.2023 No. 3548/5, the Academy of the State Penitentiary Service was renamed to Penitentiary Academy of Ukraine.

*The journal "Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow" was included in the **List of scientific professional publications of Ukraine under "B" category** (Appendix 3 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated December 23, 2022 No. 1166) in the field of legal sciences (on specialty 081 "Law").*

Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow :
a Scientific Journal / Penitentiary Academy of Ukraine. Chernihiv : PAU,
2025. № 1 (17). 204 p.

This issue of the journal "Criminal and Executive System: Yesterday. Today. Tomorrow" contains the articles, dedicated to criminal and legal, criminological problems, organizational and legal aspects of execution of punishment, not related to imprisonment, theory and practice of sentencing, actual issues of branch legal sciences.

The publication will be useful for scholars, teachers, obtainers of higher education.

UDC 343.8(051)

EDITOR-IN-CHIEF:

Tahüev S. R., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor, Honored Lawyer of Ukraine.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Nishchymna S. O., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Puzyrov M. S., Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher.

EDITORIAL BOARD:

Dzhuzha O. M., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Karelin V. V., Doctor of Sciences (Law), Associate Professor;

Kolb O. H., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine;

Kolomiets N. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Kopotun I. M., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Vice-rector for International Relations of the HUSPOL Academy (the Czech Republic);

Olefir L. I., Ph.D. in Law, Associate Professor;

Shakov A. B., Doctor of Sciences (Law), Professor, Honorary Worker of Education of the Republic of Kazakhstan, Professor of the Department of Criminal Law and Organization of Punishments Execution, Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. Sh. Kabyrbayev (the Republic of Kazakhstan);

Chumak V. V., Doctor of Sciences (Law), Professor;

Shkuta O. O., Doctor of Sciences (Law), Professor.

RESPONSIBLE SECRETARY: Puzyrevskiy M. V.

Founded in 2017. Media identifier: R30-02520
dated 18.01.2024 № 134

© Penitentiary Academy
of Ukraine, 2025

ЗМІСТ**I. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ****Гречанюк С. К., Зливко С. В.**

ЗАПОБІГАННЯ І РЕАГУВАННЯ НА КАТУВАННЯ У СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ: ПРАВА ПІДОЗРЮВАНИХ, ЩО ТРИМАЮТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ 9

Кріцак І. В., Сокурєнко В. В., Боднар С. В.

СФЕРА «CRIMINAL» В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОМЕТРИЧНОМУ ПРОСТОРІ З АКЦЕНТАМИ НА ДІТЕЙ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ФЕНОМЕН СЬОГОДЕННЯ..... 27

Крупко Я. М., Пузирєвський М. В.

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ: СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ В СУЧАСНИХ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 62

Лазаренко А. М., Федорова Ю. Є.

МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮВАННЯ ТА ЇХ РОЛЬ У ЗАПОБІГАННІ СЕРІЙНИМ УБИВСТВАМ 74

Петренко С. В.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ..... 89

Пузирьов М. С.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ВІЙСЬКОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 105

Чередніченко І. О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ 120

II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

Пономарьова А. А.

ПОТЕНЦІАЛ МОДЕЛІ «БАРНАХУС» У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
І УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЩОДО
НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ 131

III. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Аніщенко В. О., Олефір Л. І., Лілікович П. В.

ОСВІТА ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ 142

Богатирьов І. Г., Дудка Н. О.

НАУКОВИЙ СУПРОВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ
СИСТЕМИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ 159

Галай А. О., Гречанюк С. К.

ВИКОРІНЕННЯ КАТУВАННЯ І ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ
У В'ЯЗНИЧНІЙ СИСТЕМІ В УКРАЇНІ: ВІД УПРАВЛІНСЬКОЇ
ДИСКУСІЇ ДО ЗАПУСКУ ПРОЄКТУ ІНСПЕКТОРІВ З
ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ 171

IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК

Карелін В. В., Бериславська О. М., Кравець Д. М.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОГОВОРІВ МІЖ СПАДКОЄМЦЯМИ... 188

CONTENT

I. CRIMINAL, LEGAL AND CRIMINOLOGICAL PROBLEMS

Hrechaniuk S., Zlyvko S.

PREVENTION AND RESPONSE TO TORTURE IN DETENTION
FACILITIES: THE RIGHTS OF SUSPECTS HELD IN CUSTODY 9

Kritsak I., Sokurenko V., Bodnar S.

THE FIELD OF «CRIMINAL» IN THE UKRAINIAN SCIENTOMETRIC
SPACE WITH A FOCUS ON CHILDREN AS THE MOST IMPORTANT
PHENOMENON OF OUR TIME..... 27

Krupko Ya., Puzyrevskyi M.

CRIMINAL OFFENSES AGAINST PEACE, HUMAN SECURITY AND
INTERNATIONAL LAW AND ORDER: THE STATE OF SCIENTIFIC
DEVELOPMENT IN MODERN DISSERTATION RESEARCHES..... 62

Lazarenko A., Fedorova Yu.

METHODS OF CRIMINOLOGICAL PROFILING AND THEIR
ROLE IN PREVENTING SERIAL MURDERS 74

Petrenko S.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES
RELATED TO THE USE OF BUDGETARY FUNDS 89

Puzyrov M.

THE CONCEPT AND CONTENT OF THE NORMATIVE AND LEGAL
SUPPORT FOR THE ACTIVITY OF THE STATE BUREAU OF
INVESTIGATION AS A SUBJECT OF PREVENTING MILITARY
CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW 105

Cherednichenko I.

GENERAL CHARACTERISTICS OF ORGANIZED CRIMINALITY
IN THE FIELD OF ILLICIT TRAFFICKING OF DRUG PRODUCTS,
THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS 120

II. ORGANIZATIONAL AND LEGAL ISSUES OF EXECUTION OF PUNISHMENTS, NOT RELATED TO IMPRISONMENT

Ponomaryova A.

THE POTENTIAL OF THE BARNAHUS MODEL IN THE ACTIVITIES
OF PENAL AUTHORITIES AND INSTITUTIONS REGARDING
JUVENILE OFFENDERS..... 131

III. APPLICATION OF IMPRISONMENT: THEORY AND PRACTICE

Anishchenko V., Olefir L., Lilikovych P.

EDUCATION OF CONVICTS IN UKRAINE:
COMPARATIVE ASPECT..... 142

Bohatyrov I., Dudka N.

SCIENTIFIC SUPPORT OF THE PENITENTIARY SYSTEM
FUNCTIONING IN UKRAINE IN TODAY'S ENVIRONMENT 159

Halai A., Hrechaniuk S.

ERADICATION OF TORTURE AND ILL-TREATMENT IN THE
PRISON SYSTEM IN UKRAINE: FROM A MANAGEMENT
DISCUSSION TO THE LAUNCH OF THE INSPECTORS' PROJECT
TO ENSURE THE PRISONERS' RIGHTS..... 171

IV. ACTUAL ISSUES OF BRANCH LEGAL SCIENCES

Karelin V., Beryslavska O., Kravets D.

CURRENT ISSUES OF CONTRACTS BETWEEN HEIRS..... 188

І. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 343.2:341.4](477)+343.8+342.7

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.009

Гречанюк С. К.,

доктор юридичних наук, професор, ректор,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2000-9523;

Зливко С. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного та конституційного права
Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2732-3144

ЗАПОБІГАННЯ І РЕАГУВАННЯ НА КАТУВАННЯ У СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ: ПРАВА ПІДОЗРЮВАНИХ, ЩО ТРИМАЮТЬСЯ ПІД ВАРТОЮ

У статті здійснено аналіз правових механізмів запобігання катуванням у слідчих ізоляторах, розглянуто міжнародні та національні стандарти захисту прав підозрюваних. Досліджено практику Європейського суду з прав людини, а також рекомендації Комітету ООН проти катувань та Європейського комітету із запобігання катуванням. Визначено ключові проблеми, що перешкоджають ефективному розслідуванню випадків жорстокого поводження, та запропоновано першочергові заходи для покращення правозахисних механізмів.

Ключові слова: катування, тортури, слідчі ізолятори, тримання під вартою, права людини, права підозрюваних, права в'язнів, захист прав, поводження з в'язнями, Європейський суд з прав людини, міжнародні стандарти, правозахисні механізми, правоохоронні органи, в'язничний менеджмент.

Постановка проблеми. Запобігання та захист від тортур у слідчих ізоляторах – одна з актуальних проблем правової держави, адже саме в місцях несвободи права людини перебувають під особливою загрозою. Незважаючи на значний розвиток міжнародних механізмів захисту, а також поступове реформування національного кримінального процесуального

законодавства, проблема катувань і жорстокого поводження з підозрюваними залишається актуальною. Ба більше, в умовах нестабільності суспільно-політичного життя, війни і трансформації правоохоронної системи загрози порушень прав підозрюваних у місцях тримання під вартою лише зростають.

Відправною точкою для осмислення цієї проблеми є принцип абсолютної заборони катувань, закріплений у міжнародному праві, який не допускає жодних винятків чи виправдань. Попри те, що Україна ратифікувала всі ключові міжнародні документи у сфері захисту прав людини, включно з Конвенцією проти катувань і Європейською конвенцією з прав людини, практика Європейського суду з прав людини (як і висновки національних правозахисників) свідчить про наявність системних проблем із забезпеченням цих норм у реальному житті.

На окрему увагу заслуговують слідчі ізолятори як простір підвищених ризиків, де поєднуються фактори процесуальної невизначеності статусу особи, її психологічної вразливості та можливого тиску з боку правоохоронців. Недостатність дієвих механізмів превентивного контролю, обмеженість доступу до незалежного медичного огляду, правової допомоги та ефективного судового захисту створюють умови, за яких катування та нелюдське поводження стають реальними загрозами для підозрюваних.

Отже, ця стаття має на меті проаналізувати сучасний стан проблеми запобігання катуванням у слідчих ізоляторах, дослідити правові механізми забезпечення прав підозрюваних та оцінити ефективність судового й позасудового контролю у цій сфері. Використовуючи матеріали практики Європейського суду з прав людини, українського законодавства та наукових досліджень, ми прагнемо окреслити перспективи вдосконалення наявних механізмів правозахисту.

Стаття містить, крім оприлюднених джерел, також кількісні дані та бачення авторів, отримані під час управлінської діяльності і співпраці у ДКВС України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема запобігання катуванням у слідчих ізоляторах є предметом численних наукових досліджень, які охоплюють як міжнародно-

правові аспекти, так і національну практику. Значний внесок у цю сферу зробили вітчизняні науковці, досліджуючи нормативно-правові механізми протидії катуванням, їх кримінально-правову кваліфікацію та загальні тенденції розвитку гуманістичної парадигми кримінального права.

Зокрема, С. Булавіна та А. Гороть аналізують міжнародні правові механізми заборони катувань і наголошують, що ефективність цих механізмів значною мірою залежить від їхньої імплементації на національному рівні [1, с. 24]. Гаврильців М. досліджує питання захисту прав людини у воєнний період, підкреслюючи зростання ризиків жорстокого поводження в місцях несвободи під час кризових ситуацій [2, с. 32].

Своєю чергою Л. Скрекля розглядає категорію «жорстокості» як ключове кримінально-правове поняття, що дозволяє точніше кваліфікувати випадки катувань та нелюдського поводження [3, с. 15]. Значну увагу питанням кримінальної відповідальності за катування приділяє Г. Телесницький, який у своїх працях проводить порівняльно-правовий аналіз відповідальності за такі злочини в українському та закордонному законодавстві [4, с. 18; 5, с. 210].

Тимофєєва Л. досліджує гуманістичну парадигму кримінального права та наголошує на необхідності її застосування під час розроблення механізмів запобігання катуванням [6, с. 87]. В іншій своїй праці вона аналізує вплив кризових умов на рівень дотримання прав підозрюваних, звертаючи увагу на роль правозастосовних органів у цьому процесі [7, с. 135]. Її дослідження практики Європейського суду з прав людини свідчить про наявність системних проблем у забезпеченні ефективного розслідування випадків катувань [8, с. 140].

Проблеми призначення покарання у справах, пов'язаних із катуваннями, аналізує В. Туляков, наголошуючи, що суворість покарання має узгоджуватися з принципами гуманізації кримінального права [9, с. 258]. Юридичні аспекти принципу *lex stricta*, який безпосередньо впливає на кваліфікацію злочинів, розглядає С. Хилюк, акцентуючи увагу на правових підходах ЄСПЛ у цьому питанні [10]. Еволюцію концепції заборони поводження, що принижує гідність, та закріплення її

в міжнародних документах простежує Е. Шишкіна, розкриваючи механізми Ради Європи у сфері захисту прав людини [11, с. 20].

Отже, сучасні наукові дослідження підтверджують необхідність удосконалення нормативно-правових механізмів запобігання катуванням у слідчих ізоляторах, розвитку інституційного контролю та забезпечення ефективних засобів правового захисту для осіб, які перебувають під вартою.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз правових механізмів запобігання катуванням у слідчих ізоляторах, оцінити ефективність наявних міжнародних і національних стандартів захисту прав підозрюваних, а також визначити ключові проблеми й перспективи вдосконалення правозастосовної практики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Запобігання катуванням у слідчих ізоляторах є однією з актуальних проблем сучасного правозахисту, оскільки підозрювані особи перебувають у стані особливої вразливості перед державними органами. Враховуючи це, міжнародні правові механізми надають широкий спектр інструментів для контролю за дотриманням прав осіб, які перебувають під вартою. Водночас національне законодавство України формально містить необхідні гарантії, проте їх ефективність залишається під питанням.

Одним з найважливіших міжнародних актів у сфері запобігання катуванням є Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року. Документ встановлює абсолютну заборону катувань і зобов'язує держави-учасниці вживати ефективних заходів для запобігання цим злочинам. Особливе значення має також Факультативний протокол до Конвенції проти катувань, який передбачає створення превентивних механізмів у кожній державі.

У Європейському регіоні основні зобов'язання щодо протидії катуванням випливають з Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 3), яка забороняє катування в усіх формах. Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово підкреслював, що навіть у надзвичайних ситуаціях ця заборона є абсолютною. Значна

кількість рішень Суду стосується порушень прав осіб, які перебувають під вартою.

Важливо зазначити, що абсолютна більшість рішень ЄСПЛ стосується саме умов у слідчих ізоляторах. Наприклад, за результатами аналізу, проведеного Департаментом з питань виконання кримінальних покарань щодо рішень ЄСПЛ за 11 місяців 2024 року, помітно, що із загальної кількості присудженої суми справедливої сатисфакції від порушень прав у ДКВС України 97,7 % становлять справи щодо слідчих ізоляторів [19, с. 8]. Вважаємо, що загальна щорічна сума у понад 300 тис. євро є доволі значною, щоб Україна усвідомила потребу виправити ситуацію з умовами перебування ув'язнених у слідчих ізоляторах.

Окрім судового контролю, на міжнародному рівні діє Європейський комітет із запобігання катуванням (СРТ), який проводить регулярні інспекції місць несвободи в державах-членах Ради Європи. Його рекомендації є важливим інструментом удосконалення національної системи запобігання катуванням.

Українське законодавство передбачає ряд норм, які спрямовані на запобігання катуванням у слідчих ізоляторах. Насамперед стаття 28 Конституції України гарантує, що жодна особа не може бути піддана катуванням чи жорстокому поводженню. Крім того, Кримінальний кодекс України містить статтю 127, яка передбачає кримінальну відповідальність за катування.

Кримінальний процесуальний кодекс України також містить низку гарантій захисту осіб, які перебувають у місцях несвободи. Зокрема, передбачено право підозрюваного на **негайний доступ до адвоката**, а також на **медичний огляд**, який може зафіксувати сліди насильства. Однак, як зазначає С. Булавіна, проблемою залишається неналежне виконання цих гарантій на практиці, що ставить під загрозу ефективність захисту підозрюваних [1, с. 26].

Попри формальну відповідність законодавства міжнародним стандартам, в Україні існують значні проблеми із забезпеченням ефективного запобігання катуванням у слідчих ізоляторах. Як зазначає М. Гаврильців, особливо загострюється ця проблема в періоди суспільних криз, коли правоохоронні органи

отримують розширені повноваження, а механізми контролю стають менш ефективними [2, с. 33].

Ключові проблеми, що ускладнюють імплементацію міжнародних стандартів, охоплюють:

- недостатню незалежність механізмів розслідування випадків катувань (більшість скарг розглядається правоохоронними органами, що самі можуть бути зацікавленими сторонами);

- обмежений доступ до адвоката в перші години затримання;

- відсутність ефективної системи відеоспостереження у слідчих ізоляторах, що могло б стати доказовою базою у випадках жорстокого поводження.

Як зазначає Л. Скрекля, важливим кроком у напрямі подолання проблеми катувань є посилення громадського контролю за діяльністю слідчих ізоляторів [3, с. 16]. Подібну думку висловлює і Г. Телесніцький, який наголошує, що без створення незалежних механізмів розслідування порушень прав людини в місцях несвободи проблему катувань неможливо подолати [4, с. 19]. У цьому контексті актуальними є ініціативи ДКВС України щодо утворення спеціально уповноважених посадових осіб з питань запобігання катуванням та їхні завдання щодо активної взаємодії з правозахисними організаціями.

Міжнародне право містить широкий спектр механізмів запобігання катуванням, однак їх ефективність залежить від імплементації на національному рівні. Попри наявність у законодавстві України формальних гарантій захисту підозрюваних від жорстокого поводження, існує низка проблем, що ускладнюють їх реалізацію. Відсутність незалежного контролю, труднощі з фіксацією випадків насильства та недосконалість механізму розслідування катувань є ключовими викликами, які потребують розв'язання.

Незважаючи на наявність міжнародних та національних правових стандартів, що гарантують захист від катувань, реальна ситуація в слідчих ізоляторах України залишається складною. Аналіз наявних проблем свідчить про існування низки системних факторів, що сприяють порушенням прав

підозрюваних. Вони пов'язані як із законодавчими недоліками, так і з відсутністю ефективних механізмів контролю за діяльністю правоохоронних органів.

Одним із ключових інструментів запобігання катуванням є *негайний доступ затриманого до адвоката*. Цей принцип закріплений як у міжнародному праві, так і в національному законодавстві. Проте в Україні нерідко спостерігаються випадки, коли правоохоронці затримують особу без надання можливості зв'язатися із захисником або створюють штучні перешкоди для реалізації цього права. Як зазначає С. Булавіна, у перші години після затримання особа перебуває в найвразливішому стані, тому відсутність адвоката значно підвищує ризик жорстокого поводження [1, с. 26].

Окрім юридичного захисту, важливим механізмом запобігання катуванням є незалежний медичний огляд. Він дозволяє зафіксувати можливі тілесні ушкодження та слугує доказом неналежного поводження. Як зазначає М. Гаврильців, практика свідчить про те, що медичні огляди в слідчих ізоляторах часто проводяться формально або за відсутності незалежного контролю, що ставить під сумнів їхню об'єктивність [2, с. 32]. З цього приводу варто зазначити, що утворення незалежної державної установи «Центр охорони здоров'я ДКВС» та її робота з урегулювання і впровадження процедур фіксування тілесних ушкоджень та самостійного, без узгодження з адміністрацією СІЗО, повідомлення правоохоронним органам про такі випадки дозволить продемонструвати зусилля України щодо впровадження Стамбульського протоколу розслідування і документування фактів катувань у місцях несвободи. Поступово через активність цієї інституції посилюється кількість задокументованих тілесних ушкоджень в'язнів і таких, про які повідомляють правоохоронним органам. Зокрема, якщо у 2022 році було зафіксовано 3000 тілесних ушкоджень у в'язнів в установах ДКВС [21], у 2023 році їх стало понад 4300, у 2024 році цей показник досяг кількості понад 7350. На наше переконання, це свідчить не про зростання виявів насильства (документальних або оцінних підстав для такої думки немає), а про готовність

різних структур в'язничної системи (головним чином Центру охорони здоров'я ДКВС та Департаменту з питань виконання кримінальних покарань) до фіксування ушкоджень та реагування на них. Поступово зростає і кількість повідомлень правоохоронним органам, зокрема у 2024 році медичні працівники ЦОЗ направили у 7,5 разу більше порівняно з попереднім роком повідомлень до Державного бюро розслідувань про виявлені тілесні ушкодження.

Ще однією критичною проблемою є неефективність розслідування випадків катувань. Серед основних причин цього – те, що органи, які мають здійснювати розслідування катувань (правоохоронні органи), нерідко самі є їхніми фігурантами. Як зазначає Л. Скрекля, національна практика демонструє, що більшість заяв про катування розглядаються в межах загального слідства без належного акценту на дотриманні стандартів ефективного розслідування [3, с. 15]. З наведених позицій підслідність злочинів, вчинених співробітниками правоохоронних органів, слідчим Державного бюро розслідувань виглядає обґрунтованою.

Аналізуючи кримінальну відповідальність за катування, Г. Телесніцький наголошує на тому, що проблемою є не лише недосконале розслідування, а й відсутність дієвих санкцій для винних осіб. Більшість справ не доходять до суду, а якщо доходять, то завершуються м'якими покараннями, що не створює належного превентивного ефекту [4, с. 18].

Одним із можливих розв'язань проблеми катувань є впровадження системи відеофіксації у слідчих ізоляторах, що дозволяє документувати всі дії правоохоронців та забезпечувати об'єктивний контроль за поведінкою із затриманими. Однак, як зазначає Г. Телесніцький, система відеоспостереження в Україні є фрагментарною та не охоплює всі необхідні місця, а відеозаписи часто зникають або виявляються недоступними під час розслідувань [5, с. 210]. Тімофєєва Л. звертає увагу на проблему відсутності чітких нормативних вимог щодо зберігання та доступу до відеозаписів, що робить цю систему малоефективною в боротьбі з катуваннями [6, с. 90]. На її думку, слід розширити обов'язковість відеофіксації, що охоплювала б

усі приміщення, де перебувають підозрювані, а також запровадити незалежний контроль за доступом до записів. Важливо, що зазначена теза є контраверсійною в частині практики ЄСПЛ, зокрема низки справ проти росії, де постійне і всеосяжне відеоспостереження було визнане таким, що порушує ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цих умовах вжиття заходів щодо відеоспостереження має бути зваженим і враховувати позиції різних сторін.

Окрім того, залишається проблема *неефективного судового контролю* за дотриманням прав підозрюваних. Суди часто нехтують доказами застосування катувань або відхиляють клопотання про незалежну медичну експертизу. В. Туляков зазначає, що судова практика в Україні демонструє низьку готовність судів визнавати наявність системних проблем у слідчих ізоляторах, що ускладнює притягнення винних до відповідальності [9, с. 258].

Аналіз проблем захисту підозрюваних від катувань у слідчих ізоляторах в Україні свідчить про наявність глибоких системних недоліків. Відсутність ефективного доступу до адвоката та незалежного медичного огляду, формальне ставлення до розслідувань скарг на катування, недосконала система відеофіксації та слабкий громадський контроль створюють умови, за яких порушення прав людини в місцях несвободи залишаються безкарними. Без кардинальних змін у механізмах розслідування та контролю ці проблеми продовжуватимуть загрожувати правам підозрюваних у кримінальних провадженнях.

Міжнародні організації та судові інстанції неодноразово звертали увагу на проблему катувань у місцях несвободи, включно зі слідчими ізоляторами. Особливу роль у формуванні стандартів захисту відіграють Європейський суд з прав людини, Комітет ООН проти катувань та Європейський комітет із запобігання катуванням Ради Європи. Їхні рішення та рекомендації містять конкретні заходи, спрямовані на зменшення випадків жорстокого поводження з особами, які перебувають під вартою.

Європейський суд з прав людини неодноразово визнавав порушення Україною статті 3 Європейської конвенції з прав людини, яка встановлює абсолютну заборону катувань та нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження.

Типовою справою, яку ми наведемо для ілюстрації кейсів, що розглядаються стосовно українських реалій, є *Лобчук та інші проти України* [12] 2023 року. У цій справі ЄСПЛ визнав катуванням тривалі (від півтора до шістнадцяти років) тримання під вартою в установах ДКВС України у семи заявників з різних частин України. Більшість заявників цієї справи зазначали про загальні негативні умови тримання, які можуть вважатися катуванням (наприклад, відсутність свіжого повітря, відсутність або недостатнє електричне освітлення, відсутність або погана якість постільної білизни, відсутність туалетних засобів, відсутність або недостатня кількість продуктів харчування, відсутність або обмежений доступ до питної води, відсутність або обмежений доступ до душу, низька якість продуктів харчування, переповненість), проте суд не наводив детальний аналіз цих обставин, натомість у кожного із заявників було встановлено недостатню площу на одну особу – від 1 м² до 3,9 м², що порушує загальні стандарти, рекомендовані для України в низці попередніх рішень ЄСПЛ. В окремих справах порушеннями прав, які додаються до наведених типових обставин, є неякісне надання медичних послуг, що призводить до суттєвих захворювань ув'язнених.

Подібні справи щодо неприйнятних умов перебування в'язнів є найпоширенішими щодо тримання в українських слідчих ізоляторах. Аналогічні порушення були зафіксовані у справі *Бекетов проти України*, де Суд також наголосив на відсутності ефективного розслідування скарг заявника щодо жорстокого поводження [13].

Окрему увагу слід приділити справі *Кінр проти Туреччини*, де Суд визначив критерії належного розслідування випадків катувань та встановив відповідальність держави за незабезпечення ефективного механізму розгляду скарг осіб, що перебувають під вартою [15].

Комітет ООН проти катувань у своїх висновках щодо п'ятої періодичної доповіді України висловив занепокоєння через: відсутність незалежного механізму розслідування заяв про катування; перешкоди в доступі до адвоката в перші години після затримання; перенаселеність та незадовільні умови в місцях попереднього ув'язнення; відсутність ефективної системи відшкодування шкоди жертвам катувань [16].

Комітет рекомендував Україні вжити заходів для покращення умов тримання під вартою, запровадити ефективний механізм документування випадків катувань та посилити незалежний нагляд за правоохоронними органами.

Європейський комітет із запобігання катуванням здійснює регулярний моніторинг пенітенціарної системи України. У своїй доповіді за 2020 рік він наголосив на необхідності: запровадження альтернативних запобіжних заходів для зменшення перенаселеності СІЗО; покращення матеріальних умов утримання під вартою, включно із забезпеченням належного харчування та санітарних умов; гарантування регулярного доступу до медичних послуг; підвищення кваліфікації персоналу слідчих ізоляторів для запобігання неналежному поведінню з ув'язненими [17].

У звіті СРТ за результатами відвідування у 2023 році, де система ДКВС України вперше отримала деякі позитивні оцінки, тим не менше було наголошено на необхідності навіть у час воєнних складнощів забезпечувати гідні умови в місцях тримання під вартою. У звіті також укотре зазначено, що національний стандарт 2,5 м² є невідповідним міжнародним стандартам і має бути змінений; усі приміщення для тримання ув'язнених мають відповідати санітарним нормам; а камери мати достатній доступ до природного світла і вентиляції. Також було звернуто увагу на соціально-корисне дозвілля ув'язнених у СІЗО [20].

Реалізація стандартів захисту прав людини в Україні також залежить від правової обізнаності працівників правоохоронних органів та осіб, які перебувають під вартою. Важливим освітнім ресурсом є онлайн-курс *Європейський механізм захисту прав людини*, що містить рекомендації стосовно звернення до ЄСПЛ та роз'яснення процедур оскарження порушень прав людини [14].

Аналіз міжнародної практики свідчить про те, що в Україні залишаються нерозв'язаними численні проблеми, які належать до визначеної в міжнародній практиці категорії катування у слідчих ізоляторах. Судова практика ЄСПЛ вказує на системні порушення прав підозрюваних, а висновки Комітету ООН проти катувань та Європейського комітету із запобігання катуванням містять рекомендації, які Україна повинна імплементувати для підвищення стандартів захисту прав людини.

Висновки. Катування у слідчих ізоляторах є одним з найбільш чутливих порушень прав людини в місцях несвободи, а запобігання їм – пріоритетний напрям діяльності всієї національної правоохоронної системи. Саме в місцях несвободи особи перебувають у найбільш вразливому становищі, що зумовлює складнощі з виявленням, документуванням та реагуванням на такі порушення прав. Незважаючи на наявність міжнародних та національних правових норм, які гарантують заборону катувань, практика свідчить про наявність серйозних проблем у їх реалізації в Україні.

Негідні умови тримання під вартою, відсутність ефективних механізмів розслідування випадків жорстокого поводження, обмежений доступ до адвоката та незалежної медичної допомоги залишаються ключовими проблемами. Аналіз практики Європейського суду з прав людини, висновків Комітету ООН проти катувань та Європейського комітету із запобігання катуванням підтверджує системний характер цих порушень та необхідність їхнього невідкладного розв'язання.

Передусім слід розробити план поступового запровадження стандарту 4 м² на одну особу в слідчих ізоляторах та запровадження більш якісних умов тримання особи. Для цього поступово збільшувати кількість камер, пристосованих для тримання осіб з такою самою пропорцією. Нині близько 10 % ув'язнених в Україні уже тримаються з такою нормою, також це залежить і від географічного критерію, в окремих установах це можливо зробити швидше. Сприятиме цьому завданню й обладнання дільниць СІЗО у виправних колоніях, де кількість утримуваних осіб уже зменшена. Також розвантаженню СІЗО сприятиме масштабний проєкт із переведення засуджених до

довічного позбавлення волі до вже розвантажених виправних колоній з обладнанням у них спеціальних дільниць. Важливим у цьому є перегляд будівельних і обладнанневих норм щодо облаштування камер, зменшення кількості ґрат та розширення вікон задля збільшення природного світла.

Потрібно розвивати й менш масштабні, однак важливі проєкти, які були започатковані ДКВС України у 2024 році, а саме:

- запровадження інспекторів з дотримання прав засуджених і запобігання катуванням, після досягнення їх сталого функціонування у виправних колоніях необхідно ввести таку посаду в слідчих ізоляторах, де що видозмінивши функціональні обов'язки відповідно до специфіки установ;

- необхідно розробити обов'язковий алгоритм визначення дій щодо тілесних ушкоджень, адресований персоналу слідчих ізоляторів та медичному персоналу ЦОЗ. Усі травми, що можуть бути насильницькими, незалежно від імовірного суб'єкта і волі самого ув'язненого, мають фіксуватися з негайним (не узгоджуваним між різними службами) повідомленням Державному бюро розслідувань;

- запровадження денного простору й денної соціальної та фізичної активності ув'язнених, що пілотується в низці слідчих ізоляторів.

Таким чином, ефективне запобігання катуванням у слідчих ізоляторах потребує комплексного підходу, що стосується вдосконалення законодавчих норм, запровадження незалежних механізмів контролю та посилення відповідальності за порушення. Виконання цих заходів сприятиме зміцненню правозахисних механізмів в Україні та приведенню її правозастосовної практики у відповідність до міжнародних стандартів.

Список використаних джерел

1. Булавина С. Є., Гороть А. М. Заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання в міжнародному праві як механізм забезпечення прав людини. *Історико-правовий часопис*. 2023. Т. 21. № 2. С. 23–30.

2. Гаврильців М. Т. Захист прав людини в умовах війни (за матеріалами рішень Європейського суду з прав людини).

Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період. Львів, 2023. С. 31–34.

3. Скрекля Л. І. Жорстокість як наскрізне кримінально-правове поняття : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2014. 18 с.

4. Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 20 с.

5. Телесніцький Г. Н. Кримінальна відповідальність за катування: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2013. 265 с.

6. Тимофєєва Л. Ю. Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України. Харків : Право, 2020. 280 с.

7. Тимофєєва Л. Ю. Гуманне та нелюдське поводження в кримінальному праві України в умовах кризи та невизначеності. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2020 : альманах наукових праць.* Миколаїв : Миколаївський ін-т права НУ ОЮА, 2020. С. 133–140.

8. Тимофєєва Л. Ю. Катування та нелюдське поводження в контексті сучасної практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2020. Т. 2. № 14. С. 136–153.

9. Туляков В. О. Призначення більш суворого покарання у сучасних умовах. *Гуманізація кримінальної відповідальності* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (16–17 листопада 2018 р., м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ : Університет Короля Данила, 2018. С. 257–260.

10. Хилок С. В. Lex stricta як складова принципу законності у кримінальному праві в інтерпретації Європейського суду з прав людини. *Часопис Академії адвокатури України.* 2014. Т. 7. № 3 (24). С. 92–103.

11. Шишкіна Е. В. Концепція заборони неналежного поводження з людиною та її еволюція в діяльності Ради Європи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2009. 24 с.

12. Лобчук та інші проти України (Lobchuk and others v. Ukraine) : рішення Європейського суду з прав людини від 09 лютого 2023 року, заява № 36871/20 та 6 інших заяв. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j48#Text (дата звернення: 26.02.2025).

13. Бекетов проти України (Beketov v. Ukraine) : рішення Європейського суду з прав людини від 19 лютого 2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d19#Text (дата звернення: 15.02.2025).

14. Європейський механізм захисту прав людини : курс EdEra. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+HR201+hr101/> (дата звернення: 15.02.2025).

15. Кіпр проти Туреччини : рішення Європейського суду з прав людини від 10 травня 2001 р., заява № 25781/94. URL: <https://rm.coe.int/16806b5964> (дата звернення: 15.02.2025).

16. Комітет ООН проти катувань. Висновки і рекомендації щодо п'ятої періодичної доповіді України. URL: <https://library.khpg.org/index.php?id=1181120144> (дата звернення: 20.02.2025).

17. Європейський комітет із запобігання катуванням. Доповідь за результатами візиту до України у 2020 році. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/how-to-improve-conditions-in-ukrainian-prisons-presentation-of-the-analysis-of-the-recommendations-of-the-european-committee-for-the-prevention-of-tor> (дата звернення: 20.02.2025).

18. Гарумов проти України (Garumov v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 06 червня 2019 р., заява № 70043/17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e27#Text (дата звернення: 15.02.2025).

19. Результати роботи Департаменту у напрямі прав в'язнів у 2024. Презентація заступника начальника Департаменту з питань виконання кримінальних покарань за результатами 2024 року. URL: <https://surl.li/mlplfu> (дата звернення: 25.02.2025).

20. Європейський комітет із запобігання катуванням. Доповідь за результатами візиту до України у 2023 році. URL: <https://rm.coe.int/1680b0e1f9> (дата звернення: 26.02.2025).

21. Виконання наказу ЦОЗ ДКВС України. 01.02.2023. URL: <https://coz.kvs.gov.ua/?p=10315> (дата звернення: 26.02.2025).

Hrechaniuk S.,

Doctor of Sciences (Law), Professor, Rector,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2000-9523;

Zlyvko S.,

Doctor of Sciences (Law), Associate Professor,
Professor of the Department of Administrative
and Constitutional Law of the Educational
and Research Institute of Law,
Law Enforcement and Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2732-3144

PREVENTION AND RESPONSE TO TORTURE IN DETENTION FACILITIES: THE RIGHTS OF SUSPECTS HELD IN CUSTODY

This article examines the legal mechanisms for preventing torture in pre-trial detention facilities, focusing on both international and national standards for protecting the rights of suspects. The study analyzes the legal framework established

by the United Nations Convention Against Torture and the European Convention on Human Rights, as well as the jurisprudence of the European Court of Human Rights (ECtHR). Special attention is paid to landmark cases such as *Garumov v. Ukraine* and *Beketov v. Ukraine*, which highlight systemic issues related to inhuman and degrading treatment in Ukrainian detention centers. Additionally, the ruling in *Cyprus v. Turkey* is examined as a precedent for state responsibility in ensuring proper detention conditions and effective investigations of ill-treatment.

The research also incorporates recommendations from the United Nations Committee Against Torture and the European Committee for the Prevention of Torture. These bodies have repeatedly expressed concern over the conditions of detention in Ukraine, the lack of independent investigative mechanisms for torture complaints, and limited access to legal and medical assistance for detainees. Their reports emphasize the urgent need for legal and institutional reforms to bring Ukraine's human rights practices in line with international standards.

The article identifies several key issues preventing effective prevention and prosecution of torture in detention facilities. These include overcrowding, unsanitary conditions, insufficient judicial oversight, and inadequate state response to allegations of torture. One of the most pressing concerns is the absence of an independent body responsible for investigating complaints against law enforcement officers, which leads to a culture of impunity. Furthermore, the lack of systematic monitoring and access to independent medical examinations exacerbates the vulnerability of detainees.

To address these challenges, the article proposes several urgent measures: the establishment of an independent investigative mechanism for torture complaints, improvement of detention conditions, ensuring immediate access to legal and medical assistance, strengthening accountability for law enforcement officers involved in ill-treatment, and expanding legal education programs on human rights protection. Implementing these measures would significantly enhance Ukraine's compliance with international human rights standards and reduce the occurrence of torture in pre-trial detention facilities.

Key words: torture, pre-trial detention, suspect rights, European Court of Human Rights, international standards, human rights mechanisms.

References

1. Bulavina, S. Ye., and Gorot, A. M. (2023), "Prohibition of torture or inhuman or degrading treatment or punishment in international law as a mechanism for ensuring human rights", *Historical and Legal Journal*, Vol. 21, No. 2, pp. 23–30.
2. Havryltsiv, M. T. (2023), "Protection of human rights in wartime (based on the case law of the European Court of Human Rights)", *Constitutional Rights and Freedoms of a Person and a Citizen in Wartime and Post-war Period*, Lviv, pp. 31–34.

3. Skreklya, L. I. (2014), Cruelty as a Cross-cutting Criminal Law Concept: Dissertation Abstract for the Degree of Candidate of Legal Sciences : 12.00.08, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv.

4. Telesnitskyi, H. N. (2013), Criminal Liability for Torture: Comparative Legal Study: Dissertation Abstract for the Degree of Candidate of Legal Sciences : 12.00.08, National Academy of Internal Affairs, Kyiv.

5. Telesnitskyi, H. N. (2013), Criminal Liability for Torture: Comparative Legal Study: Dissertation for the Degree of Candidate of Legal Sciences : 12.00.08, National Academy of Internal Affairs, Kyiv.

6. Timofieieva, L. Yu. (2020), The Humanistic Paradigm: Experience, Challenges, and Prospects of Criminal Law of Ukraine, Pravo, Kharkiv.

7. Timofieieva, L. Yu. (2020), "Humane and inhuman treatment in the criminal law of Ukraine in times of crisis and uncertainty", in Kozachenko, O. V. & Musychenko, O. M. (eds.) Modern Criminal Law Research – 2020: *Collection of Scientific Papers*, Mykolaiv Institute of Law, National University "Odesa Law Academy", Mykolaiv, pp. 133–140.

8. Timofieieva, L. Yu. (2020), "Torture and inhuman treatment in the context of modern case law of the European Court of Human Rights", *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, Vol. 2, No. 14, pp. 136–153.

9. Tulyakov, V. O. (2018), "Imposing a stricter punishment in modern conditions", Humanization of Criminal Liability: Materials of the II International Scientific and Practical Symposium (16–17 November 2018, Ivano-Frankivsk), King Danylo University, Ivano-Frankivsk, pp. 257–260.

10. Khilyuk, S. V. (2014), "Lex stricta as a component of the principle of legality in criminal law in the interpretation of the European Court of Human Rights", *Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine*, Vol. 7, No. 3 (24), available at: <https://e-pub.aau.edu.ua> (accessed 15 February 2025).

11. Shyshkina, E. V. (2009), The Concept of the Prohibition of Inhuman Treatment of a Person and Its Evolution in the Activities of the Council of Europe : Dissertation Abstract for the Degree of Candidate of Legal Sciences : 12.00.11, Koretsky Institute of State and Law, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv.

12. Lobchuk and others v. Ukraine (2023), Judgment of the European Court of Human Rights of 9 February 2023, application no. 36871/20 and 6 other applications. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j48#Text (accessed 26 February 2025).

13. Beketov v. Ukraine (2019), Judgment of the European Court of Human Rights, 19 February, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d19#Text (accessed 15 February 2025).

14. EdEra (2020), European Human Rights Protection Mechanism: Course, available at: <https://courses.edera.com/courses/coursev1:EdEra+HR201+hr101/> (accessed 20 February 2025).

15. Cyprus v. Turkey (2001), Judgment of the European Court of Human Rights, 10 May, application no. 25781/94, available at: <https://rm.coe.int/16806b5964> (accessed 15 February 2025).

16. United Nations Committee Against Torture (2025), Concluding Observations on the Fifth Periodic Report of Ukraine, available at: <https://library.khpg.org/index.php?id=1181120144> (accessed 20 February 2025).

17. European Committee for the Prevention of Torture (2020), Report on the Visit to Ukraine, available at: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/how-to-improve-conditions-in-ukrainian-prisons-presentation-of-the-analysis-of-the-recommendations-of-the-european-committee-for-the-prevention-of-tor> (accessed 20 February 2025).

18. Garumov v. Ukraine (2019), Judgment of the European Court of Human Rights, 6 June, application no. 70043/17, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e27#Text (accessed 15 February 2025).

19. Department on the Execution of Criminal Sentences (2024), Results of the Department's work in the direction of prisoners' rights in 2024 : Presentation by the Deputy Head of the Department on the Execution of Criminal Sentences on the results of 2024, available at: <https://surl.li/mlplfu> (accessed 25 February 2025).

20. European Committee for the Prevention of Torture (2023), Report on the results of the visit to Ukraine in 2023, available at: <https://rm.coe.int/1680b0e1f9> (accessed 26 February 2025).

21. Central Health Department of the State Criminal Executive Service of Ukraine (2023), Execution of the order of the Central Health Department of the State Criminal Executive Service of Ukraine, available at: <https://coz.kvs.gov.ua/?p=10315> (accessed 26 February 2025).

УДК 343.9

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.027

Кріцак І. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології ННІ № 1,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-3530-4269;

Сокуренко В. В.,

кандидат юридичних наук, докторант,
Одеський державний університет внутрішніх справ,
м. Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-6879-7376;

Боднар С. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
проректор з фінансово-господарської діяльності,
професор кафедри права та суспільних наук,
ПВНЗ «Вінницький фінансово-економічний університет»,
м. Вінниця, Україна
ORCID: 0000-0003-3322-6279

СФЕРА «CRIMINAL» В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОМЕТРИЧНОМУ ПРОСТОРІ З АКЦЕНТАМИ НА ДІТЕЙ ЯК НАЙВАЖЛИВІШИЙ ФЕНОМЕН СЬОГОДЕННЯ

Сьогодні близько 8 тисяч наукових статей лише в Національній бібліотеці України імені В.І Вернадського, присвячених сфері «criminal», – усьому, що стосується кримінального права, криміналістики, кримінології, кримінального процесу. Увесь цей масив наукометрії потребує свого дослідження з міждисциплінарних позицій. Нами проаналізовано понад 70 наукових статей, щоб побачити останні тенденції дослідницької діяльності у цій сфері. Звичайно ж, у поле нашого зору потрапляв і інший науковий матеріал, що стане предметом подальшої публікаційної активності. Відібрані найбільш актуальні та важливі абзаци /висловлювання авторів, що заслуговують на увагу читача та неодмінно дадуть перспективу подальших наукових пошуків. Спеціаліст, який викладає дисципліни кримінально-правового блоку, повинен бути дотичним до найрізноманітніших питань сфери «criminal». Зміщені також акценти у відборі наукового матеріалу для навчального процесу.

Порушуються кримінологічні, кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти найважливіших напрямів політики

у сфері «criminal». Через подібного роду написання наукових праць можна визначити найбільш важливі напрями кримінологічної політики української держави щодо виявлення зла та спрямованості у Добро. У такому разі є можливість охопити багато фахових українських видань з посиланнями на зарубіжні джерела та побачити тенденції української наукометричної діяльності. Отже, варто зазначити, що публікаційна активність авторів упродовж останнього часу у сфері «criminal» зміщена в бік дітей / неповнолітніх, що актуалізується в умовах нинішньої російсько-української війни, коли демографічна ситуація в нашій державі бажає кращого.

Особливої ваги в цьому контексті набуває кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх. Згадується про нещодавній резонансний випадок у Запоріжжі, де підлітки жорстоко поводитися з тваринами, що викликало широкий суспільний резонанс та активізувало обговорення проблеми на багатьох рівнях. Окрема увага приділяється питанням запобігання домашньому насильству, що залишає глибокі психологічні травми на все подальше життя людини. Ці та багато інших аспектів є невіддільною частиною загальної картини досліджень у межах міждисциплінарного підходу, що поєднує юридичну, соціальну, психологічну та освітню складові.

Ключові слова: сфера «criminal», наукометрія, діти, кримінологія, злочинність неповнолітніх, історія, домашнє насильство, профілактика, особа злочинця, процесуальні та криміналістичні аспекти, будівництво закладів для дітей, корупційна складова, жорстоке поводження з тваринами.

Постановка проблеми. На сьогодні в юридичній науці невелика кількість статей, написаних крізь призму міждисциплінарності з використанням оригінального авторського стилю, де основний акцент спрямовується на українських авторів та зосереджується / систематизується відбірний науковий матеріал серед великих масивів інформації, що заслуговує на увагу читача. Методологічний інструментарій зміщений у бік духовно-ціннісної парадигми й концепції праворозуміння як основного орієнтира та пріоритету сьогодення, де центром є концепт і тріада «богоцентризм – людиноцентризм – державоцентризм». Такий підхід, що використовується нами у вибудовуванні високих смислів кримінології, неодмінно зробить свій загальний внесок у формування багатьох цілей та орієнтирів юриспруденції й права, суспільного життя загалом. Перспективою майбутнього повинно стати написання наукових статей на матриці/ тканині /полотні міждисциплінарності, коли залучаються / прищеплюються найрізноманітніші наукові галузі в

тій чи іншій сфері. Лише вбачаючи проблему комплексно, можна дослідити її загальні тенденції та перспективи. Нами проведена відповідна робота, що виражена у цьому науковому дослідженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цією науковою проблематикою займалися такі вчені, як: Ю. С. Шемшученко, В. Я. Тацій, І. Г. Богатирьов, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, М. І. Фіалка, І. В. Кріцак, І. О. Ємець, Т. В. Продан, М. Д. Дякур, О. М. Белоусова, Н. В. Артиш, Л. В. Помиткіна, В. В. Злагодух, Н. С. Хімченко, Н. І. Погорільська, Д. М. Тичина, О. Е. Бабенко, В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, В. Є. Берека, І. К. Гіджеліцький, Н. М. Орловська, А. О. Бахмач, М. М. Рудик, Д. Г. Маханьков, О. Коноваленко, Л. В. Гусар, О. Г. Колб, М. Г. Тома, А. Б. Антонюк, М. П. Черненко, В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, А. Потапенко, Е. Філоненко.

Заслуговує на увагу для процесуалістів та інших фахівців правових галузей наукова стаття І. О. Ємець «Участь представника неповнолітнього потерпілого в кримінальному провадженні: процесуальні та криміналістичні аспекти» у розрізі залучення психологів, педагогів з використанням методики «Зелена кімната» та моделі «Барнахус» [1, с. 25]. Високоякісною є наукова стаття доцентів Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича – Т. В. Продан, М. Д. Дякур «Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх», де розглядаються її важливі аспекти за нинішніх умов [2, с. 345]. Це зразок / взірець / приклад для наслідування того, як повинна писатися наукова стаття, – коротко / ясно / доступно / лаконічно, причому все висвітлено на високому рівні з дотриманням класичної структури цієї теми. Тут можна сказати, що Істина міститься у простоті. Ця стаття може бути використана в навчальному процесі.

Варта уваги під час читання лекцій і проведення семінарських занять наукова стаття О. М. Белоусової «Кримінологічний портрет особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення за статтею 299 КК України («Жорстоке поводження з тваринами»)), де головним джерелом інформації дослідження про особу злочинця, який жорстоко поводить

з тваринами, стали 100 обвинувальних вироків за статтею 299 КК України [3, с. 192].

У фаховій науковій статті Н. В. Артиш «Особливості розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні» комплексно розглядаються важливі аспекти домашнього насильства [4, с. 58].

Формулювання мети. Метою статті є вивчення методологічних засад дослідження сфери «criminal» через призму кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх з акцентами вибудовування високих смислів нового напрямку / тренду – кримінотеології.

Виклад основного матеріалу. *Людство тупішає з кожним роком – світове дослідження. Так [5], з 2010 року інтелект людства стрімко знижується; дедалі менше людей можуть зосередитися на одній справі, виконувати базові завдання і думати логічно – зате нескінченно скролять стрічки; у розвинених країнах 25 % дорослих не можуть упоратися з елементарною математикою. Таких у США вже 35 %; з 2015 року різко зросла кількість 18-річних, які не можуть сфокусувати увагу; половина опитаних за рік прочитали лише одну книгу, а 45 % підлітків взагалі не читають. Головна причина цього – соцмережі та новий формат контенту. Нескінченний потік відео та алгоритми засмічують мізки.*

Щоб когось вилікувати, потрібно спочатку поставити правильний діагноз. Щоб зуміти поставити правильний діагноз, потрібно володіти не лише основними медичними знаннями, а і глибокою зацікавленістю в лікуванні (Бертольт Брехт).

Що може бути важливішим за наших дітей. Це молода генерація та майбутнє покоління, кого ми залишимо після себе на Землі. Обкрадання держави особливо болісно позначається на сфері дитинства і материнства. Великого болю завдало руйнування Охматдиту, до якого сьогодні прикута вся увага української спільноти. Важливо, щоб тут не відбулося розкрадання коштів, які звідусіль виділяються на відновлення такого важливого закладу для нашої держави (І. В. Кріцак).

Як відомо, підлітки характеризуються дедалі більшою жорстокістю вчинення злочинів через масове перебування в

інформаційному просторі. Задурманеність сучасної молоді розпочинається фактично від народження через жорстокість мультфільмів. Тіток культура робить своє, коли на читання «живих» / книгодрукарських книг насправді просто немає часу й відповідної звички / терплячості. Це й справді, за останніми дослідженнями й тенденціями призводить до масового отупіння, задурманеності, адже молодь перебуває у своєму особливому світі, що безперечно позначається на процесах злочинності через нейтральність / байдужість до всього, що відбувається довкола нас. Тому тут потрібен аналіз цієї сфери відповідними спеціалістами та безперечне втручання держави. Китай сьогодні заборонив масове перебування дітей в інтернет-середовищі. Можна побачити, що китайська дитина з раннього дитинства читає книгу. Ось якою повинна бути політика держави, якщо міркуємо про її благополучне майбутнє (І. В. Кріцак).

Окремі історичні аспекти батьків і дітей у протидії насильству у сім'ї. Н. В. Артиш наголошує, що криміналізація діянь, які мають ознаки домашнього насильства, є тим правовим інструментом, що покликаний захищати осіб від протиправних дій кривдників та спрямований на втілення правопорядку в суспільстві й застосування заходів негативного примусового характеру до обвинувачених. Зважаючи на тернистий історичний шлях становлення законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні, зокрема соціально-політичні складові державного ладу й відображення положень, що потребували захисту в нормативно-правових актах відповідного історичного періоду, генезис забезпечення кримінально-правової охорони сімейно-побутової сфери розпочався ще в далекому IX ст. з прийняттям християнства (988 р.). – основним регулятором сімейно-побутових відносин були соціальні норми, встановлені звичаями, що визначали порядок взаємин у сім'ї та встановлювали прийнятну в суспільстві модель поведінки чоловіка і дружини в повсякденних сімейно-побутових стосунках. Надалі в кожен виокремлений історичний період відбувається розмежування прав чоловіка, жінки й дітей, обумовлених особливостями

традицій, культури та патріархального ладу суспільного життя; закріплення в кримінальному законодавстві відповідальності за застосування насильства щодо членів сім'ї; занепад інституту сім'ї, зміна законодавства, ідеологічна переорієнтація, тоталітаризм, репресії, насильницька депортація, втручання держави в приватне життя людини; відродження, становлення та розвиток української законодавчої бази, ухвалення чинного КК України і міжгалузевого законодавства щодо запобігання та протидії домашньому насильству. Упродовж років незалежності в Україні ухвалено низку законодавчих актів, що визначають вихідні вимоги до запобігання та протидії кримінальним правопорушенням у сімейно-побутовій сфері. Попри кількісний складник нормативно-правових актів, українське кримінальне законодавство є розрізненим і виникає потреба в доповненні й вдосконаленні, а значна кількість звернень громадян свідчить про криміногенність сімейно-побутової сфери, загрожуючи цілісності інституту сім'ї, й потребує вжиття невідкладних, у тому числі кримінально-правових, заходів [4, с. 58].

Далі авторка-прокурор відділу захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству Волинської обласної прокуратури цитує такі важливі аспекти цієї теми й проблеми дослідження. Так, до прийняття християнства (988 р.) основним регулятором сімейно-побутових відносин були соціальні норми, встановлені звичаями, що визначали порядок взаємин у сім'ї й встановлювали прийнятну в суспільстві модель поведінки чоловіка і дружини в повсякденних сімейно-побутових відносинах. Стосунки між чоловіком та жінкою були підпорядковані традиційним уявленням в суспільстві, згідно з якими чоловік був захисником і годувальником, а жінка – матір'ю і берегинею домашнього вогнища. Важливо звернути увагу на той факт, що за усталеною язичницькою традицією жінка розглядалася як власність свого чоловіка, якою він володів повною мірою [6, с. 92; 7, с. 353]. Як стверджує Д. М. Тичина, покарання дружини та дітей у той час було невинуватим виховним впливом і становило один з аспектів сімейних стосунків, що ґрунтувалися на традиційних

патріархальних уявленнях про роль дружини, матері та «домочадців» у родині. Хоча церква не забороняла фізичні методи корекції небажаних виявів у поведінці жінок і дітей, вона засуджувала заподіяння серйозних фізичних ушкоджень. Запобігання таким випадкам здійснювалося через проповіді, дотримання обрядів, виконання таїнств, читання молитов, а також відправлення в монастир для покаяння тощо [7]. У період дії канонічного права принципових відмінностей не відбулося, й особливості прав кожного з подружжя характеризувалися нерівністю особистих і майнових прав, залежного положення жінки тощо, які обумовлені традиціями, культурою та релігією, патріархальним ладом суспільного життя [8]. Так, у Литовському Статуті 1566 р. інститут шлюбу і сім'ї розглядався як один з головних засобів запобігання статевої розбещеності, а відповідно і здійснення на цьому ґрунті різних протиправних діянь. До нього було внесено нові норми, що встановлювали кримінальну відповідальність за викрадення чужої дитини, а також образу дітьми своїх батьків [9]. У період Визвольної війни одночасно з Литовськими статутами почали застосовуватися норми звичаєвого козацького права, що сформувалося на базі Запорізької Січі [10, с. 172]. У період козащини жінка була рівноправною з чоловіком соціально і юридично. Чоловік ішов на Січ, а жінка – берегиня роду – займалася господарством і дітьми, зберігала у важкі часи свою сім'ю. Для дітей мати була прикладом у всьому. Основою виховання були милосердя до бідних і знедолених, доброта і щирість притаманні нашим жінкам-козачкам [11, с. 122]. Слід підкреслити, що гуманізація виховання знайшла своє відображення у низці нормативно-правових актів середини ХІХ ст., зокрема, з ухваленням у 1845 році «Уложення про покарання кримінальні та виправні». Особливістю такого нормативно-правового акта стало виокремлення в окремий розділ «Про злочини проти прав сімейних» злочинів, вчинених членами сім'ї, який складався з кількох глав, що суттєво змінили ситуацію, зокрема, норми, закріплені в главі 2 Уложення «Про зловживання батьківською владою і злочини дітей проти батьків» [12].

Необхідність запобігання кримінальним правопорушенням – важлива прерогатива сьогодення. За словами А. О. Бахмач, методи запобігання кримінальним правопорушенням кримінологи зазвичай поділяють на загальні (загальносоціальні), спеціальні й індивідуальні. Загальне (загальносоціальне) запобігання кримінальним правопорушенням полягає в застосуванні системи заходів, що впливають на суспільство загалом та спрямовані на нейтралізацію суспільних явищ, які є причинами та умовами, що зумовлюють вияви кримінальної активності населення. Серед таких явищ можна виокремити бідність, безробіття, низький рівень культурного розвитку, низьку якість освіти, пияцтво й наркоманію, бродяжництво, нелегальну міграцію, міжнаціональні та інші конфлікти. При цьому погляди кримінологів щодо впливовості тих чи інших соціальних явищ на рівень злочинності значно відрізняються залежно від того, послідовниками якого напряму кримінологічних теорій є ті чи інші кримінологи – біологічного, психологічного, соціального чи змішаного. Вказані негативні соціальні явища виникають у суспільстві як вияви соціальних, політичних, економічних і духовних проблем, притаманних тій чи іншій країні. Тому методи загальної (загальносоціальної) профілактики кримінальних правопорушень з боку держави націлені, як правило, на створення умов для задоволення первинних життєвих потреб усього населення, а саме наявності житла, достатнього рівня доходу, забезпечення зайнятості, дозвілля та відпочинку. Тобто ці методи спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням серед населення, незважаючи до якої соціальної чи професійної групи належать його представники. Спеціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням застосовуються вже щодо окремих соціальних груп, осіб, які зайняті в окремих сферах діяльності, зокрема професійної, окремих груп людей, наприклад, за віковими ознаками, щодо яких є підстави вважати, що вони мають підвищену криміногенність [13, с. 202–203].

Особа злочинця та важливість її дослідження за нинішніх умов. Ефективне запобігання злочинності можливе лише за умови, що увага буде зосереджена на особі злочинця,

адже саме ця особа є джерелом причин, що призводять до вчинення кримінальних правопорушень. Слід зазначити, що під особою, яка вчиняє кримінальні правопорушення, слід розуміти кримінологічну сукупність ознак та властивостей, що виявляються в механізмі злочинної поведінки. У кримінології зазвичай виокремлюють кілька елементів, що формують кримінологічну структуру особистості злочинця: соціально-демографічні, морально-психологічні та кримінально-правові характеристики. Соціально-демографічні характеристики особистості мають такі аспекти, як: стать, рівень освіти, соціальне походження та статус, рід діяльності, національна і професійна належність, сімейний стан, матеріальний добробут, а також належність до міського чи сільського населення. Морально-психологічні характеристики дозволяють заглибитися у внутрішній світ особи, зокрема, в її світогляд, моральні якості, погляди, переконання та ціннісні орієнтації. Кримінально-правові характеристики особистості злочинця охоплюють не лише інформацію про склад кримінального правопорушення, а й про мотивацію та спрямованість злочинної поведінки, а також про те, чи була діяльність вчинена одноосібно, чи в групі, і які види співучасті мали місце [14, с. 354].

За словами Д. Г. Маханькова, з початку зародження кримінологічної думки питання щодо особи злочинця стали однією з найбільш дискусійних проблем серед дослідників у цій сфері. Злочинців сприймали як тип особистості, що «випадає» з людської популяції. Причому деякі дослідники відносили злочинців, відповідно до теологічної теорії, до послідовників та нащадків Каїна; інші співвідносили явище вияву злочинних нахилів у певних осіб із біологічною особливістю людини; треті розробили специфічні соціальні типи злочинців та повністю відкидали тези біологічної концепції; четверті шукали компроміс між соціальним і біологічним підходом. Сучасне дослідження особистості злочинця здебільшого поєднує в собі саме останній підхід. Хоча обрання певних напрямів дослідження все ж не розв'язує питання визначення поняття «особистість злочинця» [15, с. 358].

Українські кримінологи наголошують, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, – це, перш за все, особистість людини, особа, яка є носієм якихось рис і властивостей, стійка форма організації характеру та фізичної конституції людини, суспільна роль людини, її соціальна функція, сукупність інтелектуально-духовних якостей, її психічного та фізичного стану, поглядів, оцінок і дій, що призводять до порушень соціальних відносин, в яких виражається конкретна антисуспільна діяльність [16]. На думку О. М. Белоусової, особа – кримінальний правопорушник – це окремий індивід, який характеризується набором біологічних, психологічних, соціальних властивостей, що за несприятливих умов можуть стати каталізатором злочинної поведінки [3, с. 192].

Злочинність неповнолітніх та її актуалізація, необхідність посилення уваги й профілактика / боротьба з нею. Злочинність неповнолітніх є важливою складовою загальної злочинності та має свої специфічні особливості, зумовлені віковими, психологічними й соціальними факторами. Цей вид злочинності залишається однією з найгостріших проблем нашого суспільства. Адже злочинності неповнолітніх притаманна така ознака як самовідтворення. Це свідчить про те, що значна частка рецидивістів свій перший кримінально-протиправний досвід отримали саме в неповнолітньому віці. До того ж негативні зміни у сферах життя, які відбулися за останній період у нашому суспільстві, неабияку роль відіграли й на злочинності неповнолітніх. Зокрема, за статистичними даними Генеральної прокуратури України, спостерігається загалом зростання цього виду злочинності. Звідси дослідження кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх дозволяє зрозуміти причини та умови, що сприяють злочинній поведінці, проаналізувати рівень злочинності неповнолітніх, виокремити характерні риси особистості неповнолітнього злочинця і відповідно надалі розробити ефективні заходи протидії цьому негативному явищу [2, с. 345].

Стрімкий розвиток суспільних відносин зумовлює той факт, що неповнолітні дедалі частіше стають учасниками правових відносин. Останнім часом суттєво збільшується кількість фактів,

коли неповнолітні стають об'єктом кримінально протиправної діяльності. Як вказують українські та зарубіжні вчені, тенденція, коли щодо неповнолітніх вчиняються сексуальні злочини, домашнє насильство, вони стають потерпілими від торгівлі людьми тощо, сформувалася вже давно, а масштаби такої кримінально караної поведінки продовжують невинно зростати. Така теза засвідчується й офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора. Так, у 2019 р. щодо неповнолітніх скоєно 4 201 злочин, у 2020 р. – 4 626, у 2021 р. – 5 148, у 2022 р. – 4 718, а у 2023 р. – 6 517. Тобто тенденція до віктимізації неповнолітніх є відносно сталою [1, с. 20].

У дослідженні сучасних напрямів профілактики вчинення кримінальних правопорушень серед неповнолітніх М. І. Фіалка зазначає, що неповнолітній не стає злочинцем раптово, на момент вчинення злочину, а формується в межах дії певної сукупності причин та умов, які своєю чергою формують мотивацію окремих злочинних виявів неповнолітніх, що залежить від середовища, в якому сформувалась особистість. Становлення особистості потенціального злочинця відбувається, як відомо, у родині, школі, під впливом найближчого побутового оточення та друзів. Саме в цих ланках соціалізації людини під впливом несприятливих чинників закладаються «ключові» морально-психологічні риси особистості майбутнього злочинця, що надалі обумовлюють його спрямованість, життєві орієнтири, позиції, потреби [17].

Продан Т. В. та Дякур М. Д. у своїй науковій статті «Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх» наголошують, що злочинність неповнолітніх – одна зі складових усієї злочинності, що підкоряється її загальним змінам і закономірностям. Авторами досліджено сімейні, соціальні та економічні криміногенні фактори злочинності неповнолітніх. Встановлено, що вік неповнолітніх осіб поділяють на дві групи: 14–15 років та 16–17 років. Найбільше кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами у віці 16–17 років (69,3 %), які мають повну базову середню освіту. Так, у структурі морально-психологічних властивостей неповнолітніх злочинців переважають: порушення емоційно-вольової сфери,

послаблення почуття сорому, брехливість, викривлена система життєвих цінностей, виражений цинізм, байдуже ставлення до переживань інших. Структура кримінально-правових властивостей передбачає, що більшості неповнолітнім особам передувала девіантна поведінка. Виокремлюється чотири типи неповнолітніх злочинців: випадковий, нестійкий, негативний, злісний. Так, упродовж 2022–2024 років рівень злочинності неповнолітніх залежно від року то збільшується, то зменшується. Загалом спостерігається зростання цього виду злочинності з 1 291 до 1 363 зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами. З огляду статистичних даних простежується дві тенденції: негативна та позитивна. Позитивна тенденція, що полягає у зменшенні кількості кримінально протиправних діянь проти власності й залишення практично на одному й тому ж рівні кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, та негативна тенденція – збільшення всіх інших видів кримінальних правопорушень, передбачених у структурі злочинності неповнолітніх, а також зростання питомої ваги особливо тяжких злочинів у структурі злочинності неповнолітніх. Автори підкреслюють, що комплексний аналіз кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх є досить важливим, адже таке дослідження є підґрунтям для подальшого розроблення ефективних заходів протидії цьому негативному явищу [2, с. 344].

Кількісні та якісні показники злочинності неповнолітніх.

До основних ознак злочинності неповнолітніх можна віднести: по-перше, це негативне соціальне явище, що є основою для самодетермінації всієї злочинності; по-друге, їй притаманний психологічний механізм наслідування дорослих; по-третє, переважно має груповий характер; по-четверте, характеризується підвищеною латентністю; по-п'яте, переважають корисливі та насильницькі кримінальні правопорушення [2, с. 345]. Детермінаційний комплекс злочинності неповнолітніх передбачає широкий спектр суспільних розбіжностей, що пов'язані із сімейними, соціальними, економічними сферами тощо. Так, криміногенні

фактори, які визначають злочинність неповнолітніх з сімейної точки зору, мають: поганий вплив з боку батьків або інших членів сім'ї; кримінально протиправна діяльність одного з батьків; фізичне, психологічне, економічне насильство в сім'ї; відсутність уваги до дитини через байдужість батьків; недостатній контроль за поведінкою дитини; бідність та відсутність у батьків можливості забезпечити базовими потребами [18, с. 134]. Соціальні причини та умови, які призводять до злочинності неповнолітніх, охоплюють: вплив оточення на неповнолітніх осіб (однолітки або друзі; популяризація субкультур; вплив девіантних груп); освітнє середовище неповнолітніх (булінг в освітніх закладах; відсутність профілактичних заходів серед неповнолітніх, які є у групах ризику); вплив ЗМІ, медіа, кіберпростору на неповнолітніх (пропаганда насильства; залучення до кіберзлочинності; використання ІПСО). Економічні детермінанти злочинності неповнолітніх пов'язані з бідністю та економічною нерівністю; швидке отримання коштів («легкі гроші»), зокрема через залучення неповнолітніх до наркоторгівлі, до крадіжок тощо; вплив міграційних процесів [2, с. 346].

Соціально-демографічні властивості свідчать, що відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України за період 2022–2024 років простежується зменшення виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Так, у 2022 році було виявлено 1 291 неповнолітню особу, у 2023 році – 1 638 осіб, а у 2024 – 1 363 особи відповідно (станом на 1 грудня 2024 року). Загалом вік неповнолітніх осіб поділяють на дві групи: 14–15 та 16–17 років. Простежується, що найбільше кримінальних правопорушень вчиняється неповнолітніми особами у віці 16–17 років [19]. Їхня частка у 2022 році становила 69,9 %, у 2023 році – 67 %, а у 2024 році – 69,3 %. Цікавим є ще той факт, що відсоток кількості виявлених неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення серед усіх зареєстрованих осіб протягом 2022–2024 років, зберігається приблизно на одному і тому ж рівні. Так, у 2022 році їхня частка серед усіх осіб становила 1,5 %, у 2023 році – 1,5 %, а у 2024 році – 1,3 % відповідно [2, с. 346].

Кримінально-правові властивості передбачають, що більшості неповнолітнім особам, які вчинили кримінальне правопорушення, передувала девіантна поведінка (дрібне хуліганство, дрібна крадіжка, вживання алкоголю, вживання наркотичних засобів тощо), вчинення кримінальних правопорушень групою осіб або під впливом повнолітніх осіб, які їх втягнули у кримінальну протиправну діяльність. Що стосується мотивів вчинення, то можна виокремити: корисливий, хуліганський, самоствердження, ідеалізація злочинного способу життя [2, с. 346].

За А. Б. Антоноком, слід вказати на такі типи неповнолітніх злочинців [20, с. 228]: випадковий – цей тип характеризується тим, що неповнолітній потрапляє у несприятливі життєві обставини та, не усвідомлюючи всіх наслідків своєї поведінки, може вчинити кримінальне правопорушення всупереч загальній позитивній характеристиці; нестійкий – цей тип характеризується тим, що неповнолітній, маючи відповідну потребу та потрапляючи в сприятливу життєву ситуацію, яка за цих обставин спонукає його на вчинення кримінального правопорушення; негативний – це тип, який характеризується негативною спрямованістю неповнолітнього, що формує у нього агресивну поведінку, що викликана певною психологічною травмою; злісний – це тип, який характеризується стійкою антигромадською спрямованістю особистості (прагнення до культу самоствердження, бажання бути лідером у групі).

Кримінально-процесуальні аспекти неповнолітнього потерпілого. Потерпілоорієнтований підхід під час проведення процесуальних дій, на думку І. О. Ємець, полягає не просто в неухильному дотриманні правових засад, а й у застосуванні найбільш компетентного підходу, який передбачає залучення спеціалістів, наділених відповідними знаннями та досвідом. У цьому контексті чинні правові засади про залучення психологів, педагогів, використання методики «Зелена кімната» та моделі «Барнахус» цілком відповідають міжнародним стандартам. Адже згідно з ними обов'язковим до проведення процесуальних дій, учасником яких є неповнолітній потерпілий, є залучення законного представника, педагога, психолога

або лікаря. Головна мета участі цих осіб полягає в тому, щоб вони надавали стороні обвинувачення компетентну допомогу у виконанні тактичних завдань конкретної слідчої (розшукової) дії та загалом завдань кримінального провадження. Зокрема, участь лікаря є обов'язковою, коли встановлено факт порушення розумового та/або фізичного розвитку, отримано відомості про наявність психічного або іншого захворювання неповнолітнього, хворобливий стан чи за наявності таких рекомендацій психолога або ж у разі перебування дитини в закладі охорони здоров'я [1, с. 25; 21].

Особливості розслідування кримінальних проваджень за фактами привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва закладів для дітей. Виходячи з аналізу судової практики, М. П. Черненко визначає найбільш поширені види розкрадань чужого майна у сфері будівництва: заволодіння коштами, що виділені для будівництва, шляхом зловживання особою своїм службовим становищем; привласнення виділених на будівництво або закупівлю будівельних матеріалів коштів шляхом зловживання службовим становищем; розтрата коштів, виділених на будівництво, шляхом зловживання службовим становищем. Автор доходить висновку, що всі елементи криміналістичної характеристики злочинів у сфері будівництва є надзвичайно важливими в контексті протидії досліджуванім кримінальним правопорушенням. На них обов'язково потрібно звертати увагу під час розслідування всіх категорій злочинів у сфері будівництва, адже будівельна галузь надзвичайно багатогранна та містить у собі складні взаємопов'язані процеси фінансового, матеріального, документального обігу, кожен з яких характеризується притаманними лише йому особливостями, закономірностями та прогалинами законодавчого забезпечення [22, с. 140].

Далі автор зауважує, що захист дитинства являє собою комплекс державних і суспільних заходів, спрямованих на створення умов для гармонійного розвитку, належного виховання та реалізації прав дитини. Організація охорони дитинства неможлива без розвитку мережі навчальних закладів,

закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на забезпечення дозвілля, відпочинку та оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази. Найбільше кримінальних проваджень (близько 70 %) розпочато за фактами незаконного розпорядження, привласнення бюджетних коштів, які мали бути спрямовані на будівництво чи реконструкцію освітніх закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту та інших об'єктів інфраструктури, призначеної для дітей. Водночас проблемними питаннями є забезпечення розумних строків їх розслідування, зволікання з проведенням необхідних слідчих (розшукових) дій та призначенням судових експертиз [22, с. 141]. Аналіз теоретичних положень щодо криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері будівництва дає підстави для визначення складових криміналістичної характеристики цього виду правопорушень, який містить: спосіб учинення викрадення матеріальних цінностей та грошових коштів; дані про основні обставини вчинення кримінального правопорушення (час, обстановка, місце, обставини); відомості про особу правопорушника; відомості щодо предмета злочинного посягання [23, с. 213].

Особливої уваги також заслуговує саме спосіб вчинення кримінального правопорушення, оскільки цей елемент криміналістичної характеристики відображає та конкретизує певні дії підозрюваного, спрямовані на досягнення злочинного результату. Встановлення способу вчинення протиправного діяння дозволяє розв'язати одне з головних питань досудового розслідування – здійснити правильну кваліфікацію кримінального правопорушення, визначитись з обсягом слідчо-оперативних заходів, необхідних для доведення вини (чи невинуватості) конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. У зв'язку з цим спосіб вчинення як складова об'єктивної сторони кримінального правопорушення завжди був і залишається визначальним елементом діяльності слідчого щодо розкриття та розслідування будь-якого протиправного діяння. Адже на етапі, коли ще не встановлено винного, спосіб учинення злочину (через утворені сліди та їхні характерні

особливості) дає змогу виконувати завдання стосовно встановлення особи злочинця, а за наявності підозрюваного – визначати зміст і ступінь протиправності здійснених ним дій [23, с. 214].

З огляду на аналіз судової практики можливо визначити такі найбільш поширені види розкрадань чужого майна у сфері будівництва: заволодіння коштами, що виділені для будівництва, шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем; привласнення виділених на будівництво або закупівлю будівельних матеріалів коштів шляхом зловживання службовим становищем; розтрата коштів, виділених на будівництво, шляхом зловживання службовим становищем. Як бачимо, всі елементи криміналістичної характеристики злочинів у сфері будівництва є надзвичайно важливими в контексті протидії досліджуваним кримінальним правопорушенням. Часто злочинці вчиняють злочини, що за своєю сутністю є складними, продуманими та документально «захищеними». Тому без знання специфіки проведення розрахункових операцій, ведення документації, правил бухгалтерського обліку, норм будівничої галузі, правил і порядку виконання окремих будівничих процесів правоохоронці не зможуть ефективно та якісно протидіяти злочинам у сфері будівництва. Навіть викрадення будівельних матеріалів, техніки, інструменту тощо потребує особливого підходу, адже предмет злочинного посягання теж особливий і, знаючи тонкощі криміналістичної характеристики, правоохоронці можуть активно розкривати злочини за гарячими слідами, працюючи з населенням та громадськістю, організаціями різного типу. Практична значущість криміналістичної характеристики злочинів у сфері будівництва та її елементів не викликає сумнівів, адже остання активно сприяє вибору раціональних напрямів розслідування, передусім при дефіциті наявної на момент виявлення злочину інформації [22, с. 145–146].

Жорстоке поводження з тваринами та діти у цих процесах. Перші ознаки жорстокості дитини, особливо у сільській місцевості, коли виникає цікавість до природи та всього, що нас оточує, виявляються в непоодиноких фактах жорстокого поводження з тваринами. Тому тут потрібен

особливий батьківський контроль, настанови / застанови вихователів і вчителів, священників із самого раннього дитинства. Одного разу до Амфілохія Почаївського прийшла мати, у якої дитина народилася сліпою. На що преподобний, який жив у 1970-ті роки, вказав, що вона в дитинстві сама виколувала очі пташенят, які також плакали. Дослівно ця історія звучить так: «Надія Симора чула від матері розповідь прозорливості старця: «Молода жінка звернулася до батюшки за допомогою повернути зір сліпому від народження синові, отець Іосиф (так тоді звали преподобного) на прохання матері відповів, що це за її гріх. Що, будучи дитиною, вона лазила по деревах, брала пташенят і виколували їм голкою очі... Жінка заплакала, плакав разом з нею і старець» [24]. Ось так великий святий наших днів нагадав матері про її гріх, що відобразився на родових лініях. Священне передання дає нам багато розповідей про безбожників, ярих атеїстів, тих, що руйнували храми в радянські та нинішні часи. Неодмінно кара Божа наздогнала їх чи їхніх дітей, коли в роду народжувалися психічно хворі, малорозумні чи інші девіації, які лише існують у світі. «Господь поруганим не буває», – так говорить народна мудрість. «Бог не в силі, а в правді». З іншого боку, стверджує Священне передання, особливо милує нас Господь, коли ми милостиво поводимося з тваринами, які ввірені в нашу владу. Людині підвладна всяка звірина. Пий, їж людино, веселися, однак не гріши. Все це ми можемо прочитати у священному писанні та переданні. «Все мені дозволено, але не все корисно», – говорить апостол Павло (1 Кор 6:12). Як бачимо, цю сферу особливо важливо вивчати / досліджувати з позицій кримінології та нового напрямку, який ми активно розробляємо – кримінотеології, коли юристам буде що взяти для себе на озброєння для відповідного аналізу / осмислення життєвих, доктринальних та законодавчих конструктів.

Так, масмедійний простір нещодавно сколихнула новина про те, коли у Запоріжжі зооволонтери звернулися з колективною заявою до місцевої влади та поліції щодо підлітків, котрі 7 лютого 2025 року влаштували фотосесію з мертвим собакою, а потім його підпалили. Подія сталася

в закинутій будівлі державного проєктного інституту «Запоріжжягражданпроект». Тварину знайшла зооволонтерка Наталія Стешенко: «Коли вже піднялась сюди, побачила в кострі тіло дуже обгорілої собачки. Мені довелося ногою її вигортати з вогню. Я розуміла, щоб хоч щось залишилося на експертизу. На собачці була петля, металева проволока. Це те, що я змогла розгледіти в згорівшому трупі», – каже жінка. Наталія щодня приходять підгодовувати безпритульних тварин. Каже, що часто тут бачила компанію підлітків, котрі поводитися агресивно. І таке вбивство у цій будівлі не вперше. До подібних дій можуть бути причетні й інші, зазначає волонтерка: «Тварин я знайшла дві – собачку та кошеня. А згриш, от саме таке велике, то їх 2, а дрібних ще штуки 3–4». Двох хлопців з цієї компанії знав місцевий житель Микита. Він говорить, що після того, що сталося, намагався з ними поговорити, але вони так і не вийшли на зв'язок: «Я в шоці був. Ми з ними гуляли. Мені здавалися розумними, начитаними хлопцями». За фактом вбивства собаки відкрите кримінальне провадження, слідство триватиме щонайменше два місяці, потім справу передадуть до суду, каже слідчий Володимир Шоколенко: «Повне коло осіб встановлюється ще. Законом передбачена відповідальність від 5 до 8 років за цією статтею. Це їх стосується. Відповідальність з 14 років за цією статтею». Поки ж триває досудове розслідування, пів сотні місцевих жителів зібрали підписи під колективним зверненням до міської влади та поліції. Керівниця організації «Служба захисту тварин» Вікторія Скільсара каже: «На жаль, сказали люди, що тут і напад на жінку був. У центрі міста така будівля розвалена. Потрібно її хоча б огородити. Подзвонила до районної адміністрації, до мунварти, щоб вони забезпечили безпеку повністю населенню та позакривали перші поверхи» [25].

Жорстоке поводження з тваринами є не лише моральною проблемою суспільства, а й кримінальним правопорушенням, існування якого може призводити до розгортання ґрунтовних соціальних та психологічних проблем. Дослідження окремих аспектів особи, яка вчиняє кримінально каране жорстоке поводження з тваринами, є одним із ключових завдань

кримінології, адже саме розуміння мотивації та характеристик зазначених осіб дозволить ефективніше запобігати кримінальним правопорушенням, передбаченим статтею 299 КК України. З іншого боку, актуальність зазначеної теми пов'язана з розвитком уваги до прав тварин та встановленого зв'язку між знущанням над тваринами та іншими насильницькими кримінальними правопорушеннями, адже особа, яка знущається над тваринами, надалі схильна до вчинення більш тяжких кримінальних правопорушень, у тому числі стосовно людини. Так, особа, яка жорстоко поводить з тваринами, це насамперед людина, що має деформоване уявлення про моральні принципи та низький рівень емпатії [3, с. 192].

Белоусова О. М. відповідно до даних проведеного дослідження наголошує, що віковий діапазон осіб, які жорстоко поводяться з тваринами, досить широкий, починаючи з підліткового віку і завершуючи людьми солідного віку. Неповнолітніх осіб у віці 14–17 років було виявлено незначний відсоток 2,0 %. Проте така невелика чисельність занижена через існування високої латентності жорстокого поводження з тваринами та через те, що, як свідчить практика, підлітків звільняють від відбуття реального покарання [3, с. 193]. При цьому кожне друге кримінальне правопорушення вчинене у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Причини формування такої картини дають підстави стверджувати, що алкогольне або наркотичне сп'яніння може сприяти як вчиненню жорстокого поводження з тваринами, так і будь-якого іншого кримінального правопорушення [3, с. 194]. Як зауважує суддя районного суду м. Житомира О. М. Саланда: «Особи, що вживають алкоголь, утворюють групу кримінального ризику, адже підвищена агресивність, знижений поріг самокритики й розширення кола дозволеного, що супроводжують вживання алкоголю, не обов'язково, але з великим ступенем імовірності штовхають людину до порушення закону» [26].

Аналізуючи морально-психологічні риси особи, що жорстоко поводить з тваринами, варто наголосити на тому, що такий особі притаманні риси, які не узгоджуються із загальноприйнятими нормами моралі. Спільними рисами цих

осіб є: зневага та вороже ставлення до суспільства, агресивність, владолюбство, мстивість, аморальність, збудливість, бездуховність, соціальне відчуження, безвідповідальне ставлення до праці. У більшості випадків цим особам притаманний маргінальний спосіб життя. Під маргінальним способом життя маємо на увазі існування соціально неблагополучних верств населення, в яких не має постійного місця проживання, заробітку, дуже часто таких осіб притягують за дрібне хуліганство або за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях [3, с. 195].

Висновки. У центрі уваги нашого дослідження – проблематика злочинності неповнолітніх, домашнього насильства, соціальних умов, у яких зростає дитина, а також ролі батьків у формуванні високих рівнів правосвідомості. Це вічні й водночас болючі теми та питання, що потребують переосмислення в умовах сучасного суспільства. Ми акцентували на найякісніших дослідженнях, які мають стати настільною книгою чи шпаргалкою для кожного викладача, що веде лекційні чи семінарські заняття з правничих дисциплін. Таким чином, наша стаття не лише збагачує наукову дискусію, а й виконує навчально-виховну функцію, слугуючи містком між теорією та практикою викладання. Враховуючи обсяг проаналізованого матеріалу, ми відібрали лише ті наукові публікації, які справді варті уваги. Переконані, що вони стануть у пригоді всім, хто цікавиться проблематикою кримінального права, зокрема студентам, викладачам, юристам та дослідникам.

Основні акценти цього наукового дослідження варто змістити в такі напрями наукового дослідження, що можуть бути реалізовані в подальших доктринальних розробках у сфері «criminal», зокрема:

– у сучасному світі ми дедалі частіше стикаємося з парадоксом: в умовах стрімкого розвитку інформаційного простору інтелектуальний рівень людства, на жаль, не зростає, а навпаки – засвідчує тривожні ознаки спаду. Так звана тіток культура формує поверхове мислення, особливо серед молоді, яка дедалі менше читає, усе рідше заглиблюється у справжні духовно-культурні сенси. Ми все частіше замінюємо глибоке

осмислення легким споживанням інформації з ютуба. Нейромережі змінюють людину, роблячи її менш сприйнятливою до щирих почуттів, віри, гуманістичних ідей, симфонії та гармонії у світі. Цей виклик стає особливо болісним у контексті дитинства та юнацтва. Спостерігається зростання жорстокості серед неповнолітніх, збільшення злочинності, що має глибокі соціокультурні, психологічні та духовні корені. Звідси необхідний системний, міждисциплінарний підхід: розуміння норм як матеріальних, так і процесуальних, їх застосування, розробка стратегій, зокрема під час допитів неповнолітніх, чи під час проведення психолого-психіатричних експертиз. Особливої уваги потребує питання профілактики. Найголовніше – запобігти негативним тенденціям, що формуються в дитячому середовищі. Сьогодні, в умовах війни, ми втратили значну частину військової еліти, а демографічна ситуація в країні є вкрай критичною. Державна політика має зосередитися на підтримці батьківства й материнства, на створенні умов, що стимулюють народжуваність, навіть у цих непростих реаліях. З позиції юриспруденції особливо важливо аналізувати причини, чому зменшується народжуваність, які кримінологічні чи історичні фактори впливають на реалії сьогодення, на дітей та підлітків, доросле населення. Саме кримінологія має дати відповіді на те, як діяти, аби не допустити подальшого поглиблення соціально-політичної кризи. Бо інформаційний простір справді часто дезорієнтує, «задурманює», а ми – суспільство та кожен зокрема – маємо протистояти цьому та формувати покоління, здатне мислити, відчувати, співпереживати;

– звернення до історичного аспекту проблематики сімейних взаємин у нашому суспільстві заслуговує на особливу увагу, адже витоки / джерела / начала нашої духовної та правової традиції сягають ще доби великої держави – Київської Русі. Саме в період правління таких видатних державників, як Володимир Великий і Ярослав Мудрий, у 988 році на основі канонічного права було закладено засади справжньої симфонії – гармонії між батьками й дітьми, між особистістю та Богом. Це була гармонія, вкорінена в християнських цінностях,

у вірності Божим заповідям, у глибокій повазі до батьків, у світоглядному фундаменті, який формувався ще з апостольських часів, зокрема зі священної місії – хрещення наших земель апостолом Андрієм Первозванним. Саме на канонічному праві й було вибудовано перші зразки сімейного права, де духовність і моральність ставали не просто етичними орієнтирами, а й основою правового буття. Достатньо згадати «Закон і Благодать» митрополита Іларіона, де найкраще на все подальше тисячоліття виражений важливий орієнтир Букви й Духу Закону. Цей історичний спадок ми маємо не лише вивчати, а й активно осмислювати, адаптуючи його до сучасних реалій, щоразу актуалізуючи такі цінності на рівні ідеології та в межах такої міждисциплінарної сфери як кримінологія – на пряму / тренду науки, що покликаний запобігати злочинності через морально-духовні механізми впливу. Запобігання правопорушенням, зокрема домашньому насильству, має ґрунтуватися на великій ідеї богоцентризму, який перебуває в діалозі з людиноцентризмом та соціальним виміром – суспільством. У такій тріаді – «Бог – Людина – Соціум» – ми й маємо шукати основу для побудови здорових, цілісних, морально виважених сімейних взаємин. Цей моральний фундамент має бути живим не лише в індивідуальній свідомості, а й у практиці шкільного виховання, діяльності соціальних інституцій, культури, церкви, державної політики. Особливу роль у цьому процесі відіграє формування відповідних моделей поведінки подружжя – на основі взаємоповаги, взаємної підтримки, духовного лідерства та жертвовності. Важливо не спотворювати сутність біблійного вчення: підкорення дружини чоловікові не є знаком приниження, а радше – довіри, вияву єдності й гармонії, збереження родинного устрою, де чоловік несе відповідальність, а дружина – тепло й затишок. У цих постулатах приховані важливі пріоритети рівності чоловіка і дружини, коли апостол Павло дає нам вичерпні відповіді на запитання щодо статусу жінки у суспільному та подружньому житті. «Жінки, покоряйтеся своїм чоловікам як Господу, тому що чоловік є главою жінки, як Христос глава Церкви» (Єф. 5:22-24).

Водночас дається наступна протигага на зразок дотримання принципу рівності: «Чоловіки, любіть своїх жінок як Христос полюбив Церкву і віддав себе за неї» (Єф. 5:25) *(у цьому аспекті дивіться наукову статтю І. В. Кріцака: «Принцип рівності в аспекті демократизації суспільного життя та вибудовування нових граней кримінології: виклики і загрози сьогоденню»)* [27]. Жінка у цій парадигмі є не лише матір'ю, а й берегинею родинного вогнища, джерелом натхнення і внутрішньої сили, здатної окриляти чоловіка. Недарма кажуть: з достойною жінкою чоловік стає величним, а з недостойною – такий, який втрачає сенс життя та вдається до різного роду зловживань алкоголем чи іншими негативами. Жінка тримає три кути дому, а чоловік – лише один, говорить народна мудрість. Саме в цій простій, але глибокій народній істині відображено сутність нашої традиційної моделі родини, яка є вельми важливою. Отже, сімейні взаємини мають формуватися на морально обґрунтованих, патріархальних за своєю структурою, але глибоко духовних за своїм змістом засадах. У такій родині, де є віра, любов, надія, жертовність, повага до ролей і функцій кожного з подружжя, виховуватимуться діти, спроможні продовжити цю традицію. Лише через збереження таких ідеалів та цінностей ми зможемо побудувати суспільство, де панує злагода, гідність, відповідальність і справжнє добро;

– унікальність профілактики у сфері дитинства полягає в можливості розгортання різних форм впливу: індивідуальних, групових і суспільних. У межах цієї тріади можна формувати стратегії профілактики, орієнтовані, зокрема, на викорінення бродяжництва, запобігання міжнаціональним конфліктам та іншим значущим соціальним явищам. Водночас це дозволяє апробувати методики, що сприяють підвищенню рівня обізнаності, залученості та ефективного реагування. Окрему увагу необхідно приділяти особистості злочинця та кожної людини зокрема. Знання психопортрета / психотипу в дитячому чи підлітковому віці дає змогу глибше зрозуміти механізми формування девіантної поведінки. Важливо усвідомлювати: людина у своїй суті залишається постійною – змінюється хіба що певна поведінкова оболонка, але ядро її особистості, той

генотип, біологічна складова лишається незмінною *(за знаменитим кримінологом радянських часів Й. С. Ноєм)*. Саме ця внутрішня «жилка» нерідко виявляється домінантною у визначенні життєвого шляху індивіда. Безперечно, велике значення мають і соціальні чинники: психологічні травми, вплив оточення, досвід насильства чи зневаги. Проте не можна недооцінювати ролі природженого: гени, внутрішні імпульси, схильності. Варто лише пригадати власний шкільний чи університетський досвід: проходять роки, змінюються умови, але багато хто з наших знайомих залишаються тими самими, лише дещо змінюється їхній зовнішній образ чи соціальна маска. Однак те, що називаємо внутрішнім кодом, залишається майже незмінним. Безумовно, людина здатна на трансформацію. І вона необхідна. Проте практика засвідчує: для цього потрібні неабиякі зусилля, підтримка й сприятливе середовище. Адже лише тоді профілактика зможе не просто попередити злочин, а й сформувати цілісну, зрілу особистість – навіть у тих, хто стояв на межі;

– злочинність неповнолітніх у сучасних умовах має складну багатофакторну природу. Найважливішим завданням сьогодення є недопущення рецидиву серед молоді, адже саме повторне вчинення злочинів свідчить про глибші, системні проблеми у соціумі. Для розуміння масштабів і динаміки цього явища необхідно звертатися до статистичних даних та кримінологічної характеристики таких правопорушень, які досліджуються фахівцями на науковому рівні. Причини злочинності неповнолітніх є різноманітними – це і сімейні, і соціальні, і економічні, і, безперечно, криміногенні чинники. Найбільшу активність у вчиненні злочинів засвідчують особи у віці 16–17 років *(за Т. В. Продан, М. Д. Дякур)*, однак безперечно, що справжні витоки девіантної поведінки варто шукати набагато раніше – у наймолодшому віці, коли особистість лише починає формуватися. Саме у цей ранній період життя закладаються основи майбутньої поведінки. Те, як до дитини ставляться батьки, яку модель взаємодії вона бачить у родині, чи перебуває вона в атмосфері постійних криків, авторитаризму, залякування – усе це має безпосередній вплив на її становлення. І навпаки: якщо дитина виховується

у сприятливому середовищі, де панують любов, повага, але водночас є чіткі вимоги, дисципліна, любов до праці та навчання – з такої дитини виростає гармонійна, сильна, відповідальна особистість. Не менш важливим є і зовнішнє соціальне оточення: мікрорайон, у якому зростає дитина, середовище її спілкування, рівень безпеки, доступ до освітніх і культурних ресурсів. Усе це формує її світогляд, систему цінностей та орієнтирів. Саме про ці аспекти слід пам'ятати, якщо прагнемо зменшити рівень злочинності серед неповнолітніх та створити передумови для безпечного і гармонійного розвитку нашого суспільства;

– на чому хотілося б акцентувати, – це, безперечно, правові аспекти, зокрема те, яким чином сьогодні домашнє насильство впливає на психотип особи. Як свідчать численні спостереження й висновки фахівців, усі травми, які супроводжують людину протягом життя, – навіть якщо вона досягає високих посад, значних професійних чи соціальних висот – мають глибинне коріння в дитинстві. Саме там, у ранніх роках життя, формуються болючі точки, що впливають на особистість: це можуть бути як наслідки батьківського виховання, так і вплив найближчого оточення чи середовища загалом. Натискаючи на такі «болючі точки», людина може зазнавати особливого болю і страждань. Такі ранні враження часто породжують комплекси, що згодом визначають стиль мислення, поведінку, вибір професійного шляху. Саме тому протидія домашньому насильству відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні особистості дитини – незалежно від того, ким вона стане в майбутньому: вченим, лікарем, фармацевтом чи фахівцем у будь-якій іншій сфері. Важливо не лише допомогти майбутній особистості подолати ті комплекси, що вже сформувались, а насамперед – не допустити виникнення нових. Або в моментах гордині чи знахабнілості казати їй, хто вона є насправді. Усе це важливо завдяки пошуку і впровадженню найефективніших моделей виховання, зокрема тих, що базуються на релігійних цінностях, загальнолюдських моральних орієнтирах та принципах гідності й поваги до дитини. Саме через ці моделі

можливо створити здорове середовище для розвитку гармонійної, сильної, цілісної особистості;

– не можна оминати увагою трагічну подію, що сколихнула все українське суспільство – влучання російської ракети в приміщення Охматдиту, одного з провідних дитячих медичних закладів України. У цьому приміщенні перебувало багато онкохворих дітей, і його руйнування стало болем, що проник у серце кожного з нас. Сьогодні до цієї трагедії прикута увага не лише нашої держави, а й усього світу. Люди відгукуються на біду, жертвують останню копійку, аби відновити будівлю та забезпечити дітям гідні умови для лікування й реабілітації. За цих умов надзвичайно важливо не допустити жодних виявів корупції у сфері благодійної допомоги, пов'язаної з цією лікарнею. Часто трапляється так, що громадяни втрачають довіру до адміністрації закладів, бояться, що пожертви не доходять до адресатів, а осідають у чиїхось кишенях. У такій ситуації обов'язковими є прозорість, ефективний аудит, громадський нагляд і постійна комунікація з дітьми та їхніми родинами. Так можна забезпечити справедливий і цільовий розподіл ресурсів, повернути довіру суспільства до доброчинності. Водночас цим наша місія не повинна обмежуватися. Потрібна активна участь громадянського суспільства. Справжні зміни починаються з простих вчинків. Уявімо: якщо кожної суботи дорослі та діти відкладатимуть свої справи й долучатимуться до спільних добрих ініціатив – відвідуватимуть дитячі будинки, допомагатимуть із прибиранням, організовуватимуть заходи підтримки, «загальнонаціональні суботники» – ми зможемо не просто поліпшити життя окремих людей, а й змінити обличчя цілої країни. Її турбота про хворих дітей, і чистота довкілля, і суспільна згуртованість – є ланками одного ланцюга. Ми маємо пам'ятати, як важливо підтримувати порядок, бо, як стверджує відома «теорія розбитих вікон», зовнішній безлад провокує соціальну деградацію та зростання злочинності. Тому наші дії – навіть найменші – мають значення. Спільні прибирання, обіди / трапези, зустрічі, – усе це здатне об'єднати громади, повернути людям віру в добро, а дітям – надію. Діти

бачать усе: щирю гостинність, згуртованість, щедрість – і саме це формує їхню громадянську свідомість, моральне ставлення до життя. Коли добро стає звичкою, зникає місце для зла. Щиро віримо: якщо народ об'єднається навколо світлих справ, якщо кожен долучиться до змін, можна не лише відбудувати Охматдит, а й духовно відродити націю, що неодмінно дасть їй матеріальне процвітання. Нехай над усім цим буде всевидюче око Боже, а благодать охоплює кожен куточок нашої Землі;

– окрему увагу слід звернути на проблему жорстокого поводження з тваринами – явище, що, як свідчить практика, особливо гостро виявляється в сучасних умовах. У багатьох випадках це пов'язано з рівнем освіти: особи, які не мають належної освітньої бази, частіше засвідчують схильність до вчинення подібних правопорушень. Місто – простір з більш розвиненою системою освіти, де працюють найкращі фахівці, де концентруються передові методики та підходи до навчання. Натомість сільська школа часто втрачає своїх кращих педагогів через міграцію до мегаполісів, залишаючи в селі тих, хто не мав можливості або бажання виїхати. Усі ці тенденції також відображаються на процесах злочинності неповнолітніх. Варто зазначити, що сільське життя не позбавлене позитивних рис: тут, як правило, глибші моральні засади, більша прив'язаність до праці, природи, сімейних традицій. І все ж постійне залучення дітей до догляду за тваринами – нерідко через примус з боку батьків – може накладати свій відбиток на дитячу свідомість. У результаті дитина ще з раннього віку засвоює стереотипи сили та підпорядкування, що часом виливається у звичку карати, бити, підкорювати – спочатку тварину, що може згодом відображатися в окремих епізодах злочинності. Саме з цього починаються перші вияви жорстокості. З погляду кримінології – це тривожний сигнал. Далі, в підлітковому віці, такі діти можуть гуртуватися в групи заради «розваги», яка іноді набуває форм руйнування гнізд, вбивства пташок чи інших тварин. Це вже – первинні вияви насильства, що можуть мати латентну спадкову природу або ж бути продуктом соціального середовища, у якому дитина перебуває. Прикро, коли в окремих випадках поряд із дитиною знаходиться матір, що вживає

алкоголь чи наркотики, або батько, який засвідчує аморальну, зневажливу поведінку – і все це дитина засвоює. На жаль, навіть діти з благополучних родин, перебуваючи поруч з тими, хто має деструктивну поведінку, можуть її перейняти. Тому надзвичайно важливим є обмеження таких контактів, наскільки це можливо, з боку батьків. Необхідно створювати безпечне середовище для виховання – у тому числі через заснування шкіл з високим духовно-ціннісним потенціалом. Сьогодні ми бачимо позитивний приклад у функціонуванні православних шкіл та інших альтернативних навчальних закладів, які ставлять за мету формування високоосвіченої, морально стійкої особистості. З тривогою варто констатувати: інформаційний простір нині надто переповнений виявами насильства й агресії серед молоді. Ми спостерігаємо випадки, коли підлітки штовхають літніх людей, викидаються з вікон багатоповерхівок, вбивають або калічать тварин, знімаючи все це на відео та викладаючи в соціальні мережі, отримуючи з цього хворобливе задоволення. Це – реальність, що потребує невідкладного реагування з боку держави, школи, батьків і всієї спільноти. Психіка підлітка надзвичайно вразлива, і жорстокість щодо тварин є однією з перших ознак моральної деградації, яка може стати основою майбутньої кримінальної поведінки. З погляду кримінології це може накладати негативний слід на родові лінії. Дитина до семи років вважається безгрішною, однак вчинення дій, подібних до «справ Каїна» – злобних, цинічних, жорстоких – вже може формувати внутрішню руйнацію особистості, що виявиться в наступних поколіннях або потребуватиме відповіді з боку її батьків, які не захистили, не обмежили, не спрямували. Саме тому контроль з боку батьків, бабусь і дідусів, наскільки це можливо, повинен бути постійним, уважним і мудрим. Школа як осередок формування не лише знань, а й духовних орієнтирів повинна відігравати ключову роль у процесі запобігання моральному падінню. Ми стикаємося з міждисциплінарною проблемою, що охоплює педагогіку, соціологію, психологію, біологію, теологію, і, звісно, кримінологію. Саме кримінологія має всі інструменти для глибокого аналізу цієї проблематики, а отже, і для формування дієвої стратегії профілактики злочинності неповнолітніх.

Список використаних джерел

1. Ємець І. О. Участь представника неповнолітнього потерпілого в кримінальному провадженні: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Право і безпека*. 2024. № 4. С. 20–31.
2. Продан Т. В., Дякур М. Д. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86 (4). С. 344–349.
3. Белоусова О. М. Кримінологічний портрет особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення за статтею 299 КК України («Жорстоке поводження з тваринами»). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86 (4). С. 191–196.
4. Артиш Н. В. Особливості розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2024. № 8. С. 53–60.
5. Financial Times. URL: <https://www.ft.com/content/a8016c64-63b7-458b-a371-e0e1c54a13fc> (дата звернення: 07.03.2025).
6. Психологія сім'ї : навч. посіб. / Л. В. Помиткіна, В. В. Злагодух, Н. С. Хімченко, Н. І. Погорільська. Київ : Видавництво Національного авіаційного університету «НАУ-друк», 2010. 270 с.
7. Тичина Д. М. Соціальна обумовленість криміналізації та генеза законодавства про кримінальну відповідальність за домашнє насильство в Україні. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 352–359.
8. Бабенко О. Е. Історичні витоки гендерної нерівності як причини виникнення сімейного насильства. *Домашнє насильство* : матеріали круглого столу (м. Донецьк, 18.02.2009). Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Дідоренка Е.О., 2010. С. 172–174.
9. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навчальний посібник / Харківська юридична академія. Харків, 1994. 76 с.
10. Науково-практичний коментар до кримінального кодексу України : у 3 кн. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка. Київ : ФОРУМ, 2001. Кн. 2: Особлива частина. 672 с.
11. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти : наук.-метод. зб. / за ред. В. Є. Берека, І. К. Гіджеліцького, Н. М. Орловської. Кам'янець-Подільський, 2018. 472 с.
12. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. *Юридична енциклопедія* / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2004. Т. 6. 768 с.
13. Бахмач А. О. Реабілітація військових, які брали участь у бойових діях, як один із методів запобігання кримінальним

правопорушенням. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2023. № 3. С. 201–207.

14. Рудик М. М. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86 (4). С. 350–355.

15. Маханьков Д. Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології. *Форум права*. 2009. № 1. С. 357–361.

16. Коноваленко О. Особа злочинця корисливо-насильницької спрямованості: кримінологічна характеристика і типологія. *Право України*. 2006. № 4. С. 75–77.

17. Фіалка М. І. Неповнолітня злочинність: сучасний стан та напрямки профілактики. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 133–140.

18. Кримінологія : академічний підручник / І. Г. Богатирьов, Л. В. Гусар, О. Г. Колб, М. Г. Тома та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України І. Г. Богатирьова Чернівці : Технодрук, 2020. 336 с.

19. Генеральна прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 10.03.2025).

20. Антонюк А. Б. Профілактичні заходи щодо злочинності серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2024. Вип. 85. Ч. 3. С. 226–230.

21. Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність : затв. наказом Офісу Ген. прокурора України, МВС України, М-ва юстиції України, М-ва соц. політики України від 01.06.2023 № 150/445/2077/5/187 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (дата звернення: 07.03.2025).

22. Черненко М. П. Особливості розслідування кримінальних проваджень за фактами привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва закладів для дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. Вип. 86 (5). С. 140–146.

23. Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Іщенко А. В. Криміналістика : підручник. Київ, 2015. 544 с.

24. Преподобний Амфілохій Почаївський. 12 травня 2016. Свято-Михайлівський кафедральний собор м. Житомира. URL: <http://smk-sobor.org.ua/uk/radymo-prochytaty/1599-prepodobnyu-amfilokhiy-pochaivskiy.html> (дата звернення: 07.03.2025).

25. Підлітки вбили та спалили собаку: у Запоріжжі зооволонтери звернулися з заявою до поліції та місцевої влади. *Суспільне Запоріжжя у соцмережах та месенджерах*. URL: <https://susplne.media/zaporizhzhia/945251-pidlitki-vbili-ta-spalili-sobaku-u-zaporizzi-zoovolonteri-zvernulisa-z-zaavou-do-policii-ta-miscevoi-vladi/> (дата звернення: 12.02.2025).

26. Алкоголь як детермінуючий чинник вчинення злочинів: аналіз судді-спікера Саланди О. М. URL: <https://ml.zt.court.gov.ua/sud/0614/pres-centr/interview/1080599> (дата звернення: 16.04.2025).

27. Кріцак І. В. Принцип рівності в аспекті демократизації суспільного життя та вибудовування нових граней кримінології: виклики і загрози сьогоденню. *Актуальні проблеми держави і права*. 2022. Вип. 95. С. 11–21. URL: <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.22> (дата звернення: 16.04.2025).

Kritsak I.,

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Criminal Law
and Criminology of the School of Law No. 1,

Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-3530-4269;

Sokurenko V.,

PhD in Law, Doctoral Student,

Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine

ORCID: 0000-0001-6879-7376;

Bodnar S.,

Doctor of Law, Associate Professor,

Vice-Rector for Financial and Economic Activities,

Professor of the Department of Law and Social Sciences,

PEE “Vinnytsia University of Finance and Economics”,

Vinnytsia, Ukraine

ORCID: 0000-0003-3322-6279

THE FIELD OF «CRIMINAL» IN THE UKRAINIAN SCIENTOMETRIC SPACE WITH A FOCUS ON CHILDREN AS THE MOST IMPORTANT PHENOMENON OF OUR TIME

Currently, about 8,000 scientific articles in the Vernadsky National Library of Ukraine alone are devoted to the field of criminal law, including everything related to criminal law, criminalistics, criminology, and criminal procedure. This entire array of scientometrics requires a study from an interdisciplinary perspective. We

have analyzed more than 70 scientific articles to see the latest trends in research in this area. Of course, we also came across other scientific material that will be the subject of further publication activity. We have selected the most relevant and important paragraphs/statements of the authors that deserve the reader's attention and will certainly give the prospect of further scientific research. A specialist who teaches the disciplines of the criminal law block should be familiar with a wide variety of issues in the field of criminal law. The emphasis in the selection of scientific material for the educational process has also been shifted.

Criminological, criminal law, criminal procedure, and forensic aspects of the most important areas of policy in the field of "criminal" are discussed. Through this kind of scientific writing, it is possible to identify the most important directions of the criminological policy of the Ukrainian state, to identify evil and to direct it to the Good. In this case, it is possible to cover many professional Ukrainian publications with references to foreign sources and to see the trends of Ukrainian scientometric activity. Thus, we can say that the publication activity of authors in the field of criminology has recently shifted towards children/minors, which is relevant in the context of the current Russian-Ukrainian war, when the demographic situation in our country leaves much to be desired.

In this context, the criminological characterization of juvenile delinquency is of particular importance. The author mentions a recent high-profile case in Zaporizhzhia where teenagers mistreated animals, which caused a wide public outcry and intensified the discussion of the problem at many levels. Special attention is paid to the prevention of domestic violence, which leaves deep psychological trauma for the rest of a person's life. These and many other aspects are an integral part of the overall picture of research within the framework of an interdisciplinary approach that combines legal, social, psychological and educational components.

Key words: *criminal field, scientometrics, children, criminology, juvenile delinquency, history, domestic violence, prevention, identity of the perpetrator, procedural and forensic aspects, construction of institutions for children, corruption, animal cruelty.*

References

1. Yemets, I. O. (2024), "Participation of a representative of a minor victim in criminal proceedings: procedural and forensic aspects", *Law and Safety*, № 4, pp. 20–31.
2. Prodan, T. V., Diakur, M. D. (2024), "Criminological characteristics of juvenile delinquency". *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, № 86 (4), pp. 344–349.
3. Bielousova, O. M. (2024), "Criminological portrait of a person who commits a criminal offense under Article 299 of the Criminal Code of Ukraine ("Cruel treatment of animals")", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, № 86 (4), pp. 191–196.

4. Artysh, N. V. (2024), "Peculiarities of the development of legislation on criminal liability for domestic violence in Ukraine", *International scientific journal "Internauka"*, № 8, pp. 53–60.

5. Financial Times, available at: <https://www.ft.com/content/a8016c64-63b7-458b-a371-e0e1c54a13fc> (accessed 07 March 2025).

6. Pomytkina, L. V., Zlahodukh, V. V., Khimchenko, N. S., Pohorilska, N. I. (2010), *Psychology of the family* : teaching. manual.

7. Tychyna, D. M. (2023), "Social determinants of criminalization and the genesis of legislation on criminal liability for domestic violence in Ukraine", *Law and society*, № 3, pp. 352–359.

8. Babenko, O. E. (2010), *Historical origins of gender inequality as a cause of domestic violence*, pp. 172–174.

9. Tatsii, V. Ya. (1994), *Object and subject of a crime in the criminal law of Ukraine* : textbook.

10. Honcharenko, V. H., Andrushko, P. P. (2001), *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine*.

11. Bereka, V. Ye., Hidzhelitskyi, I. K., Orlovska, N. M. (2018), *Cossack pedagogy and the educational process in educational institutions* : scientific and methodological collection.

12. Shemshuchenko, Yu. S. (2004), *Legal Encyclopedia*.

13. Bakhmach, A. O. (2023), "Rehabilitation of military personnel who participated in hostilities as one of the methods of preventing criminal offenses", *Legal Bulletin*, № 3, pp. 201–207.

14. Rudyk, M. M. (2024), "Characteristics of persons who commit criminal offenses against road traffic safety and the operation of motor vehicles", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, № 86 (4), pp. 350–355.

15. Makhankov, D. H. (2009), "The personality of the criminal as a key concept in criminology", *Law Forum*, № 1, pp. 357–361.

16. Konovalenko, O. (2006), "The personality of a criminal with a mercenary and violent orientation: criminological characteristics and typology", *Law of Ukraine*, № 4, pp. 75–77.

17. Fialka, M. I. (2013), "Juvenile delinquency: current status and prevention directions", *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, № 5, pp. 133–140.

18. Bohatyrov, I. H., Husar, L. V., Kolb, O. H., Toma, M. H. (2020), *Criminology* : an academic textbook.

19. Prosecutor General's Office of Ukraine, available at: <https://www.gp.gov.ua/> (accessed 10 March 2025).

20. Antoniuk, A. B. (2024), "Preventive measures against juvenile delinquency", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, № 85 (3), pp. 226–230.

21. Procedure for implementing a pilot project to implement international standards of child-friendly justice in practice, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23> (accessed 07 March 2025).

22. Chernenok, M. P. (2024), "Peculiarities of investigation of criminal proceedings on facts of misappropriation, embezzlement of property or its seizure by abuse of official position in the field of construction of institutions for children", *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, № 86 (5), pp. 140–146.

23. Piaskovskiy, V. V., Chornous, Yu. M., Ishchenko, A. V. (2015), *Forensic Science* : textbook.

24. Venerable Amphilochius of Pochaiv. May 12, 2016. St. Michael's Cathedral, Zhytomyr, available at: <http://smk-sobor.org.ua/uk/radymo-prochytaty/1599-prepodobnyy-amfilokhiy-pochayivskiy.html> (accessed 07 March 2025).

25. Teenagers killed and burned a dog: in Zaporizhia, animal volunteers filed a complaint with the police and local authorities, available at: <https://suspilne.media/zaporizhzhia/945251-pidlitki-vbili-ta-spalili-sobaku-u-zaporizzi-zoovolonter-i-zvernulisa-z-zaavou-do-policii-ta-miscevoi-vladi/> (accessed 12 February 2025).

26. Alcohol as a determining factor in committing crimes: analysis of Judge-Speaker Salanda O. M., available at: <https://ml.zt.court.gov.ua/sud0614/pres-centr/interview/1080599> (accessed 16 April 2025).

27. Kritsak, I. V. (2022), "The principle of equality in the aspect of democratization of public life and building new facets of criminology: challenges and threats to the present", *Current problems of the state and law*, № 95, pp. 11–21, available at: <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.22> (accessed 16 April 2025).

УДК 343.33

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.062

Крупко Я. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник ад'юнктури (аспірантури) та докторантури,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-1578-2303;

Пузиревський М. В.,

старший викладач кафедри
кримінально-виконавчого та кримінального права
Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-8835-3238

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ МИРУ, БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ: СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ В СУЧАСНИХ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Стаття присвячена комплексному аналізу стану наукового розроблення у сучасних українських дисертаційних дослідженнях кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. У статті відзначено, що в Україні захищено одну дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук та понад п'ятнадцять дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії у галузі права), де предметом дослідження є окремі кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Окреслено перспективні напрями для проведення в Україні майбутніх дисертаційних досліджень, що будуть присвячені кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Ключові слова: кримінальне право, дисертаційне дослідження, законодавство, Кримінальний кодекс України, кримінальне правопорушення, кваліфікація, злочин, кримінальний проступок, мир, безпека людства та міжнародний правопорядок, кримінальна відповідальність, Проєкт нового Кримінального кодексу України.

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія Росії, що триває з 2022 року, радикально змінила безпекову архітектуру сучасної Європи та поставила перед українським суспільством і державою надзвичайно складні виклики. У контексті цієї війни особливої актуальності набувають

питання кримінально-правової відповідальності за злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку – як з практичного, так і з наукового погляду. Фіксація, кваліфікація та належне розслідування порушень законів і звичаїв війни, агресії, геноциду, найманства, пропаганди агресивної війни вимагають не лише належної правозастосовної бази, а й науково обґрунтованих підходів до їх тлумачення й застосування. У цих умовах важливого значення набуває науковий супровід воєнного правосуддя, зокрема через дисертаційні дослідження, які мають на меті системне осмислення правової природи відповідних кримінальних правопорушень, аналіз національного й міжнародного досвіду, а також формування рекомендацій для законодавчої та правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різний час питанням кримінально-правової охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку присвячували свої дисертаційні дослідження українські вчені, фахівці у галузі кримінального права, зокрема: Н. Акулова, В. Базов, Ю. Беклемішева, С. Допілка, М. Зубанський, М. Куцевич, С. Кучевська, С. Лаба, С. Мартянов, В. Миронова, С. Мохончук, Х. Олійник, М. Піддубна, В. Попович, Н. Попович, В. Поповичук, І. Ральченко, І. Строкова, К. Юртаєва, А. Шевчук та ін.

При цьому, безсумнівно, треба також відзначити вагомий внесок фахівців у галузі міжнародного права. Насамперед це українські учені – К. Важна, Г. Габрелян, М. Грушко, К. Доді, В. Дяченко, І. Заворотько, Н. Зелінська, А. Капустін, Ю. Климчук, У. Коруц, Е. Кузьмін, В. Лисик, Н. Мадзігон, А. Майснер, В. Мотиль, В. Пилипенко, Т. Садова, Т. Сироїд, О. Скрильник, Ю. Ругало, Т. Хачатурян, Ю. Усманов, В. Ярмачі та ін.

Метою цієї статті є аналіз стану наукового розроблення у сучасних українських дисертаційних дослідженнях кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Виклад основного матеріалу. *І. Нормативний аспект дослідження.* Станом на 20 лютого 2025 р. у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та

міжнародного правопорядку» Особливої частини чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1] визначено засади кримінальної відповідальності за вчинення таких видів кримінально-протиправних діянь, зокрема: 1) пропаганда війни (ст. 436); 2) виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-1); 3) виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2); 4) злочин агресії (ст. 437); 5) воєнні злочини (ст. 438); 6) застосування зброї масового знищення (ст. 439); 7) розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440); 8) екоцид (ст. 441); 9) геноцид (ст. 442); 9) злочини проти людяності (ст. 442-1); 10) посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443); 11) злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444); 12) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала (ст. 445); 13) піратство (ст. 446) та 14) найманство (ст. 447).

При цьому в сучасній українській кримінально-правовій науці [2; 3; 4] прийнято умовно класифікувати «кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» за такими *трьома групами*:

- кримінальні правопорушення проти миру (ст. ст. 436, 436-1, 436-2, 437, 438 та 447 КК України);
- кримінальні правопорушення проти безпеки людства (ст. ст. 439, 440, 441, 442 та 442-1 КК України);
- кримінальні правопорушення проти міжнародного правопорядку (ст. ст. 443, 444 та 445 КК України).

Окремо хочемо звернути увагу на норми Проекту нового Кримінального кодексу України (далі – Проект КК) [5]. Як зазначає автор відповідного розділу цього Проекту КК «Злочини проти міжнародного правопорядку» професор М. Хавронюк, систему кримінальних правопорушень у Проекті КК становлять визначені у Книзі одинадцятій Проекту КК злочини, зокрема *три групи*: I – злочини геноциду (розділ 11.1);

II – злочини проти людяності (розділ 11.2); III – злочини агресії (розділ 11.3); IV – воєнні злочини (розділ 11.4); V – злочини проти міжнародної безпеки (розділ 11.5) [6, с. 376].

Зокрема, до *першої групи* злочинів проти міжнародного правопорядку належать: 1) злочин геноциду (ст. 11.1.1) та 2) пропаганда злочину геноциду (ст. 11.1.2) [5].

До *другої групи* злочинів проти міжнародного правопорядку належать: 1) злочин проти людяності у формі вбивства чи винищення людей (ст. 11.2.1) та 2) злочин проти людяності в інших формах, крім вбивства (ст. 11.2.2) [5].

Третю групу злочинів проти міжнародного правопорядку становлять: 1) злочин агресії (ст. 11.3.1) та 2) пропаганда акту агресії (ст. 11.3.2) [5].

Четверту групу злочинів проти міжнародного правопорядку утворюють: 1) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., пов'язані зі вбивством (ст. 11.4.1); 2) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах, не пов'язані зі вбивством (ст. 11.4.2); 3) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах, не пов'язані зі вбивством (ст. 11.4.3); 4) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру, не пов'язані зі вбивством (ст. 11.4.4); 5) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру, не пов'язані зі вбивством (ст. 11.4.5); 6) невжиття командиром заходів щодо підпорядкованих йому військових сил (ст. 11.4.6) та 7) невжиття начальником заходів щодо підлеглих (ст. 11.4.7) [5].

До *п'ятої групи* належать: 1) застосування зброї масового знищення (ст. 11.5.4); 2) поводження зі зброєю масового знищення (ст. 11.5.5); 3) екоцид (ст. 11.5.6); 4) забезпечення найманства та використання найманця (ст. 11.5.7); 5) участь найманця у конфлікті (ст. 11.5.8); 6) насильницьке зникнення (ст. 11.5.9); 7) незаконне вилучення дитини (ст. 11.5.10) та 8) піратство (ст. 11.5.11) [5].

II. Науковий (доктринальний) аспект дослідження. Станом на 20 лютого 2025 р. в Україні захищено **одну дисертацію** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук – «Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства» (С. Мохончук, м. Харків, 2014 р.) та **низку дисертацій** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії), де предметом дослідження є окремі кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [7], зокрема:

I напрям досліджень – «кримінальні правопорушення проти миру» (ст. ст. 436, 436-1, 436-2, 437, 438 та 447 КК України):

– «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину)» (В. Базов, м. Харків, 2008 р.);

– «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни» (В. Миронова, м. Дніпропетровськ, 2008 р.);

– «Кримінально-правова характеристика виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганди комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» (Ю. Беклемішева, м. Запоріжжя, 2020 р.);

– «Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни» (Х. Олійник, м. Львів, 2022 р.);

– «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни» (М. Зубанський, м. Львів, 2023 р.);

– «Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів» (С. Лаба, м. Львів, 2023 р.);

– «Кримінальна відповідальність за найманство» (С. Мартянов, м. Львів, 2024 р.);

– «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни» (А. Шевчук, м. Київ, 2025 р.).

II напрям досліджень – «кримінальні правопорушення проти безпеки людства» (ст. ст. 439, 440, 441, 442 та 442-1 КК України):

– «Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти» (М. Куцевич, м. Київ, 2007 р.);

– «Кримінальна відповідальність за геноцид (порівняльний аналіз)» (І. Строкова, м. Київ, 2010 р.).

ІІ напрям досліджень – «кримінальні правопорушення проти міжнародного правопорядку» (ст. ст. 443, 444, 445 та 446 КК України):

– «Кримінальна відповідальність за тероризм і піратство на морі» (С. Допілка, м. Одеса, 1993 р.);

– Кримінальна відповідальність за злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист (ст. 444 КК України)» (І. Ральченко, м. Харків, 2016 р.);

– «Кримінально-правова характеристика посягання на життя представника іноземної держави» (Н. Акулова, м. Київ, 2018 р.);

– «Кримінальна відповідальність за незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала» (В. Поповичук, м. Київ, 2018 р.).

Утім, пропонується детальніше зупинитися на аналізі тих дисертаційних досліджень, що були захищені в Україні після 24 лютого 2022 р. – початку повномасштабної війни проти України держави-агресора Росії, що прагне знищити нашу державність, свободу, самобутність, ідентичність та культуру.

Зі свого боку, сучасне українське кримінальне право та кримінальне законодавство на тлі невинуватої зовнішньої воєнної агресії потребувало активізації проведення комплексних наукових (дисертаційних) досліджень та вдосконалення національного кримінального законодавства, зважаючи на практику масових випадків вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку російськими окупаційними військами на території України. Зокрема:

1. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії Олійник Христини Василівни на тему «Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв’язування та ведення агресивної війни» [8]. Ця дисертація була захищена 23 лютого 2023 р. у Національному університеті «Львівська політехніка» (м. Львів). У дисертації здійснено

комплексне дослідження теоретико-правових засад криміналізації дій, пов'язаних з агресивною війною. Авторка проаналізувала історичний розвиток інституту відповідальності за воєнні злочини, визначила ознаки складу злочину, передбаченого ст. 437 КК України, та окреслила межі кримінальної відповідальності за відповідні діяння. Також у роботі приділено увагу міжнародно-правовим стандартам боротьби з агресією, практиці міжнародних судових інституцій та особливостям імплементації міжнародних норм у національне законодавство. Запропоновано напрями вдосконалення кримінального законодавства України з урахуванням сучасних викликів, насамперед збройної агресії Росії проти України.

2. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії Лаби Святослава Володимировича на тему «Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів» [9]. Ця дисертація була захищена 18 серпня 2023 р. у Львівському державному університеті внутрішніх справ (м. Львів). У дисертації досліджено правову природу, зміст і особливості кримінально-правової заборони пропаганди символіки та ідеології тоталітарних режимів. Автор проаналізував історичні передумови законодавчого закріплення такої відповідальності, нормативно-правову базу, а також судову практику застосування відповідних положень, зокрема ст. 436-1 КК України. У роботі розглянуто співвідношення свободи вираження поглядів та заборони пропаганди злочинних ідеологій, а також акцентовано на важливості кримінально-правової оцінки дій, що становлять загрозу національній безпеці, історичній пам'яті та суспільним цінностям. Значну увагу приділено порівняльному аналізу правового регулювання відповідальності за подібні діяння в європейських державах. Дисертація містить обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України в умовах гібридних загроз та інформаційної війни, а її результати можуть бути використані у правозастосовній діяльності, правотворчості та просвітницькій роботі.

3. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії Зубанського Миколи Костянтиновича на тему «Кримінальна

відповідальність за порушення законів та звичаїв війни» [10]. Ця дисертація була захищена 29 лютого 2024 р. у Львівському державному університеті внутрішніх справ (м. Львів). У дисертації проведено комплексне дослідження правової природи, змісту та особливостей притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, що посягають на норми міжнародного гуманітарного права. У роботі проаналізовано положення ст. 438 КК України, її співвідношення з нормами міжнародного права, а також сучасну правозастосовну практику, зокрема в умовах збройної агресії Росії проти України. Автор окреслив поняття та класифікацію порушень законів і звичаїв війни, приділив увагу кваліфікуючим ознакам таких злочинів, особливостям доказування та міжнародному співробітництву у сфері їх розслідування. Значне місце в дослідженні посідає аналіз практики Міжнародного кримінального суду. У дисертації сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення національного кримінального законодавства, підвищення ефективності боротьби з воєнними злочинами та забезпечення невідворотності покарання за їх вчинення.

4. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії Мартянова Сергія Сергійовича на тему «Кримінальна відповідальність за найманство» [11]. Ця дисертація була захищена 05 серпня 2024 р. у Львівському державному університеті внутрішніх справ (м. Львів). У дисертації здійснено всебічне дослідження правових аспектів протидії найманству як формі участі осіб у збройних конфліктах, що суперечить нормам міжнародного права. Автор проаналізував зміст і структуру складу злочину, передбаченого ст. 447 КК України, визначив ознаки найманця, а також критерії відмежування цього явища від суміжних правових інститутів, зокрема добровольчої служби та приватної військової діяльності. У роботі значну увагу приділено міжнародно-правовим стандартам щодо боротьби з найманством, практиці їх реалізації в різних правових системах, а також сучасним викликом, пов'язаним з участю найманців у гібридних війнах і регіональних конфліктах. На основі проведеного аналізу сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України, зокрема

уточнення законодавчих дефініцій, посилення механізмів розслідування відповідних злочинів та зміцнення міжнародної співпраці у цій сфері.

5. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії Шевчук Анастасії Володимирівни на тему «Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни» [12]. Ця дисертація була захищена 20 березня 2025 р. в Інституті держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України (м. Київ). У дисертації досліджено проблематику кримінально-правової охорони норм міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів. Авторка проаналізувала зміст ст. 438 КК України, окреслила її зв'язок з міжнародно-правовими актами та практикою міжнародних судових установ, зокрема Міжнародного кримінального суду. У дисертації розглянуто сутність понять «закони війни» і «звичай війни», встановлено ознаки складу злочину, що передбачає відповідальність за їх порушення, а також визначено проблеми кваліфікації та доведення вини у таких справах. Окрему увагу приділено аналізу судової практики в умовах збройної агресії проти України та визначенню шляхів удосконалення кримінального переслідування за воєнні злочини. На основі дослідження сформульовано пропозиції щодо підвищення ефективності правозастосування, а також змін до чинного законодавства України з метою його гармонізації з нормами міжнародного гуманітарного права.

Висновки. Таким чином, попри значну активізацію наукової діяльності у цій сфері, узагальнення змісту, напрямів та результатів сучасних дисертацій, присвячених тематичі міжнародних злочинів, залишається недостатнім. Відсутність системного огляду таких досліджень ускладнює виявлення наукових лакун, суперечностей та нерозв'язаних питань, що потребують подальшого вивчення. Це зумовлює необхідність критичного аналізу сучасного стану дисертаційного розроблення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку

з урахуванням реалій воєнного стану в Україні та перспектив її післявоєнної правової трансформації.

При цьому вважаємо, що актуальними та перспективними напрямами для проведення в Україні дисертаційних досліджень, присвячених кримінальним правопорушенням проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, є такі: 1) кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у сфері кримінально-правової охорони миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; 2) кримінально-виконавчі засади виконання покарань в Україні стосовно осіб, які засуджені за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; 3) особливості імплементації норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права до національного законодавства України; 4) особливості кваліфікації та розслідування в Україні кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.03.2025).
2. Гладкова Є. О., Житний О. О., Юртаєва Д. С. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник. Харків : Право, 2020. 656 с.
3. Білокінь Р. М., Сухонос В. В. (мол.), Сухонос В. В. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. Суми : «Університетська книга», 2020. 672 с.
4. Борисов В. І., Мохончук С. М., Тацій В. Я. та ін. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник. Харків : Право, 2020. 768 с.
5. Контрольний текст Проекту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/02/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-17-02-2025-dlya-opublikuvannya.pdf> (дата звернення: 21.03.2025).
6. Баулін Ю. В., Навроцький В. О., Хавронюк М. І. та ін. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія. Київ : ВАІТЕ, 2024. 494 с.
7. Національний репозитарій академічних текстів : офіційний вебсайт. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/> (дата звернення: 21.03.2025).

8. Олійник Х. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду, планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Львів, 2022. 255 с.

9. Лаба С. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Львів, 2023. 241 с.

10. Зубанський М. К. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Львів, 2023. 233 с.

11. Мартянов С. С. Кримінальна відповідальність за найманство : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Львів, 2024. 210 с.

12. Шевчук А. В. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2025. 240 с.

Krupko Ya.,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of the PhD and Doctoral Program,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-1578-2303;

Puzyrevskyi M.,

Senior Lecturer of the Department
of Criminal Executive and Criminal Law
of the Educational and Research Institute of Law,
Law Enforcement and Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8835-3238

CRIMINAL OFFENSES AGAINST PEACE, HUMAN SECURITY AND INTERNATIONAL LAW AND ORDER: THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT IN MODERN DISSERTATION RESEARCHES

The article is devoted to a comprehensive analysis of the state of scientific development in modern Ukrainian dissertation research on criminal offenses against peace, human security and international legal order. In the article, the authors determine that in Ukraine, one dissertation for the degree of Doctor of Laws has been defended, and more than fifteen dissertations for the degree of Candidate of Laws (PhD in Law), where the subject of research is certain criminal offenses against peace, human security and international legal order. It is concluded that despite the significant intensification of scientific activity in this area, the generalization of the content, directions and results of modern dissertations on international crimes remains insufficient. The absence of a systematic review of such studies makes it difficult to identify scientific gaps, contradictions and unresolved issues that require further study. This necessitates a critical analysis of the current state of the dissertation development of criminal offenses against peace, human

security and international legal order, taking into account the realities of martial law in Ukraine and the prospects for its post-war legal transformation. At the same time, we believe that the relevant and promising areas for conducting dissertation research in Ukraine on certain problematic aspects of criminal offenses against peace, human security and international legal order are criminological characterization and prevention of crime in the field of criminal law protection of peace, human security and international law and order; criminal executive principles of execution of sentences in Ukraine in respect of persons convicted of criminal offenses against peace, human security and international law and order; peculiarities of implementation of international humanitarian law and international criminal law into the national legislation of Ukraine and peculiarities of qualification and investigation of criminal offenses against peace, human security and international law and order in Ukraine.

Key words: criminal law, dissertation research, legislation, Criminal Code of Ukraine, criminal offense, qualification, crime, criminal offense, peace, security of humanity and international law and order, criminal liability, Draft New Criminal Code of Ukraine.

References

1. *Criminal Code of Ukraine* : Law of Ukraine No. 2341–III of April 5, 2001, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/234114#Text> (accessed 21 March 2025).
2. Hladkova, Ye. O., Zhytnyi, O. O., Yurtaieva, D. S. et al. (2020), *Criminal Law of Ukraine. Special Part* : textbook, Kharkiv, Pravo.
3. Bilokin, R. M., Sukhonos, V. V. (jun.) and Sukhonos, V. V. (2020), *Criminal Law of Ukraine. Special Part* : textbook, Universytetska Knyha, Sumy.
4. Borysov, V. I., Mokhonchuk, S. M., Tatsii, V. Ya. et al. (2020), *Criminal Law of Ukraine. Special Part* : textbook, Pravo, Kharkiv.
5. Final draft text of the new Criminal Code of Ukraine, available at: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/02/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-17-02-2025-dlya-opublikuvannya.pdf> (accessed 21 March 2025).
6. Baulin, Yu. V., Navrotskyi, V. O., Khavroniuk, M. I. et al. (2024), *Draft of the new Criminal Code of Ukraine: prerequisites for development, conceptual foundations, key provisions* : monograph, Kyiv, VAITE.
7. National Repository of Academic Texts : official website, available at: <https://nrat.ukrintei.ua/> (accessed 21 March 2025).
8. Oliinyk, Kh. V. (2022), *Criminal liability for propaganda, planning, preparation, initiation and conduct of aggressive war* : PhD thesis, Lviv.
9. Laba, S. V. (2023), *Criminal liability for propaganda of communist and Nazi totalitarian regimes* : PhD thesis, Lviv.
10. Zubanskyi, M. K. (2023), *Criminal liability for violations of the laws and customs of war* : PhD thesis, Lviv.
11. Martianov, S. S. (2024), *Criminal liability for mercenarism* : PhD thesis, Lviv.
12. Shevchuk, A. V. (2025), *Criminal liability for violations of the laws and customs of war* : PhD thesis, Kyiv.

Лазаренко А. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-виконавчого та кримінального права,

Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0003-3808-6711;

Федорова Ю. Є.,

слухачка магістратури,

Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна

МЕТОДИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮВАННЯ ТА ЇХ РОЛЬ У ЗАПОБІГАННІ СЕРІЙНИМ УБИВСТВАМ

У статті здійснено комплексний аналіз методів кримінологічного профілювання серійних убивць, досліджена їхня ефективність та роль у запобіганні серійним злочинам. Визначені основні методи профайлінгу, зокрема кримінально-аналітичний, психологічний, географічний, лінгвістичний та цифровий. Проведено детальний аналіз психологічного профайлінгу, який використовується для визначення мотивації та поведінкових особливостей серійних убивць. Географічне профілювання дозволяє визначити зону активності злочинця, що підвищує ефективність пошуку та затримання підозрюваних. Лінгвістичне профілювання, засноване на аналізі стилю письма та мовних особливостей, дає змогу встановлювати авторство анонімних повідомлень і загроз. Цифровий аналіз, зокрема метод OSINT та алгоритми штучного інтелекту, значно розширює можливості правоохоронних органів у відстеженні та профілюванні злочинців у кіберпросторі. Обумовлено, що оптимальна стратегія запобігання серійним убивствам – комбінований підхід з використанням цифрового аналізу, кримінальної аналітики, геопрофілювання та психологічного аналізу.

Ключові слова: кримінологічне профілювання, профайлінг, метод, методологія кримінологічних досліджень, злочин, особа злочинця, серійні вбивства, насильницька злочинність, прогнозування, запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Серійні вбивства становлять одну з найбільш небезпечних і резонансних форм тяжких злочинів, що спричиняють значні соціальні, психологічні та кримінологічні наслідки. Вони характеризуються не тільки чисельністю жертв, але й певною закономірністю у виборі об'єктів злочину, методами його вчинення та мотивацією злочинця. Однією з основних проблем розслідування серійних убивств є складність ідентифікації злочинця, оскільки в багатьох випадках між ним і жертвами відсутні безпосередні соціальні

або кримінальні зв'язки. Крім того, методи скоєння кримінальних правопорушень можуть змінюватися, що ускладнює формування загальної картини злочинної діяльності. Традиційні методи розслідування серійних злочинів, такі як криміналістичний аналіз, виявлення прямих доказів та класична оперативно-розшукова діяльність, часто виявляються недостатньо ефективними у випадках, коли злочинець уникає типових слідчих помилок або діє з високим рівнем організованості.

В умовах зростання рівня латентної злочинності виникає необхідність застосування більш глибокого й аналітичного підходу до ідентифікації серійних убивць. У зв'язку з цим кримінологічне профілювання набуває особливого значення, адже воно дозволяє розширити можливості правоохоронних органів у виявленні та затриманні злочинців шляхом аналізу їхньої поведінки, мотивів, географічних переміщень, цифрової активності. Дослідження методів кримінологічного профілювання серійних убивць є важливим для вдосконалення методології кримінологічних досліджень, що сприятиме підвищенню ефективності запобігання вказаному виду злочинності.

Формулювання мети. Метою статті є аналіз методів кримінологічного профілювання серійних убивць, визначення їх переваг і недоліків у запобіганні серійним убивствам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінологічне профілювання як метод аналізу злочинної поведінки у своїх працях розглядали вітчизняні та закордонні науковці, зокрема Мацола М. І., Цільмак О. М., Кондратюк О. В., Дмитрик Ю. І., Зачек О. І., Подільчак О. М., Нестерова І. А., Галустян О. А., Чаудхурі М., Абедін М., Амбер Шерер Дж., Джарвіс Дж. та інші.

Виклад основного матеріалу. Серійні вбивства є історичним явищем і належать до особливо небезпечних злочинів проти особи. Суспільна загроза останніх зумовлюється повторюваністю, жорстокістю та часто відсутністю очевидного мотиву. Попри це на сьогодні термін «серійні вбивства» не має законодавчого закріплення в національному правовому полі.

Відсутність єдиного визначення у правозастосовній практиці та серед науковців значно ускладнює процес кваліфікації таких злочинів, їх розслідування і профілактику.

На переконання П. Біленчука та О. Певцова, серійні вбивства – це сукупність убивств однієї й більше осіб, у двох і більше епізодах, скоєних однією особою (іноді групою осіб), які вчинені в умовах неочевидності, з певним проміжком у часі, характерним є стійкий (головний) мотив, який спрямований на заподіяння смерті іншим особам [1, с. 145].

На основі аналізу різних наукових підходів слід виділити такі ознаки серійних убивств: **повторюваність злочинів**, наявність «періоду охолодження» (тобто повернення злочинця до «звичайного» життя між епізодами вбивств), **відсутність раціонального мотиву, типова методика скоєння злочину**, психологічна трансформація після вчинення злочину (тобто зняття певної психологічної напруги та отримання задоволення під час убивства, що стає подразником для вчинення наступного злочину).

Отже, серійні вбивства становлять складну кримінологічну проблему, у зв'язку з чим особливого значення набуває кримінологічне профілювання (далі – профайлінг). Ця методика дає змогу дослідити механізм злочинної поведінки та визначити модель особистості того, хто вчинив злочин.

Встановлення зв'язку між кримінальним правопорушенням і конкретною особою ґрунтується на положеннях про узгодженість злочинної та незлочинної поведінки (behavioral consistency), а також подібності злочинів і осіб, які їх вчинили, – гомології (homology) [2]. Попри те, що в сучасному розумінні цей підхід сформувався лише у XX столітті, окремі спроби аналізу психологічних та поведінкових характеристик злочинців були ще в ранніх кримінологічних дослідженнях.

Серед перших задокументованих випадків використання поведінкового аналізу для виявлення злочинця вважається справа Джека-Різника. У 1888 році серія жорстоких убивств у районі Вайтчепел (Лондон) викликала значний суспільний резонанс, що спонукало правоохоронців до пошуку нових методів ідентифікації злочинця [3, с. 36]. Хоча тодішні детективи ще не використовували поняття «профілювання»,

аналітичні спроби виявлення особи вбивці мали схожі риси із сучасним кримінологічним аналізом.

Одним із перших офіційних документів, що містив елементи кримінологічного профілю, став звіт, підготовлений Томасом Бондом – судовим хірургом, якого було залучено до розслідування. Звіт містив ранні елементи кримінального профілювання. Він стверджував, що злочинець діяв самостійно, мав патологічні девіації, не володів медичними навичками та діяв імпульсивно, що свідчило про емоційну нестабільність [3, с. 36]. Незважаючи на те, що розслідування справи Джека-Різника не призвело до встановлення особи злочинця, воно стало відправною точкою для формування майбутніх методів аналізу поведінки серійних убивць.

Зростання кількості серійних злочинів протягом XX століття в поєднанні з розвитком психології та кримінології спричинило поступову еволюцію кримінологічного профілювання до статусу науково обґрунтованої методики. Цей процес характеризувався інтеграцією емпіричних даних, теоретичних моделей та аналітичних підходів, що сприяло підвищенню точності прогнозування поведінки злочинців та ефективності їх ідентифікації.

Окремо слід відзначити праці, спрямовані на вивчення девіантної поведінки та психопатологічних виявів у серійних убивць. У науковій праці «Злочинна людина» 1876 року Чезаре Ломброзо започаткував концепцію «вродженого злочинця», що базувалася на фізіогномічних характеристиках [4, с. 369]. Учений класифікував злочинців на чотири типи та стверджував, що їх можна ідентифікувати за особливостями будови черепа й рис обличчя. Незважаючи на критику, робота дослідника стала першою спробою науково обґрунтувати прогнозування злочинної поведінки.

Ганс Гросс, основоположник кримінальної психології та криміналістики, започаткував концепцію поведінкового аналізу в кримінологічному профілюванні. У своїй праці «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії та поліції» 1893 року він стверджував, що злочинна поведінка є відображенням особистісних характеристик злочинця, а кожен злочинець має унікальний стиль дій [4, с. 370]. Гросс

наголошував на необхідності аналізу цього стилю для ідентифікації злочинців, що стало фундаментом для сучасних методів профілювання. Дослідження цих учених заклали основи для подальшого аналізу злочинної поведінки.

Одним з ключових етапів у розвитку кримінологічного профілювання стало заснування 1972 року Behavioral Science Unit (далі – BSU) у Федеральному бюро розслідувань (далі – ФБР) США. Створення цього підрозділу було відповіддю на зростання кількості серійних злочинів та необхідність глибшого аналізу особистості злочинців. Працівники BSU, такі як Джон Дуглас і Роберт Реслер, розпочали систематичні дослідження серійних убивць, проводячи інтерв'ю з ув'язненими злочинцями, аналізуючи особливості їхньої поведінки та мотивацію [4, с. 372]. Це дало змогу розробити методики, які стали основою для сучасного кримінологічного профілювання.

Кримінологічний профайлінг відіграє ключову роль у розслідуванні серійних убивств, оскільки уможливорює не лише встановлення особи злочинця, а й прогнозування його подальших дій, що сприяє оперативному затриманню та запобіганню новим злочинам. Прикладом застосування кримінологічного профайлінгу є гучна справа **Теда Банді**, який вважається одним із найжорстокіших серійних убивць в історії США, адже був визнаний убивцею 30 молодих жінок протягом 1970-х років.

Профайлери ФБР описали Банді як «організованого серійного вбивцю» з високим рівнем інтелекту, який ретельно планував свої злочини та використовував свою зовнішню привабливість для маніпуляції жертвами. Завдяки аналізу моделі його поведінки та численним свідченням жертв, яким вдалося втекти, слідчі змогли скласти точний психологічний портрет злочинця. Це уможливило звуження кола підозрюваних і зрештою призвело до його арешту 1975 року. Після затримання злочинець намагався маніпулювати слідством, однак профайлери передбачили його поведінкові стратегії, що сприяло збору доказової бази та винесенню обвинувального вироку [13].

Справа Теда Банді стала прецедентом, який продемонстрував ефективність кримінального профайлінгу в розслідуванні серійних убивств.

Сучасний розвиток кримінологічного профілювання ґрунтується на синтезі кримінологічних, психологічних та цифрових методів аналізу злочинності. Залежно від об'єкта аналізу виділяють такі основні види профайлінгу: 1) кримінально-аналітичний профайлінг; 2) психологічний профайлінг; 3) географічний профайлінг; 4) лінгвістичний профайлінг; 5) цифровий профайлінг. Детальне дослідження кожного з цих методів є необхідним для оцінки їхньої ефективності в запобіганні серійним убивствам.

1. Кримінально-аналітичний профайлінг – це метод дослідження злочинної поведінки, який ґрунтується на аналізі статистичних даних, закономірностей повторюваності злочинів, а також характерних особливостей злочинців та їхніх жертв. Цей підхід передбачає глибоке дослідження інформації про способи вчинення злочинів, демографічні характеристики злочинців, часові й територіальні аспекти їхніх дій. Завдяки використанню аналітичних алгоритмів та великих масивів кримінальних даних кримінально-аналітичний профайлінг допомагає встановити зв'язки між різними епізодами злочинної діяльності, визначити потенційні групи ризику та прогнозувати майбутні злочини.

Одним з найефективніших інструментів кримінального аналізу є програма ViCAP (далі – Violent Criminal Apprehension Program), запроваджена ФБР 1985 року, яка допомагає правоохоронним органам аналізувати складні злочини з високим рівнем латентності. Ця система зі штучним інтелектом є національною базою даних для збирання, зберігання та аналізу інформації про насильницькі злочини, зокрема серійні вбивства.

ViCAP дає змогу правоохоронним органам аналізувати повторювані закономірності у скоєнні злочинів, порівнювати дані про невіршені справи та ідентифікувати потенційних злочинців за спільними характеристиками їхніх дій [5, с. 184].

Отже, перевагами вищезазначеного методу є використання великих масивів даних та алгоритмів штучного інтелекту (ViCAP), проведення аналізу статистичних даних сприятиме розумінню демографічного профілю злочинців, їхніх жертв, що уможливить прогнозування можливих ризиків. Однак є й такі недоліки, як висока латентність серійних убивств, постійна

мінливість поведінки злочинця, його бажання уникати повторюваності дій – усе це ускладнює збирання достатньої кількості даних для якісного профілювання.

2. Одним із ключових методів кримінологічного аналізу є психологічний профайлінг. Останній передбачає визначення індивідуальних особливостей злочинця на основі його поведінки, мотивації та стилю скоєння злочину. Психологічний аналіз відіграє ключову роль у процесі створення профілю злочинця. Як зазначено в дослідженнях ФБР, використання концепції організованих та дезорганізованих злочинців дає можливість правоохоронцям встановлювати психологічний стан підозрюваного, його рівень соціальної адаптації і типові поведінкові патерни. Крім того, сучасні підходи до профайлінгу містять аналіз особистісних характеристик на основі когнітивних моделей та нейропсихологічних тестів. Серед найвідоміших інструментів психологічного аналізу слід відзначити програму Criminal Investigative Analysis (далі – CIA), яка була розроблена підрозділом ФБР для систематичного дослідження злочинної поведінки серійних убивць, сексуальних злочинців та інших небезпечних рецидивістів [6].

Основна мета CIA – виявлення закономірностей у діях злочинців, що допомагає створювати точні психологічні портрети підозрюваних та прогнозувати їхню майбутню поведінку.

Прикладом ефективного використання психологічного профайлінгу є справа Джеффрі Дамера, серійного вбивці зі штату Мілуокі (США). Його профіль вказував на високий рівень нарцисизму, соціопатію та нездатність до емпатії, що дало змогу слідчим передбачити його подальші дії. Під час аналізу місць злочинів було виявлено, що Дамер зберігав сувеніри від своїх жертв, що є типовою поведінкою серійних убивць із сексуальним підтекстом у мотивації. Аналіз його поведінки під час допитів допоміг з'ясувати, що він мав ознаки особистості, яка прагне контролювати, про що засвідчила ритуалізація його злочинів [7]. Ці знання дали підстави детективам звузити коло підозрюваних та успішно завершити розслідування.

Таким чином, зазначений метод профілювання допомагає спрогнозувати майбутні дії злочинця, звузити коло пошуків,

оскільки психологічні характеристики можуть вказувати на можливий тип особистості злочинця. Серед недоліків, на нашу думку, слід виділити високий ризик суб'єктивності у висновках, особливо якщо аналіз проводиться без глибоких наукових даних; не завжди можливо точно передбачити місце або спосіб скоєння наступного злочину.

3. Географічне профілювання – це аналітичний метод, що використовується правоохоронними органами для виявлення найбільш вірогідного місця проживання серійного злочинця шляхом аналізу просторового розподілу скоєних ним злочинів. Серійні злочинці, як правило, не обирають місця для своїх злочинів випадково. Вони схильні діяти в межах «зони комфорту», яка стосується місць, де вони почуваються впевнено.

Засновником цього методу вважають Кіма Россмана, який розробив формулу розрахунку ймовірного місця проживання злочинця. Вона базується на таких параметрах, як середня відстань між місцями злочинів, густина злочинних епізодів у конкретній зоні та рівень мобільності злочинця. Россман дійшов висновку, що більшість серійних убивць живуть або працюють у відносній близькості до місць скоєння злочинів, але не в їхньому епіцентрі, оскільки це підвищує ризик бути викритими [8, с. 234–235].

Інший важливий внесок зробив учений Девід Кантер, який сформулював «теорію кола». Згідно з останньою серійні вбивці зазвичай діють у певному географічному ареалі, їхнє місце проживання часто розташоване приблизно в центрі цього кола. Ця теорія базується на аналізі просторової поведінки злочинця та визначенні його «орієнтирних точок», що дає змогу прогнозувати ймовірні місця скоєння наступних злочинів. Згадана концепція зазнала подальшого теоретичного осмислення та розвитку 1993 року, коли Кантер спільно з Ларкіном розробив дві моделі поведінки злочинця: модель мародера та модель постійного пасажера. Згідно з цими моделями злочинці обирають місця для скоєння злочинів по-різному, наприклад, відповідно до характеру їх просторової поведінки. Модель мародера передбачає, що злочинець діє в межах свого звичного середовища, тобто поблизу місця проживання чи роботи. Натомість модель постійного пасажера

описує злочинця, який навмисно залишає своє місце проживання, аби здійснити злочин у віддаленому районі. Такі злочинці рідше діють поблизу свого дому, натомість вирушають у визначені місця, що ускладнює процес їхнього виявлення та затримання [8, с. 234–235].

Однією з найвідоміших програм у сфері географічного профілювання є Rigel Analyst, яка використовується правоохоронцями по всьому світу. Ця система може функціонувати спільно з базою даних з реєстрації автотранспортних засобів, а також інформаційною системою банку даних щодо сексуальних насильницьких злочинів ViCLAS (Violent Lineage Analysis System), витягуючи з неї інформацію, необхідну для географічного аналізу серійних сексуальних злочинів. Загалом система Rigel Analyst враховує такі фактори, як відстань між злочинами, напрямки переміщення злочинця, тип злочину та географічні особливості місцевості й потім надає візуалізацію результатів у вигляді карт, що полегшує аналіз даних [9].

Показовим прикладом є справа «Йоркширського різника» Пітера Саткліффа, який діяв у межах певного географічного регіону в Англії у 80-ті роки XX століття. Аналіз просторового розподілу нападів дав змогу дослідникам визначити центр його активності та припустити місце проживання Саткліффа. Унаслідок цього правоохоронні органи змогли сфокусувати свої ресурси на конкретній місцевості, що призвело до арешту злочинця [10].

Географічне профілювання допомагає правоохоронним органам визначити потенційних підозрюваних, скласти пріоритетні списки для обшуків та допитів, розробити стратегії патрулювання і спостереження та прогнозувати місця майбутніх злочинів. Утім, результативність цього методу знижується стосовно мобільних злочинців, які не дотримуються сталої географічної поведінки; неефективним він може бути й у великих містах з високою щільністю населення, де злочини можуть бути випадковими з географічної точки зору.

4. Метою лінгвістичного профілювання є створення профілів правопорушників на основі мовних характеристик. Застосування цього методу ґрунтується на дослідженні мовних

особливостей підозрюваного для формування гіпотез щодо його демографічних даних, освіти, культурного походження та психологічних рис. Вивчаючи закономірності вибору мови, граматики, лексики і стилю розмови, спеціалісти з лінгвістики можуть створити профіль, який допоможе слідчим звужити коло потенційних підозрюваних або визначити характерні мовні риси, які можуть допомогти ідентифікувати їх. Значну роль відіграє також аналіз голосу підозрюваних.

Прикладом використання цього методу в розслідуванні серійних убивств є справа «Зодіака» – серійного вбивці, який діяв у штаті Каліфорнія (США) у 1960–1970-х роках. Він надсилав до газет криптограми й листи, що містили виклики до поліції та медіа. Лінгвістичний аналіз його записок дав змогу експертам зробити висновок про рівень освіти, соціальний клас та можливі професійні навички [11].

Отже, ключовими перевагами цього методу є можливість визначити демографічні та культурні характеристики підозрюваного; здатність ідентифікувати справжні загрози серед підроблених чи імітаційних повідомлень; використання для декодування зашифрованих комунікацій злочинців (наприклад, справа «Зодіака»). Недоліками цього методу є те, що він не завжди уможливорює чітку ідентифікацію конкретного злочинця, а лише допомагає визначити загальні риси останнього; лінгвістичні особливості злочинця можуть бути зміненими умисно або випадково, що ускладнює аналіз.

5. Цифровий аналіз посідає дедалі важливіше місце в кримінологічному профілюванні. Він передбачає аналіз цифрового сліду злочинця, включно з соціальними мережами, форумами, даркнетом, IP-адресами та електронною активністю.

Використання методу OSINT (Open Source Intelligence) передбачає збір, аналіз та обробку відкритих джерел інформації, таких як соціальні мережі, форуми, вебсайти та бази даних, що дає змогу визначати цифрові сліди злочинців. Поєднання OSINT з алгоритмами штучного інтелекту допомагає автоматизовано виявляти потенційні загрози та встановлювати кореляції між підозрюваними, використовуючи такі параметри, як IP-адреси, пошукові запити та онлайн-активність. У кримінальних

розслідуваннях OSINT застосовується для аналізу цифрового сліду підозрюваних, включно з їхньою активністю у даркнеті, що може вказувати на наміри чи зв'язки з іншими злочинцями [12]. OSINT є особливо цінним у кримінологічному профайлінгу, оскільки забезпечує доступ до великих масивів інформації, що може використовуватися для створення поведінкових моделей серійних злочинців та прогнозування їхніх подальших дій.

Прикладом успішного застосування цифрового профайлінгу є справа Луки Магнотти 2012 року. Його активність в інтернеті, зокрема розміщення відео злочинів, дала змогу ідентифікувати та відстежити злочинця. Після публікації відео насильства він став об'єктом міжнародного розшуку, а аналіз його пошукових запитів, акаунтів у соціальних мережах і використання VPN допоміг слідчим відстежити місцезнаходження злочинця. Зрештою Магнотта був затриманий у Берліні після того, як його цифровий слід вказав на місце перебування [13].

Позитивними аспектами цього методу є можливість виявляти підозрілу активність у соцмережах, форумах та інших цифрових платформах, що сприятиме запобіганню злочинам, швидкій ідентифікації правоохоронними органами серійних злочинців, визначенню їхньої поведінкової моделі. Серед обмежень методу – потреба в доступі до великої кількості цифрових даних, що може бути заборонено законодавчими нормами про конфіденційність; збереження злочинцями анонімності завдяки засобам VPN або даркнет-мережі, що значно ускладнює процес їх виявлення.

Висновки. Дослідження еволюції застосування методів кримінологічного профілювання дає підстави констатувати, що кожен метод має як переваги, так і обмеження. Так, *кримінально-аналітичне профілювання* дає змогу виявити загальні закономірності у злочинній діяльності та прогнозувати наступні дії потенційних убивць з метою їх запобігання; *психологічне профілювання* допомагає зрозуміти мотивацію особи злочинця; *географічне профілювання* – визначити ймовірне місце перебування злочинця; *цифрове профілювання* (OSINT, аналіз цифрового

сліду) є потужним інструментом для ідентифікації злочинців у сучасному інформаційному просторі. Комбіноване застосування цих методів значно підвищує ефективність розслідувань і дає змогу правоохоронцям вчасно реагувати на загрози серійних убивств.

Список використаних джерел

1. Біленчук П. Д., Певцова О. П. Концептуальні засади запобігання серійним убивствам. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 144–148.

2. The Science of Linguistic Forensics: How Language Analysis Helps Solve Crimes. *VerboLabs*. URL: <https://www.verbolabs.com/the-science-of-linguistic-forensics-how-language-analysis-helps-solve-crimes/> (дата звернення: 07.03.2025).

3. Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2021. 474 с.

4. Галустян О. Теоретико-методологічні та історичні витоки застосування профайлінгу в слідчій діяльності. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2022. № 2 (2). С. 367–378. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-367-378](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-367-378) (дата звернення: 07.03.2025).

5. Мацола М. І., Нестерова І. А. Кримінологічне профілювання як один із сучасних напрямів запобігання злочинності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 3. С. 182–185.

6. Amber Scherer J., Jarvis John P. Criminal Investigative Analysis. *FBI Law Enforcement Bulletin*. URL: <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/criminal-investigative-analysis-skills-expertise-and-training-part-two-of-four> (дата звернення: 07.03.2025).

7. Jentzen J. M. Micro Disasters: The Case of Serial Killer Jeffrey Dahmer. *PMC*. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6474573/> (дата звернення: 07.03.2025).

8. Милостива Д. Ф., Полякова С. В., Бабченко А. В. Сучасний закордонний досвід попередження злочинності. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/505/13420/28096-1?inline=1> (дата звернення: 07.03.2025).

9. Professional Geographic Profiling, Rigel Analyst, *Environmental Criminology Research Inc*. URL: <https://ecricanada.com/products/rigel-analyst/> (дата звернення: 07.03.2025).

10. Biography.com Editors, Piccotti T. Peter Sutcliffe, *Biography*. URL: <https://www.biography.com/crime/petersutcliffe#problematicinvestigation-and-eventual-arrest> (дата звернення: 07.03.2025).

11. Biography.com Editors, Piccotti T. Zodiac Killer. *Biography*. URL: <https://www.biography.com/crime/zodiac-killer> (дата звернення: 07.03.2025).

12. Chowdhury Morshed, Browne Thomas Oakley, Abedin Mohammad. A systematic review on research utilising artificial intelligence for open source intelligence (OSINT) applications. *International Journal of Information Security*. 2024. Vol. 23. P. 2911–2938.

13. Debry Robert J. The Killer found by the internet: Luka Magnotta. *Robert J. DeBry & Associates*. URL: https://robertdebry.com/the-killer-foundbytheinternetlukamagnotta/?__cf_chl_tk=c7lmW0UPdcWQmBK29uBP.txPrQU3E48ofF9JINk6x0I17417390611.0.1.1AH2wE.ofTT.W8cpCkLSoSUa8SQX0DVqJkYjW_BoKTuo (дата звернення: 07.03.2025).

14. Biography.com Editors, Piccotti T. Ted Bundy. *Biography*. URL: <https://www.biography.com/crime/ted-bundy> (дата звернення: 07.03.2025).

Lazarenko A.,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Criminal-Executive and Criminal Law,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3808-6711;

Fedorova Yu.,

Master's degree student,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine

METHODS OF CRIMINOLOGICAL PROFILING AND THEIR ROLE IN PREVENTING SERIAL MURDERS

The article provides a comprehensive analysis of criminological profiling methods for serial killers, their effectiveness, and role in preventing serial crimes. The main profiling methods are identified, including criminal-analytical, psychological, geographical, linguistic, and digital. A detailed analysis of psychological profiling used to determine the motivation and behavioral characteristics of serial killers is conducted. Geographical profiling allows for determining the offender's zone of activity, which increases the effectiveness of search and apprehension of suspects. Linguistic profiling, based on the analysis of writing style and language features, enables the establishment of authorship of anonymous messages and threats. Digital analysis, particularly the OSINT method and artificial intelligence algorithms, significantly expands law enforcement capabilities in tracking and profiling criminals in cyberspace. It is established that the optimal strategy for preventing serial homicides is a

combined approach using digital analysis, criminal analytics, geoprofiling, and psychological analysis.

Key words: *criminological profiling, profiling, method, criminological research methodology, crime, offender personality, serial homicides, violent crime, forecasting, crime prevention.*

References

1. Bilenchuk, P. D. and Pevtsova, O. P. (2023), "Conceptual principles of prevention of serial murder", *Law Review of Kyiv University of Law*, No. 1, pp. 144–148.

2. "The science of linguistic forensics: how language analysis helps solve crimes", *VerboLabs*, available at: <https://www.verbolabs.com/the-science-of-linguistic-forensics-how-language-analysis-helps-solve-crimes/> (accessed 7 March 2025).

3. Kalyuha, K. V. (2021), The offender as an object of forensic research: current state and development prospects : Doctor of Sciences (Law) Thesis, Zaporizhzhia.

4. Galustian, O. (2022), "Theoretical, methodological and historical origins of the application of profiling in investigative activities", *Topical Issues in Modern Science*, No. 2 (2), pp. 367–378, available at: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-367-378](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-367-378) (accessed 7 March 2025).

5. Matsola, M. I. and Nesterova, I. A. (2019), "Criminological profiling as one of the modern directions of crime prevention", *Comparative Analytical Law*, No. 3, pp. 182–185.

6. Scherer, J. A. and Jarvis, J. P. (2014), "Criminal investigative analysis", *FBI Law Enforcement Bulletin*, available at: <https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/criminal-investigative-analysis-skills-expertise-and-training-part-two-of-four> (accessed 7 March 2025).

7. Jentzen J. M. (2017), "Micro disasters: the case of serial killer Jeffrey Dahmer", *PMC*, available at: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC6474573/> (accessed 7 March 2025).

8. Mylostyva, D. F., Polyakova, S. V. and Babchenko, A. V., *Modern foreign experience in crime prevention*, available at: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/505/13420/28096-1?inline=1> (accessed 7 March 2025).

9. Professional Geographic Profiling, Rigel Analyst, *Environmental Criminology Research Inc*, available at: <https://ecricanada.com/products/rigel-analyst/> (accessed 7 March 2025).

10. Biography.com Editors and Piccotti, T. (2023), Peter Sutcliffe, *Biography*, available at: <https://www.biography.com/crime/petersutcli>

ffe#problematic-investigation-and-eventual-arrest (accessed 7 March 2025).

11. Biography.com Editors and Piccotti, T. (2024), Zodiac Killer, *Biography*, available at: <https://www.biography.com/crime/zodiac-killer> (accessed 7 March 2025).

12. Chowdhury, M., Browne, T. O. and Abedin, M. (2024), "A systematic review on research utilising artificial intelligence for open source intelligence (OSINT) applications", *International Journal of Information Security*, No. 23, pp. 2911–2938.

13. DeBry, R. J., "The killer found by the internet: Luka Magnotta", Robert J. DeBry & Associates, available at: <https://robertdebry.com/the-killer-found-by-the-internet-luka-magnotta> (accessed 7 March 2025).

14. Biography.com Editors and Piccotti, T. (2024), "Ted Bundy", *Biography*, available at: <https://www.biography.com/crime/ted-bundy> (accessed 7 March 2025).

Петренко С. В.,

аспірант кафедри

кримінально-виконавчого та кримінального права,

Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна

ORCID: 0009-0009-6945-4485

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ

У статті на підставі аналізу стану чинного законодавства і статистичних даних наведено зміст та загальні засади кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з кримінально караним використанням бюджетних коштів. Залежно від суб'єктів запобігання наведені засади протидії та запобігання цьому незаконному явищу.

Розкриваючи особливості запобігання та протидії кримінально караним правопорушенням, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів, запропоновано як один з механізмів профілактичної діяльності порушенням у сфері бюджетного законодавства систему заходів за колом суб'єктів, які її здійснюють та спрямовують зусилля на запобігання, усунення причин і умов такого виду злочинності. Йдеться про взаємодію Державної аудиторської служби України з Генеральною прокуратурою України. На органи прокуратури як на спеціальний суб'єкт спеціально-кримінологічного запобігання злочинам законодавцем покладені обов'язки здійснювати координацію всіх правоохоронних органів щодо протидії злочинності. Тому від злагодженості всього процесу координації залежить сучасний стан злочинності в Україні, вплив та негативні тенденції зростання окремих видів злочинів, особливо в сучасних умовах – у період воєнного стану.

Констатуємо, що нинішній стан криміногенної ситуації в період воєнного стану в нашій державі переконливо вказує на нагальну потребу вдосконалення заходів, які б нейтралізовували ті чинники, що зумовлюють збільшення рівня кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням коштів бюджетів усіх рівнів. Вважаємо, що одним із важливих та ефективних заходів запобігання є проведення об'єктивного аналізу стану цього виду злочинності, ретельне з'ясування причин та умов, що сприяють їх вчиненню з наступним розробленням та реалізацією комплексу заходів, спрямованих на їх протидію та запобігання. Це зумовлює необхідність пошуку нових наукових і практичних заходів протидії злочинності, у тому числі з новими методами та засобами запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з використанням бюджетних коштів.

Наведені статистичні дані результатів діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів за період січень–грудень 2024 року. Звернута увага на обсяги незаконних дій з використанням коштів бюджетів усіх рівнів та бюджетних установ, масштаби яких просто вражають. Постає питання: чому саме пропонуємо взаємодію цього контролюючого органу з органами прокуратури? Відповідь на це питання перебуває в законодавчій та практичній площинах.

Ключові слова: бюджетні кошти, злочинність, детермінанти, криміногенні фактори, бюджетні злочини, запобігання, суб'єкти запобігання, кримінальні правопорушення, злочини, органи прокуратури.

Постановка проблеми. Для визначення шляхів запобігання кримінальним правопорушенням необхідним є розуміння кримінологічної характеристики певного виду злочинності.

Науковці-кримінологи схиляються до думки, що для кожного виду злочинності існують характерні заходи запобігання злочинності, які стосуються окремих, спеціальних та індивідуальних способів впливу, у тому числі на злочинців.

Зважаючи на важливість та актуальність питання запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з використанням бюджетних коштів, є доцільність розглядати цей вид злочинності як самостійний об'єкт кримінологічного дослідження.

Якщо вести мову про запобігання такому виду злочинності, потрібно зупинитись на ключовій ролі в цьому процесі органів прокуратури через призму координаційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аспекти кримінологічного дослідження кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, у різні часи досліджували О. М. Бандурка, Т. В. Барановська, А. М. Бойко, В. В. Голіна, О. О. Дудоров, А. П. Закалюк, Р. П. Іжевський, О. Г. Кальман, Т. В. Корнякова, Р. М. Сосков, М. І. Мельник, О. С. Русакова, В. М. Руфанова, В. В. Сазонов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, О. О. Титаренко, М. І. Хавронюк та інші. Наукові доробки цих та інших фахівців містять низку системних положень і висновків, які безпосередньо стосуються запобігання кримінальним правопорушенням у сфері протидії та запобігання злочинності в Україні, пов'язаної з використанням бюджетних коштів усіх рівнів.

Метою статті є аналіз особливостей кримінологічної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних коштів усіх рівнів.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що найбільш гуманним способом протидії злочинності, підтримання належного рівня правопорядку в суспільстві, забезпечення прав і законних інтересів усіх громадян є профілактика злочинності.

Загалом під профілактикою кримінальних правопорушень розуміють діяльність державних органів і громадськості, що має системний та комплексний характер.

Для ефективної профілактики кримінальних правопорушень у бюджетній сфері необхідно дослідити сукупність норм кримінального права, які встановлюють відповідальність за конкретні кримінально карані діяння.

Запобігання та протидія кримінальним правопорушенням, пов'язаним з використанням бюджетних коштів усіх рівнів в Україні, у період воєнного стану вкрай актуально. У суспільства є великий запит на швидку реакцію всієї правоохоронної системи щодо протидії цьому виду кримінальних правопорушень, а всіх інших суб'єктів – на дієву реакцію щодо запобігання такому виду злочинності.

Тому є нагальна потреба розглядати цей вид злочинності як самостійний об'єкт кримінологічного дослідження.

На думку експертів-практиків та згідно з дослідженнями науковців до кримінальних відносин стосовно кримінальних правопорушень, пов'язаних з розкраданням бюджетних коштів, залучається велика кількість як фізичних осіб, так і різних за видом діяльності юридичних осіб.

Як відомо, Особлива частина Кримінального кодексу України (далі – КК України) побудована за родовим об'єктом. Відповідно до системного аналізу положень КК України констатуємо, що відсутній розділ, де родовим об'єктом кримінальних правопорушень є бюджети різного рівня.

КК України не є статичним. Він реагує на виклики та запити суспільства шляхом ухвалення законодавцем норм до Особливої частини кодексу.

Дискусії стосовно віднесення тих чи інших статей КК України до сфери нашого дослідження отримують продовження також у зв'язку із законодавчими змінами, у тому числі щодо виокремлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, в окремий розділ КК України.

До цього часу єдиного розуміння щодо переліку цієї категорії кримінальних правопорушень немає.

Хоча варто відзначити, що питання віднесення окремих кримінальних правопорушень до виду злочинності, пов'язаної з незаконним використанням бюджетних коштів, уже розглядалося науковцями.

Так, В. М. Руфанова зазначає, що «відсутність єдиного підходу до визначення якісної складової злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, ускладнює з'ясування сутності злочинності в бюджетній сфері» [1, с. 20].

Руфанова В. М. і Титаренко О. О. до злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, відносять ст.ст. 191, 210, 211, 222, 364, 366, 367, 368 КК України за умови, що їх предметом є бюджетні кошти. Також в інших наукових працях додатково, до вказаного переліку кримінальних правопорушень, зазначають і ч. 2 ст. 175 КК України [2, с. 14].

Але для надання кримінологічної характеристики злочинності, пов'язаної з використанням бюджетних коштів, доцільно було б окреслити перелік кримінальних правопорушень. Хоча з метою визначення такого виду злочинності як окремого самостійного об'єкта кримінологічного дослідження цього, звісно, недостатньо.

Незважаючи на численні наукові дослідження щодо переліку кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів, питання залишається відкритим і таким, що вимагає додаткового обговорення з метою визначення єдиного підходу як серед науковців, так і серед практичних працівників правоохоронних органів.

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну законодавство зазнало суттєвих змін.

Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за

незаконне використання гуманітарної допомоги» від 24.03.2022 № 2155-IX [3] КК України доповнено статтею 201-2, якою передбачена кримінальна відповідальність за продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, з метою отримання прибутку, вчинені у значному розмірі, повторно або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або у великому розмірі, організованою групою або в особливо великому розмірі, або під час надзвичайного або воєнного стану.

Тобто актуальним є і залишається протидія та запобігання кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері, у тому числі й за фактами незаконного використання коштів, виділених на відновлення цивільної та критичної інфраструктури.

Щодо кримінальних правопорушень у сфері незаконного використання бюджетних коштів. У результаті опрацювання великої кількості думок вітчизняних науковців ми дійшли висновку про відсутність єдиної точки зору щодо класифікації економічних злочинів. Слід мати на увазі, що під час вивчення будь-якої запропонованої в літературі класифікації економічних злочинів потрібно враховувати умовність такого підходу, що лише посилюється через безсистемність вітчизняної кримінально-правової політики у сфері оновлення «економічного» блоку кримінального законодавства.

З цього приводу заслуговує на увагу наукова позиція О. Дудорова і Р. Мовчана, які зазначають, що нині жодна така класифікація не може розраховувати на гідне наукове обґрунтування. До того ж різних класифікацій (окрім природних), систематизацій, типологій тощо, причому виконаних з коректним дотриманням логічних правил поділу, існує безмежна кількість, що суперечить вимозі про наукову визначеність [4, с. 260].

Ми погоджуємося з вищезазначеною науковою думкою і вважаємо, що вона найбільш повно та всебічно окреслює цю проблематику.

Також вважаємо, що потрібно розробити комплекс заходів з профілактики такого виду кримінальних правопорушень, які допоможуть практичним працівникам запобігти вчиненню цього виду злочинності.

При цьому варто враховувати, що в комплексі заходів з профілактики такого виду злочинності, у механізмі реалізації засад її протидії та запобігання важливим елементом виступає координація діяльності правоохоронних органів України. Тому зупинимось саме на координації.

Законом України «Про прокуратуру» визначено, що Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності. Основною формою координації є проведення координаційних нарад з керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховують інформацію щодо їхньої діяльності у сфері протидії злочинності. Рішення координаційної наради є обов'язковим до виконання всіма зазначеними в ньому правоохоронними органами. Порядок та інші форми координації затверджуються наказом Генерального прокурора [5].

Конституція України у статті 3 визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6].

Іншими словами, держава бере на себе обов'язок забезпечити кожному громадянину захист від протиправних посягань, у тому числі шляхом вжиття відповідних заходів щодо запобігання вчиненню злочинів.

Чи виконує безумовно цей обов'язок держава? Звичайно, ні. Підтвердженням цього є кількість вчинених кримінальних правопорушень, кількість нерозкритих кримінальних правопорушень, тобто тих, де мало місце посягання на людину, її життя і здоров'я, честь та гідність, однак діяльність

правоохоронних органів виявилась недостатньо ефективною для встановлення особи злочинця, а також поновлення прав потерпілої особи.

На думку автора статті, воєнний стан, введений в Україні [7], вплинув абсолютно на всі сфери суспільного життя нашої країни: освіту, економіку, політику, духовність. Звісно, війна російської федерації проти України вплинула і на діяльність правоохоронних органів: організацію роботи, пріоритетність діяльності, ефективність виконання поставлених законодавцем завдань.

На підтвердження цих переконань автора статті доцільно звернутися до статистичних даних.

За даними Офісу Генерального прокурора [8], на цей час правоохоронними органами України за період повномасштабного вторгнення російської федерації розслідується: 161752 злочини агресії та воєнні злочини, а також 21429 злочинів проти національної безпеки.

Ці статистичні дані є ще одним підтвердженням, що необхідно забезпечити організацію злагодженої роботи всіх правоохоронних органів в умовах воєнного стану.

Серед пріоритетів повинно бути оперативне реагування на кримінальні правопорушення, пов'язані з використанням коштів бюджетів усіх рівнів.

Запобігання та протидія злочинності, розроблення наукових механізмів для запобігання злочинності є одним з найголовніших завдань кримінології як науки.

Тлумачення слова «запобігання» означає не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане [9].

У контексті запобігання злочинності влучним є вислів послідовника ідей Ч. Ломброзо, італійського криміналіста ХХ ст. Е. Феррі, який зазначив, що будь-яка фаза цивілізації має свою злочинність, притаманну їй. Злочинність епохи феодалізму мала переважно характер насильства і кровопролиття; у буржуазному суспільстві вона зводиться до обману і крадіжок; майбутній устрій суспільства також матиме спеціальні форми злочинності.

Також Е. Феррі вважав, що злочинність – явище доволі інертне. Для її динаміки характерним є приблизна щорічна постійність тяжких злочинів, постійне збільшення менш тяжких

злочинів. При цьому науковець виявив закономірність постійного збільшення рівня злочинності у світі [10].

Автор статті погоджується з такою думкою науковця, оскільки рівень злочинності збільшується, про що свідчать статистичні дані.

Кримінологічна характеристика сучасного стану злочинності у сфері бюджету в Україні (динаміка та структура) формується на підставі офіційних даних, які зазначаються Офісом Генерального прокурора. Разом з тим потрібно мати на увазі наявність високої латентності такого виду злочинності. Це пояснюється специфікою суб'єктів та характеру вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних коштів.

Практичний досвід роботи в органах прокуратури автора статті дає підстави припустити, що одним з головних заходів запобігання злочинності, пов'язаної з незаконним використанням бюджетних коштів, є ухвалення на законодавчому рівні нашої держави та реалізація спеціальних комплексних програм, у яких доцільно передбачити діяльність усіх суб'єктів запобігання злочинності з визначенням загальносоціальних та спеціально-криміналістичних заходів.

Важливим елементом комплексної програми є законодавче визначення переліку суб'єктів запобігання злочинності, пов'язаної з незаконним використанням бюджетних коштів, визначення чіткого механізму взаємодії суб'єктів запобігання, а також критеріїв ефективності такої діяльності.

Запобігання злочинності є одним з найважливіших напрямів діяльності правової держави, які вчені-науковці поділяють на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання злочинності.

У контексті досліджуваної проблематики слід акцентувати увагу на спеціально-кримінологічних заходах запобігання злочинності. Суб'єктами таких заходів традиційно вважають державні органи, громадські організації, соціальні групи посадових осіб і громадян, які цілеспрямовано здійснюють розроблення та реалізацію заходів із запобігання злочинності.

Попри достатню кількість спеціальних суб'єктів, які за своїм правовим статусом зобов'язані здійснювати активну протидію економічній злочинності, актуальною залишається необхідність розроблення оптимальної та ефективної організаційно-управлінської структури, її правового забезпечення щодо протидії економічній злочинності, зокрема створення нової державної структури (спеціального суб'єкта запобігання економічним злочинам).

Посильне місце в координації діяльності саме правоохоронних органів слід відвести органам прокуратури. Проведенню координаційної діяльності передую збір статистичних даних, аналіз стану певного виду злочинності або злочинності загалом.

Тому органи прокуратури відстежують рівень злочинності у суспільстві, в окремих соціальних групах, особливості злочинців, реалізуючи при цьому практичні заходи щодо запобігання. Отже, посильне місце в комплексній програмі запобігання злочинності у сфері незаконного використання бюджетних коштів має бути в органів прокуратури.

В анотації до статті ми зазначали щодо опрацювання статистичних даних результатів діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів за січень–грудень 2024 року.

За вказаний період працівники Держаудитслужби провели 749 ревізій та 400 перевірок закупівель, під час яких перевірено майже 1,1 тис. підприємств, установ і організацій. Загальна сума виявлених фінансових порушень, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, становить близько 41,2 млрд грн (*майже 211,0 млрд грн – за аналогічний період минулого року*), з них коштів бюджетів усіх рівнів та бюджетних установ – майже 6,4 млрд грн (*близько 43,1 млрд грн*).

У результаті проведених заходів державного фінансового контролю на 992 об'єктах виявлено незаконні, нецільові витрати й нестачі ресурсів на загальну суму більш як 9,6 млрд грн (*понад 76,8 млрд грн*), у тому числі за операціями з бюджетними коштами – понад 4,9 млрд грн (*майже 6,2 млрд грн*).

Сума виявлених на 983 об'єктах контролю незаконних витрат ресурсів становить майже 8,9 млрд грн (*більш як*

73,1 млрд грн), у тому числі за операціями з бюджетними коштами – близько 4,3 млрд грн (понад 5,8 млрд грн). На 88 об'єктах контролю за нецільовим призначенням проведено витрати державних ресурсів на суму близько 693,0 млн грн (майже 383,7 млн грн), у тому числі більш як 378,3 млн грн (близько 200,0 млн грн) – кошти державного бюджету та понад 289,8 млн грн (більш як 136,3 млн грн) – місцевих бюджетів.

З метою вжиття відповідних заходів до порушників фінансової дисципліни органами Держаудитслужби до правоохоронних органів у звітному періоді передано понад 1,0 тис. (952) матеріалів ревізій та перевірок зі свого боку, правоохоронними органами у січні–грудні 2024 року за матеріалами проведених заходів розпочато 425 (422) досудових розслідувань та 23 (22) досудових розслідування – за результатами участі в перевірках правоохоронних органів.

З початку звітнього року долучено до кримінальних проваджень 371 (381) матеріал заходів контролю органів Держаудитслужби та вжито 149 (52) інших заходів реагування.

У звітному періоді вручено 168 (136) письмових повідомлень про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, у тому числі за матеріалами заходів, проведених за власною ініціативою, – 115 (91), за зверненням правоохоронних органів – 43 (31).

Крім цього, органи Держаудитслужби протягом січня–грудня 2024 року, реалізуючи право на звернення до суду в інтересах держави, пред'явили 19 (16) позовів до суду щодо відшкодування втрат фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму понад 183,5 млн грн (понад 96,6 млн грн). Ініційовано 182 (196) цивільних позови перед органами прокуратури, об'єктом контролю або його органом управління, іншим державним органом.

Крім зазначеного, органами Держаудитслужби у січні–грудні 2024 року проведено понад 10,4 тис. (майже 12,2 тис.) моніторингів закупівель.

За результатами проведених моніторингів закупівель органами Держаудитслужби протягом звітнього періоду запобігли порушенням, у тому числі шляхом скасування торгів, на суму

понад 5,3 млрд грн (*майже 7,4 млрд грн*) та розірвання договорів на суму близько 17,1 млрд грн (*близько 12,4 млрд грн*) [11].

Вважаємо, що поєднання зусиль цього контролюючого органу з органами прокуратури, які здійснюють координацію діяльності всіх правоохоронних органів (проведення спільних нарад, спільне опрацювання моніторингів закупівель та ін.), сприятиме належному запобіганню кримінальним правопорушенням, пов'язаним з використанням бюджетних коштів.

У контексті наведених статистичних даних Держаудитслужби зазначимо про можливі факти протиправних діянь з бюджетними коштами в Чернігівській області.

Так, за повідомленням Управління Північного офісу Держаудитслужби в Чернігівській області, посадовці управління освіти Чернігівської міської ради, керівництво місцевого комунального підприємства «Шкільне» та приватні постачальники після повномасштабного вторгнення організували схему з «освоєння» бюджетних коштів на закупівлі продуктів харчування для навчальних закладів.

Як з'ясували фахівці Управління Північного офісу Держаудитслужби в Чернігівській області під час аудиту фінансової діяльності КП, учасники оборудки заробляли на різниці занижених та завищених закупівельних цін. Управління освіти оголошувало тендер на закупівлю послуг з харчування для дітей з такими умовами, щоб його виграло лише підконтрольне міськраді КП «Шкільне». Після перемоги комунальне підприємство без жодних торгів підписувало прямі договори з приватними постачальниками, котрі, як виявилось під час заходу контролю, були пов'язані з директором цього підприємства. Спочатку вартість договорів визначалася з урахуванням умов, встановлених вимогами тендерної документації управління освіти. Однак після укладання їхня вартість могла зростати в кілька разів шляхом підписання додаткових угод. Наприклад, один із договорів, укладений з постачальником, від початкової суми в 712 тис. грн зріс до 3,85 млн грн.

Зростання вартості договорів призводило до того, що в КП «Шкільне» виникала серйозна заборгованість перед постачальниками. Ті своєю чергою зверталися до

Господарського суду Чернігівської області з позовами про примусове стягнення заборгованості. З чим у суді комунальне підприємство погоджувалося.

Водночас для того, щоб розрахуватися з кредиторами за переплачене постачання товарів, КП «Шкільне» зверталося до Чернігівської міської ради про виділення коштів «на придбання основних засобів» для забезпечення свого функціонування. Виконком міськради ухвалив таке рішення і перерахував гроші на збільшення статутного капіталу КП.

Наприклад, наприкінці 2022 року сума додаткових вливань у комунальне підприємство становила 7,5 млн грн. Цікаво, що вона практично дорівнювала сумі заборгованості перед постачальниками, які подали до суду, – 7 млн грн. Як встановили фахівці Держаудитслужби, саме ці кошти й витратили на її погашення, а не на закупівлю необхідного обладнання. Слід зауважити, що станом на кінець досліджуваного періоду (жовтень 2024 року) в обліку КП «Шкільне» знову спостерігалось накопичування кредиторської заборгованості щодо розрахунків за поставлені продукти харчування для дітей на загальну суму 9,1 млн грн. Матеріали аудиту передані до правоохоронних органів.

Також фахівці Держаудитслужби ініціювали перед міською владою розірвання контрактів з керівником комунального підприємства та начальником управління освіти Чернігівської міськради за неналежне виконання ними службових обов'язків [12].

І це не поодинокий випадок, оприлюднений у ЗМІ, щодо можливого вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з використанням бюджетних коштів.

Висновки. Діяльність органів прокуратури як суб'єкта запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних коштів, означає ефективне планування та практичну реалізацію завдань, заходів через виконання функцій, визначених Законом України «Про прокуратуру».

Тому важливим є ефективне використання органами прокуратури повноважень, визначених координаційною діяльністю, щодо протидії та запобігання вчиненню

кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням бюджетних коштів. Кримінальні правопорушення вказаної категорії є специфічними, оскільки вчиняються різними суб'єктами, у тому числі посадовими особами, до того ж мають високу латентність.

Однією з форм запобігання кримінальним правопорушенням, пов'язаним з використанням бюджетних коштів усіх рівнів, є взаємний обмін інформацією та своєчасне реагування на порушення цієї категорії між суб'єктами взаємодії, а саме Державною аудиторською службою України та Генеральною прокуратурою України.

Список використаних джерел

1. Руфанова В. М. Кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.

2. Руфанова В. М., Титаренко О. О. Запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2012. 200 с.

3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне використання гуманітарної допомоги : Закон України від 24.03.2022 № 2155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text> (дата звернення: 26.03.2025).

4. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: час визначитись зі стратегією розвитку. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2. С. 215–263.

5. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 26.03.2025).

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.03.2025).

7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 26.03.2025).

8. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 26.03.2025).

9. Словник UA. URL: <https://slovnyk.ua/index.php> (дата звернення: 26.03.2025).

10. Феррі Е. Кримінальна соціологія. 2005. Т. VIII. С. 213.

11. Результати діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів за січень–грудень 2024 року. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3754> (дата звернення: 26.03.2025).

12. Чернігівські чиновники переплачували мільйони гривень на харчуванні для школярів. URL: <https://dasu.gov.ua/ua/news/5305> (дата звернення: 26.03.2025).

Petrenko S.,

Postgraduate student

of the Department of Criminal-Executive and Criminal Law,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0009-0009-6945-4485

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE USE OF BUDGETARY FUNDS

Based on the analysis of the current legislation and statistical data, the article presents the content and general principles of criminological characterization of criminal offenses related to the criminalized use of budgetary funds. Depending on the subjects of prevention, the author provides the principles of counteraction and prevention of this illegal phenomenon.

Revealing the peculiarities of preventing and counteracting criminal offenses related to the illegal use of budgetary funds, the author proposes a system of measures based on the range of entities which carry out such activities and direct their efforts to prevent, eliminate the causes and conditions of this type of crime as one of the mechanisms of preventive activity in the field of budget legislation. This refers to the interaction of the State Audit Service of Ukraine with the Prosecutor General's Office of Ukraine. The prosecutor's office, as a special subject of special criminological crime prevention, is obliged by law to coordinate all law enforcement agencies in combating crime. Therefore, the current state of crime in Ukraine, the impact and negative trends in the growth of certain types of crime, especially in modern conditions – during martial law - depend on the coherence of the entire coordination process.

We state that the current state of the crime situation during martial law in our country clearly indicates the urgent need to improve measures that would neutralize the factors that lead to an increase in the level of criminal offenses related to the illegal use of budget funds at all levels. We believe that one of the most important and effective prevention measures is to conduct an objective analysis of the state of

this type of crime, thoroughly investigate the causes and conditions that contribute to their commission, followed by the development and implementation of a set of measures aimed at counteracting and preventing them. This necessitates the search for new scientific and practical measures to combat crime, including new methods and means of preventing criminal offenses related to the use of budgetary funds.

The article provides statistical data on the results of the activities of the State Audit Service and its interregional territorial bodies for the period January-December 2024. Attention is drawn to the volume of illegal actions with the use of budget funds at all levels and budgetary institutions, the scale of which is simply impressive. The question arises: why exactly do we propose the interaction of this controlling body with the prosecutor's office? The answer to this question lies in the legislative and practical areas.

Key words: budget funds, crime, determinants, criminogenic factors, budget crimes, prevention, subjects of prevention, criminal offenses, crimes, prosecutors.

References

1. Rufanova, V. M. (2011), Criminological characteristics and prevention of crimes related to the illegal use of budget funds by internal affairs bodies : abstract of PhD in Law Thesis, Dnipropetrovsk.
2. Rufanova, V. M. and Tytarenko, O. O. (2012), Prevention of crimes related to the illegal use of budget funds by internal affairs bodies : monograph, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Lira LTD, Dnipropetrovsk.
3. Ukraine (2022), *On amendments to the Criminal Code of Ukraine regarding liability for the illegal use of humanitarian aid* : Law of Ukraine dated 24 March 2022, No. 2155–IX, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-20#Text> (accessed 26 March 2025).
4. Dudorov, O. O. and Movchan, R. O. (2015), "Legislation of Ukraine on criminal liability for crimes in the field of economic activity: time to determine a development strategy", *Herald of the Association of Criminal Law of Ukraine*, No. 2, pp. 215–263.
5. Ukraine (2014), *On the Prosecutor's Office* : Law of Ukraine dated 14 October 2014, No. 1697–VII, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (accessed 26 March 2025).
6. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine* : Law of Ukraine dated 28 June 1996, No. 254k/96–VR, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 26 March 2025).
7. Ukraine (2022), *On the introduction of martial law in Ukraine* : Decree of the President of Ukraine dated 24 February 2022 No 64/2022,

available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (accessed 26 March 2025).

8. Office of the Prosecutor General (2025), Official website, available at: <https://www.gp.gov.ua/> (accessed 26 March 2025).

9. Slovnyk.ua (2025), Dictionary of the Ukrainian language, available at: <https://slovnyk.ua/index.php> (accessed 26 March 2025).

10. Ferri, E. (2005), Criminal sociology, Vol. VIII, p. 213.

11. State Audit Service of Ukraine (2025), Results of the activities of the State Audit Service and its interregional territorial bodies (for January – December 2024), available at: <https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3754> (accessed 26 March 2025).

12. State Audit Service of Ukraine (2025), Chernihiv officials overpaid millions of hryvnias for schoolchildren's meals, available at: <https://dasu.gov.ua/ua/news/5305> (accessed 26 March 2025).

УДК 343.85

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.105

Пузирьов М. С.,

доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри правових дисциплін
гуманітарного факультету,

Національна академія Національної гвардії України,
м. Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-7814-9476

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ВІЙСЬКОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена формулюванню визначення поняття «нормативно-правове забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» та здійсненню аналізу системоутворювальних ознак, що становлять його зміст. Зокрема, під «нормативно-правовим забезпеченням діяльності Державного бюро розслідувань як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» запропоновано розуміти закріплення й гарантування загальними та спеціальними нормативно-правовими актами підстав і порядку реалізації вказаним державним правоохоронним органом запобіжних повноважень у сфері дотримання встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану з метою недопущення та протидії вчиненню в ній кримінальних правопорушень.

Ключові слова: воєнний стан, військова злочинність, кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), структура злочинності, самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство, кримінологічна політика, запобігання, суб'єкт запобігання (суб'єкт запобіжної діяльності), орган правопорядку (правоохоронний орган), Державне бюро розслідувань, військовослужбовці, нормативно-правове забезпечення, нормативно-правовий акт, законодавство.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану, зумовленого військовою (збройною) агресією РФ проти України [1], військова злочинність як сукупність кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) [2] належить до однієї із загроз національній безпеці [3]. Адже, по-перше, військова

злочинність суттєво дестабілізує стан воєнної безпеки держави й низку супутніх оборонно-захисних аспектів країни, по-друге, підриває авторитет Українського війська серед населення, що своєю чергою негативним чином позначається на мотиваційній та мобілізаційній складових українських громадян.

Проведений аналіз статистичних даних щодо кількості вчинених військових кримінальних правопорушень за період дії воєнного стану засвідчує негативну тенденцію її щорічного істотного збільшення, а саме: від 3 037 – у 2021 р., 13 766 – у 2022 р., 28 666 – у 2023 р., до 93 900 – у 2024 р. При цьому за сучасних умов (ураховуючи статистичні дані на кінець 2024 р.) у структурі військової злочинності домінантними є такі види кримінальних правопорушень, як: самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 Кримінального кодексу (далі – КК) України) – 66 240 (70,5 %), дезертирство (ст. 408 КК України) – 23 209 (24,7 %) [4].

Завдання щодо запобігання військовим кримінальним правопорушенням в Україні покладено на Державне бюро розслідувань (далі – ДБР) (на підставі нормативних положень ч. 1 ст. 1, п. 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань») [5].

Зважаючи на аксіоматичне конституційне положення (втілене у ч. 2 ст. 19 Основного Закону України, за яким «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [6]), а також у межах формування кримінологічної політики щодо запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану на всіх трьох рівнях (загальносоціальному, спеціально-кримінологічному, індивідуальному) доречно вести мову про нормативно-правове забезпечення відповідної запобіжної діяльності, а також необхідність формулювання науково обґрунтованого визначення цього поняття та розкриття його змісту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській кримінологічній науці проблематика вивчення діяльності загальних та спеціалізованих суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням набула висвітлення у працях таких

учених-теоретиків і практиків, як: О. М. Артеменко, Л. М. Барбарош, С. О. Бичін, А. І. Богатирьов, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, І. В. Боднар, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, О. М. Гумін, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джу́жа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, С. В. Івашко, І. О. Колб, О. Г. Колб, Р. О. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, Т. В. Корнякова, Ю. О. Левченко, О. М. Литвинов, Я. О. Ліховіцький, С. С. Мірошніченко, П. П. Михайленко, Т. Б. Ніколаєнко, Н. Р. Носевич, Ю. В. Орел, Ю. В. Орлов, О. Ю. Приходько, Є. Б. Пузиревський, Я. В. Стрелюк, Д. О. Супруненко, С. Р. Тагієв, А. Є. Фоменко, В. В. Черниш, О. О. Шкута та ін.

Наукові доробки вищеназваних та інших фахівців містять низку системних положень і висновків щодо кримінологічної діяльності ДБР загалом, а також кримінологічної характеристики й запобігання військовим кримінальним правопорушенням.

Разом з тим, попри наявність фундаментальних і прикладних наукових напрацювань, залишаються недостатньо дослідженими питання комплексного нормативно-правового забезпечення діяльності ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану. Це зумовлює актуальність подальших наукових пошуків за цим напрямом.

Метою статті є формулювання визначення поняття «нормативно-правове забезпечення діяльності ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» та здійснення аналізу системоутворювальних ознак, що становлять його зміст, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на розв'язання наявних у визначеній сфері доктринальних проблем та вдосконалення окремих аспектів правового механізму з означеної тематики дослідження.

Виклад основного матеріалу. Проведене в межах визначеної проблематики кримінологічне дослідження показало, що в контексті формування заходів запобігання ДБР військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану доречно вести мову про таку багаторівневу (оскільки поширюється не лише на загальносоціальний, а й на спеціально-кримінологічний та індивідуальні рівні запобіжної діяльності) кримінологічну категорію, як «нормативно-правове забезпечення діяльності ДБР

як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану».

Як і будь-яка фундаментальна кримінологічна категорія, поняття «нормативно-правове забезпечення діяльності ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану» має відповідне визначення та зміст, зумовлений його системоутворювальними ознаками.

Формулюючи відповідну термінологію, варто зазначити, що в загальнонауковому плані під поняттям «забезпечення» розуміється «задоволення кого-, чого-небудь у якихось потребах; надання кому-небудь достатніх матеріальних засобів до існування; створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось» [7, с. 18].

Своєю чергою словосполучення «нормативно-правове» означає те, що «вживається у сфері правових відносин залежно від юридичної сили і дотримання ієрархії нормативно-правового акта» [8]. Певні термінологічні дискусії (але несуттєві) наявні сьогодні навколо поняття «нормативно-правовий акт». Річ у тому, що досі Верховною Радою не ухвалено Закон України «Про нормативно-правові акти». Зокрема, за визначенням законопроекту 1997 року, «нормативний правовий акт – це офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим на це суб'єктом у визначеній формі та за встановленою процедурою для регулювання суспільних відносин і містить загальні правила поведінки – норми права» [9]. Натомість більш сучасний законопроект 2010 року тлумачить «нормативно-правовий акт» як «офіційний документ, прийнятий (виданий) уповноваженим на це суб'єктом у визначених законом формі та порядку, який встановлює норми права для неозначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування» [10]. Порівнюючи ці два визначення одного поняття, вважаємо, що вказівка на «регулювання суспільних відносин» є ключовою, тому перший термін вважаємо більш прийнятним.

Узагальнюючи наведену вище інформацію та спираючись на загально- і спеціально-науковий методологічний інструментарій дослідження (зокрема методи аналізу і синтезу, діалектичний, формально-логічний і формально-юридичний тощо), пропонує-

мо під загальнонародовим (стосовно до всіх трьох рівнів запобігання) поняттям **«нормативно-правове забезпечення діяльності ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану»** розуміти *закріплення й гарантування загальними та спеціальними нормативно-правовими актами підстав і порядку реалізації вказаним державним правоохоронним органом запобіжних повноважень у сфері дотримання встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану з метою недопущення та протидії вчиненню у ній кримінальних правопорушень*.

Далі, використовуючи метод аналізу, системно-структурний і герменевтичний методи, можемо виокремити низку системоутворювальних ознак, що становлять зміст сформульованого поняття, а саме:

1. *По-перше*, це діяльність запобіжного характеру, що закріплена на нормативно-правовому рівні.

Відповідний рівень може бути загальним (конституційним) та спеціальним (галузевим) і визначається відповідними законодавчими актами.

Зокрема, фундаментальним для органів правопорядку (і ДБР у цьому плані не є винятком; так само, як і діяльність військово-службовців, щодо яких здійснюються заходи запобігання, також повною мірою підпадає під визначену конституційну парадигму) є припис ч. 2 ст. 19 Основного Закону України, за яким «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [6].

Також у контексті загального (конституційного) рівня запобігання військовим кримінальним правопорушенням доречно звернути увагу (і враховувати у практичній запобіжній роботі) на такі положення Конституції України:

– «Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян...» (ч. 4 ст. 17);

– «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань,

статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (ч. 2 ст. 24);

– «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 ст. 32);

– «не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» (ч. 2 ст. 32);

– «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (ч. 2 ст. 61);

– «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» (ч. 1 ст. 64) [6].

Зрозуміло, що більшість із заходів запобігання (на відміну від заходів протидії) кримінальним правопорушенням, особливо якщо йдеться про загальносоціальний рівень, не чинять обмежувального впливу на права та свободи людини і громадянина. Водночас група спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів (особливо якщо в механізмі їх застосування наявні спеціальні суб'єкти й об'єкти запобіжного впливу, наприкладі відповідно ДБР і різних категорій військовослужбовців та деяких інших осіб, визначених ч. 1 ст. 401 КК України) вже припускає більш істотний рівень правообмежень, які можуть посилюватися і в умовах дії правового режиму воєнного стану.

У цьому зв'язку на рівні Конституції України (ч. 2 ст. 64) законодавець закріпив своєрідний «легітимний запобіжник», зміст якого зводиться до того, що «в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [6].

Додатково до визначених конституційних положень і в контексті проблематики наукового пошуку зазначимо, що в Україні за сучасних умов застосовуються положення Закону «Про правовий режим воєнного стану» [11].

Цим законодавчим актом визначено «зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб» [11]. Відповідно запобіжна діяльність уповноважених суб'єктів протидії злочинності (серед яких і ДБР) має бути підпорядкована зазначеним законодавчим засадам.

Своєю чергою спеціальний закон щодо забезпечення безпеки і правопорядку в умовах збройного конфлікту визначає перелік заходів, здійснюваних в умовах аналізованого правового режиму (ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»), до реалізації яких, з-поміж представників військового командування, залучаються і правоохоронні органи.

Важливою в контексті забезпечення правопорядку в умовах воєнного стану є взаємодія військових адміністрацій з правоохоронними органами щодо запобігання кримінальним правопорушенням. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» у п. 29 ч. 2 ст. 15 передбачає, що військові адміністрації населених пунктів на відповідній території здійснюють повноваження, зокрема зі «сприяння діяльності суду, органів прокуратури, юстиції, служби безпеки, органів Національної поліції, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України» [11].

Натомість в умовах збільшення динаміки вчинення в районах ведення воєнних (бойових) дій кримінальних правопорушень, передбачених розділом XIX КК України, актуалізуються питання кримінологічної взаємодії військових адміністрацій з ДБР, адже саме на цей правоохоронний орган статусним законом (ч. 1 ст. 1, п. 3 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про Державне бюро розслідувань») покладено завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень) [5].

Разом з тим така пріоритетна взаємодія не має своєї законодавчої основи, адже законодавець проминув цей момент, конструюю-

чи положення п. 29 ч. 2 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Такий стан справ у кримінологічній політиці певною мірою суперечить ч. 2 ст. 19 Основного Закону України.

А тому з метою приведення наявної кримінологічної практики у відповідність до конституційних положень пропонуємо п. 29 ч. 2 ст. 15 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» викласти в такій редакції:

«2. Військові адміністрації населених пунктів на відповідній території здійснюють повноваження із: ...

*29) сприяння діяльності суду, органів прокуратури, юстиції, служби безпеки, органів Національної поліції, **Державного бюро розслідувань**, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України; ...».*

У контексті аналізу першої ознаки (це діяльність запобіжного характеру, що визначена на нормативно-правовому рівні) зазначимо, що конституційний (загальносоціальний) рівень нормативно-правового регулювання запобіжної діяльності ДБР доповнюється галузевим (спеціально-кримінологічним), чільне місце в якому посідають положення Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [5].

Якщо вести мову про індивідуальний рівень запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану, то низка питань щодо підстав, порядку й наслідків вжиття індивідуально-профілактичних заходів (виокремлення так званих «груп ризику» або «груп посиленої оперативної уваги», постановка таких осіб на профілактичний (оперативно-профілактичний) облік, оперативне супроводження й документування протиправної діяльності окремих осіб тощо) регламентуються відомчими й міжвідомчими нормативно-правовими актами, які мають відповідні грифи обмеження допуску.

Отже, в контексті першої ознаки підсумуємо, що запобіжна діяльність ДБР в Україні як правоохоронного органу має чітко визначені нормативно-правові засади, що утворюються як конституційними і законодавчими джерелами, так і підзаконними (відомчими й міжвідомчими) актами. В умовах воєнного стану актуалізується нормативно-правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку

несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням), передбаченим розділом XIX КК України.

При цьому, будучи правоохоронним органом, ДБР у переважній більшості своїх статусних повноважень, визначених відповідним законом [5], є спеціалізованим суб'єктом запобігання військовим кримінальним правопорушенням. Натомість на загальносоціальному рівні його діяльність зводиться до таких напрямів, як: «участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері протидії злочинності, внесення відповідних пропозицій на розгляд Кабінету Міністрів України» (п. 1 ч. 1 ст. 6 профільного Закону), «здійснення виконання запитів про надання правової допомоги, які надійшли від компетентних органів іноземних держав» (п. 13 ч. 1 ст. 6), «розроблення пропозицій до проєктів міжнародних договорів України та забезпечення дотримання і виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України» (п. 14 ч. 1 ст. 6), «здійснення співробітництва з поліцейськими та іншими відповідними органами іноземних держав відповідно до законів та міжнародних договорів України» (п. 15 ч. 1 ст. 6), «звітування про свою діяльність у порядку, визначеному цим Законом, та інформування суспільства про результати своєї роботи» (п. 17 ч. 1 ст. 6) [5].

З огляду на вказане, слід вести мову про ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану.

2. *По-друге*, запобіжна діяльність ДБР має бути гарантована на нормативно-правовому рівні.

Звертаючись до тлумачення термінів, пов'язаних з гарантуванням того чи іншого виду юридичної (правоохоронної, запобіжної) діяльності, зазначимо, що в загальному розумінні «гарантія – це умови, що забезпечують успіх чогонебудь» [12, с. 116]. Визначаючи зміст «юридичної гарантії», згідно з тлумачним словником це «законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства і держави» [12, с. 116]. Окрім цього, вітчизняні вчені-правники ведуть мову і про «гарантії законності», розуміючи під ними «об'єктивні умови і суб'єктивні фактори, а також спеціальні за-

соби і заходи, за допомогою яких забезпечується режим законності» [13, с. 553].

Переконані, що означені семантичні підходи можуть бути використані при характеристиці змісту другої з розглядуваних нами ознак запобіжної діяльності ДБР. Під **«правовими гарантіями запобіжної діяльності ДБР»** варто розуміти *систему законодавчих актів, котрі визначають його правовий статус як суб'єкта запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції*.

3. *По-третє*, запобіжна діяльність ДБР у сфері дотримання встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану здійснюється на відповідних підставах і у визначеному порядку.

Такі підстави можуть бути як ініціативними, зважаючи на аналіз наявної криміногенної обстановки у військовій сфері, або впливати з фактів облікованих військових кримінальних правопорушень, а також з'являтися у процесі встановлення системних причин та умов кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби і під час вжиття заходів до їх усунення.

Своєю чергою порядок дій ДБР, які стосуються запобігання кримінальним правопорушенням у вказаній сфері, визначений насамперед у нормативно-правових (переважно законодавчих) актах, що регламентують зміст діяльності цього правоохоронного органу. Окрім Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [5], до таких актів відносимо також Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (ст. 5 серед суб'єктів оперативно-розшукової діяльності визначає оперативні підрозділи (оперативні, оперативно-технічні, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки) ДБР) [14] і Кримінальний процесуальний кодекс України (відносить ДБР до органів досудового розслідування (як досудового слідства, так і дізнання)) [15].

Характеризуючи третю ознаку запобіжної діяльності ДБР, доречно навести слушну позицію українських учених А. Х. Степанюка та К. А. Автухова, на думку яких «втвілення в життя норм матеріального права, установлення правопорядку є неможливим поза належною процедурою, визначеною не тіль-

ки формально, а й спрямованою на реалізацію принципів свободи, рівності й гуманізму» [16, с. 786–787].

4. *По-четверте*, метою діяльності (реалізації запобіжних повноважень) ДБР у сфері дотримання встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану є недопущення та протидія вчиненню військових кримінальних правопорушень.

Зазначена мета повною мірою кореспондує зі змістом і метою правоохоронної діяльності досліджуваного суб'єкта, визначеною у спеціальному законодавстві. Вона є об'єктивно затребуваною та невід'ємною в контексті необхідності реалізації ДБР визначених у законі завдань і повноважень.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного дослідження сформульовано авторське визначення поняття «нормативно-правове забезпечення діяльності ДБР як суб'єкта запобігання військовим кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану», під яким запропоновано розуміти закріплення й гарантування загальними та спеціальними нормативно-правовими актами підстав і порядку реалізації вказаним державним правоохоронним органом запобіжних повноважень у сфері дотримання встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану з метою недопущення та протидії вчиненню у ній кримінальних правопорушень.

До системоутворювальних ознак, що становлять зміст сформульованого поняття, віднесено такі: 1) діяльність запобіжного характеру, що закріплена на нормативно-правовому рівні; 2) запобіжна діяльність ДБР має бути гарантована на нормативно-правовому рівні; 3) запобіжна діяльність ДБР у сфері дотримання встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану здійснюється на відповідних підставах і у визначеному порядку; 4) метою діяльності (реалізації запобіжних повноважень) ДБР у сфері дотримання встановленого порядку несення військової служби в умовах воєнного стану є недопущення та протидія вчиненню військових кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 17.03.2025).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
3. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 31. Ст. 241.
4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 17.03.2025).
5. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 6. Ст. 55.
6. Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
7. Словник української мови: в 11 т. Київ : Наукова думка, 1972. Т. 3 / ред. тому Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 744 с.
8. Нормативно-правовий термін. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 17.03.2025).
9. Пропозиції Президента до Закону «Про нормативно-правові акти» від 14.02.2000 р. № 0923. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0923&skl=4 (дата звернення: 17.03.2025).
10. Проект Закону про нормативно-правові акти від 01.12.2010 р. № 7409. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123 (дата звернення: 17.03.2025).
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 28. Ст. 250.
12. Великий тлумачний словник української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
13. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. С. Кельмана. Тернопіль : Терно-граф, 2018. 804 с.
14. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 22. Ст. 303.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

16. Степанюк А. Х., Автухов К. А. Процесуальні аспекти доктрини кримінально-виконавчого права. // *Правова доктрина України*: у 5 т. Харків : Право, 2013. Т. 5: Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін., за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. С. 784–798.

Puzyrov M.,

Doctor of Sciences (Law), Senior Researcher,
Professor of the Department of Legal Disciplines
of the Faculty of Humanities,
National Academy of the National Guard of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7814-9476

THE CONCEPT AND CONTENT OF THE NORMATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITY OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION AS A SUBJECT OF PREVENTING MILITARY CRIMINAL OFFENSES UNDER MARTIAL LAW

The article is dedicated to the formulation of the definition for the concept of «normative and legal support for the activity of the State Bureau of Investigation as a subject of preventing military criminal offenses under martial law» and the analysis of the system-forming features that make up its content.

The author's definition for the concept of «normative and legal support for the activity of the State Bureau of Investigation as a subject of preventing military criminal offenses under martial law» is formulated, under which it is proposed to understand the consolidation and guaranteeing by general and special normative and legal acts of the grounds and procedure for the implementation by the specified state law enforcement agency of preventive powers in the field of compliance with the established procedure for performing military service under martial law in order to prevent and counteract the commission of criminal offenses therein.

Using the method of analysis, system-structural and hermeneutic methods, a number of system-forming features that constitute the content of the formulated concept have been identified, namely:

1. Firstly, this is a preventive activity, which is established at the normative and legal level.

2. Secondly, the preventive activity of the State Bureau of Investigation must be guaranteed at the normative and legal level.

3. *Thirdly, the preventive activity of the State Bureau of Investigation in the field of compliance with the established procedure for performing military service under martial law is carried out on appropriate grounds and in a certain order.*

4. *Fourthly, the purpose of the activity (implementation of preventive powers) of the State Bureau of Investigation in the field of compliance with the established procedure for performing military service under martial law is to prevent and counteract the commission of military criminal offenses.*

Key words: martial law, military criminality, criminal offenses against the established procedure for performing military service (military criminal offenses), criminality structure, unauthorized abandonment of a military unit or place of service, desertion, criminological policy, prevention, subject of prevention (subject of preventive activity), law enforcement agency, State Bureau of Investigation, servicemen, normative and legal support, normative and legal act, legislation.

References

1. Ukraine (2022), *On the Introduction of Martial Law in Ukraine* : Decree, President of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (accessed 17 March 2025).
2. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
3. Ukraine (2018), *On the National Security of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
4. Ukraine (2025), *On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation* : Statistics, Office of the Attorney General, Kyiv, available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (accessed 17 March 2025).
5. Ukraine (2015), *On the State Bureau of Investigation* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
6. Ukraine (1996), *Constitution of Ukraine* : Fundamental Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
7. Hnatiuk, H. M. and Chertoryzka, T. K. (ed.) (1972), *Dictionary of the Ukrainian language* : in 11 vol., Vol. 3, Naukova dumka, Kyiv, 1972.
8. Wikipedia (2025), *Normative and legal term*, available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (accessed 17 March 2025).
9. Ukraine (2000), *The President's proposals to the Law "On Normative and Legal Acts"*, available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0923&skl=4 (accessed 17 March 2025).
10. Ukraine (2010), *Draft Law on Normative and Legal Acts*, available at: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123 (accessed 17 March 2025).

11. Ukraine (2015), *On the Legal Regime of Martial Law* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

12. Yeroshenko, O. (comp.), (2012), *Large explanatory dictionary of the Ukrainian language*, Hloriia Treid, Donetsk.

13. Kelman, M. S., Kotukha, O. S. and Koval, I. M. (2018), *General theory of state and law* : textbook, Terno-hraf, Ternopil.

14. Ukraine (1992), *On Operational and Investigative Activity* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

15. Ukraine (2012), *Criminal and Procedural Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.

16. Stepaniuk, A. Kh. and Avtukhov, K. A. (2013), "Procedural aspects of the doctrine of criminal and enforcement law", *Legal doctrine of Ukraine* : in 5 vol., Criminal law sciences in Ukraine: status, problems and development, Vol. 5, Pravo, Kharkiv, pp. 784–798.

Чередніченко І. О.,аспірант кафедри кримінально-виконавчого
та кримінального праваНавчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,

Пенітенціарна академія України

ORCID: 0009-0002-0720-2839

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ

У статті автор розглядає загальну характеристику організованої злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Виокремлено три історичні періоди становлення і розвитку організованої злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів. I період (1991–2001 рр.) характеризується розбудовою нової Української держави, ухваленням національних законів щодо запобігання організованій злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів як суспільно небезпечному утворенню. II період (2001–2022 рр.) – створення нових підрозділів у правоохоронних органах та вдосконалення запобігання організованій злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів. III період (2022–дотепер) – запобігання організованій злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів в умовах правового режиму воєнного стану. У статті перераховано актуальні проблеми, що стосуються організованої злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, та показано особливо вразливі групи осіб, які схильні до участі в організованих злочинних групах з метою вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Ключові слова: організована злочинність, правопорушник, наркотичні засоби, психотропні речовини, незаконний обіг, злочинні організації, злочинні групи.

Постановка проблеми. Організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є сумною реальністю сучасного життя багатьох країн світу. Україна як суверенна, незалежна, демократична, соціально-правова держава не є винятком.

Організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів являє собою відповідним чином згуртоване кримінальне середовище для ведення кримінального протиправного способу життя в умовах глибокої конспірації протягом тривалого часу з метою отримати контроль і прибуток у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Звичайно, організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів – це надзвичайно негативне самостійне явище, яке виникло у процесі розвитку самої злочинності. Вона є не що інше, як злиття різних видів кримінальних правопорушень, що вчиняються організованими злочинними групами, в єдину кримінальну діяльність.

Зважаючи на умови правового режиму воєнного стану, вимоги суспільства в Україні до реформування державного підходу щодо запобігання організованій злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, зовнішні та внутрішні чинники показують незадовільний стан роботи правоохоронних органів у цій сфері.

Ба більше, російсько-українська війна суттєво вплинула на запобігання організованій злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів як на території країни, так і за її межами.

Усе вищезазначене показує, що організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів має довгострокові соціальні та медичні наслідки.

Формулювання мети. Метою статті є висунута нами гіпотеза, що в майбутньому ця війна вплине не тільки на збільшення кількісних і якісних показників організованої злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також ускладнить роботу правоохоронних органів щодо виявлення організованих злочинних груп у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальна характеристика організованої злочинності у сфері незаконного обігу

наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів відображена в роботах українських учених А. М. Бабенка, В. А. Бублейникова, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, Є. О. Гладкової, О. П. Гороха, М. М. Давидової, Ю. О. Данилевської, О. М. Джужі, І. О. Доброреза, Є. М. Карпенка, О. Г. Колба, В. Я. Конопельського, А. М. Кротюка, О. Г. Кулика, О. М. Литвинова, С. В. Лосича, А. А. Музики, Є. С. Назимка, Д. Й. Никифорчука, І. В. Однолько, В. І. Осадчого, Р. М. Павленка, Г. І. Піщенко, В. Г. Пшеничного, Е. В. Расюка, Л. В. Раєцької, А. В. Савченка, С. О. Сороки, В. В. Солов'я, О. М. Стрільців, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, М. С. Хрупи, В. С. Щирської та ін.

Разом з тим наукові праці вищезгаданих учених висвітлювали окремі питання запобігання організованій злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів. Здебільшого їх розглядали суміжно, у комплексі з іншими проблемами кримінального права та кримінології. Вочевидь, питання, заплановані для дослідження, мають актуальне теоретико-прикладне значення та потребують висвітлення на науковому рівні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» [1] саме поширення наркоманії та зростання організованої злочинності у цій сфері набувають усе більших масштабів і стають серйозним соціальним чинником, який негативно впливає на життя, здоров'я та благополуччя людей.

Серед актуальних проблем, що стосуються організованої злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, ми виділяємо такі:

- нестабільна ситуація в економічній та соціальній сфері підживлює діяльність організованих злочинних груп у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

- негативний її вплив сприяє руйнуванню структур охорони здоров'я, включно з труднощами, пов'язаними з доступом до ліку-

вання та підвищенню рівня передачі ВІЛ через збільшення обміну голками, особливо для внутрішньо переміщених осіб та біженців;

– важкі умови бойових дій, постійний стрес, фізичне, психологічне та моральне виснаження часто стають причинами залучення військовослужбовців Збройних Сил України до організованих злочинних груп у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

– нерідко зони бойових дій стають місцем, де організовані злочинні групи активізують свою діяльність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;

– транзит через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів організованими злочинними групами;

– корумпованість окремих осіб правоохоронних органів, що сприяє здійсненню організованими злочинними групами контрабанди психотропних речовин і прекурсорів та їх аналогів за кордон.

Отримані дані проведених українськими вченими досліджень щодо вчинення організованими злочинними групами кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів показали, що «протягом 2022 року відбулося збільшення кількості таких діянь на 16,3 % до 34398, а в 2023 р. зростання тривало, і було встановлено 39124 кримінальних правопорушення в зазначеній сфері (+13,7 % до минулорічного показника та в 1,4 разу більше, ніж на початку аналізованого періоду). Їх частка серед усіх кримінальних правопорушень зросла з 6,5 % у 2019 р. до 9,5 % у 2022 р., а в 2023 р. становила 8,2 %. Найбільш поширеним кримінальним правопорушенням, пов'язаним з організованою злочинністю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, є шахрайство або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України). Характерною була тенденція постійного та значного зростання цих кримінальних правопорушень. Їх чисельність збільшилася 2023 року до 1333 (у 3,9 разу вище за показник 2022 р.). Таке суттєве збільшення цього виду наркозлочинів потребує уваги й дослідження. Кількість встановлених фактів незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пере-

силання прекурсорів (ст. 311 КК України) також має суттєве збільшення. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 307 КК України у т. ч. збут засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України), у 2023 році чисельність цих діянь зросла удвічі до 461. Серед них виявлені факти організації або утримання місць для незаконного виробництва чи виготовлення цих засобів становили близько 20 %. У 2023 р. припинилася тенденція до суттєвого зростання кількості встановлених фактів незаконної видачі рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК України). Встановлено, що у 2023 році випадки контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 КК України) зросли на 26,1 % до 145 випадків. Після минулорічного суттєвого зменшення кількості виявлених випадків незаконного виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збуту отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 321 КК України) у 2023 р. відновилося тенденція до їх зростання» [2, с. 121–122].

Водночас, незважаючи на велике наукове та практичне значення наявних напрацювань українських учених з питань дослідження організованої злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів, у сучасній кримінологічній науці відсутнє дослідження загальної характеристики цього суспільно небезпечного явища в умовах правового режиму воєнного стану. Українські вчені В. Г. Севрук, О. С. Павленко, досліджуючи транснаціональний бізнес, що вчиняється представниками окремих етнічних груп, доводять, що серед найнебезпечніших видів організованої злочинності є незаконний обіг наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів. І з такою позицією вчених варто погодитися, оскільки цей вид злочинності «має тенденцію до зростання і загрожує національній безпеці України» [3, с. 194].

Інший український учений В. В. Соловей виокремив основні ознаки незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних

речовин і прекурсорів, що дозволило їх систематизувати та показати вплив на організовану злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів. Зокрема, серед таких ознак для нашого дослідження важливими є такі: транснаціональний характер щодо незаконних діянь з ввезення на територію України, вивезення з території України, транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; наявність корумпованих зв'язків у правоохоронних органах, що особливо потрібно для контрабанди психотропних речовин і прекурсорів [4, с. 402]. Саме ці дві ознаки тісно кореспондуються з організованою злочинністю і мають вагоме значення в нашому дослідженні.

Варто підтримати позицію І. Г. Богатирьова, що під час правового режиму воєнного стану злочинна діяльність кримінальних структур організованої злочинності набуває нових рис, її мотиви можуть співіснувати або навіть збігатися з особистими інтересами [5, с. 558]. Оскільки війна має глибинний вплив на військових і цивільне населення, організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, використовуючи цей фактор, набуде нового змісту в повоєнний період.

До речі, саме у Стратегії боротьби з організованою злочинністю в Україні показано, що відсутність системного підходу до ведення боротьби з організованою злочинністю, неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів у відповідній сфері, застаріле та розбалансоване нормативно-правове забезпечення з питань боротьби з організованою злочинністю, недосконалість процедури моніторингу криміногенної ситуації, відсутність консолідованої об'єктивної методології оцінки загроз організованої злочинності, використання застарілих форм і методів боротьби з таким явищем призводить до загострення проблем, пов'язаних з організованою злочинністю, та низького рівня ефективності боротьби з нею [6].

Вітчизняний учений Л. Р. Грицаєнко у книзі «Акопаліпсис державності як наслідок корупції в Україні» ставить чітке запитання: що з нами не так? Україна має найліпші чорноземи у світі, до того ж у нас їх майже 10 % світових та 30 % європейських. А ще наша українська земля містить у собі майже всю таблицю Менде-

леєва, а в її надрах – 20 % світових копалин і коштовних металів, бурштину, газу, нафти, літію, вугілля тощо. Окрім того, маємо високий рівень освіти і потужний науковий потенціал [7, с. 10].

Варто погодитися з думкою українського вченого К. М. Полегаєва про те, що корупція як елемент організованої злочинності реально загрожує демократії, реалізації принципу верховенства права, національній безпеці та демократичному розвитку держави. А спокуса збагатитися, задовольнити власні потреби в людини може виникати тоді, коли з'являється можливість розпоряджатися певними ресурсами, приймати рішення не в інтересах суспільства і громади, а у власних інтересах або в інтересах близьких осіб [8, с. 123].

Щодо запобігання організованим злочинностям у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів правоохоронними органами варто підтримати позицію українських учених, котрі з урахуванням зарубіжного досвіду пропонують запровадити на всіх кордонах України технічні засоби контролю – інтелектуальні камери з фіксуванням зовнішності осіб та перевіркою зовнішності в автоматизованій системі (там зберігатиметься інформація щодо біографії, неспланих аліментів, штрафів за адміністративні правопорушення, непогашених судимостей осіб, перебування особи під досудовим чи судовим слідством, ухилення від покарання тощо), а також безпілотні летальні апарати, які зможуть сприяти запобіганню кримінальним правопорушенням під час перетину кордону [9, с. 196].

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів або прекурсорів є:

1) комплексною системою суперечностей політичного, морально-психологічного, економічного, організаційно-управлінського, правового та ідеологічного характеру в системі законодавчої, виконавчої та судової гілок влади;

2) реальною загрозою демократії, реалізації принципу верховенства права, національній і міжнародній безпеці та демократичному розвитку держави, що становить пряму загрозу національній безпеці країни;

3) особливим впливом на суспільне життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини.

Список використаних джерел

1. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text> (дата звернення: 26.02.2025).

2. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2023 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2024. 306 с.

3. Севрук В. Г., Павленко О. С. Заходи протидії транснаціональному бізнесу, що вчиняється представниками окремих етнічних груп. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 2 (10). С. 193–205.

4. Соловей В. В. Організована злочинність у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів як об'єкт кримінологічного дослідження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. С. 400–404.

5. Богатирьов І. Г. Організована злочинність в Україні у XXI столітті: нові виклики. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2024. С. 556–558.

6. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 26.02.2025).

7. Грицаєнко Л. Р. Апокаліпсис державності як наслідок корупції в Україні. Київ, 2019. 546 с.

8. Подлегаєв К. М. Корупція як перманентний чинник руйнування конституційного ладу в Україні. *Проблеми реформування кримінальної юстиції* : збірник за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 25–26 травня 2023 р.) / відпов. ред. В. М. Юрчишин, О. В. Попович. Чернівці : Технодрук, 2023. С. 120–124.

9. Khalymon S., Hryenko S., Zolka V., Hryenko R., Volynets N. Legal regulation of unmanned aerial vehicles application in the surveillance of the state border of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10 (40). P. 190–200. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04> (дата звернення: 26.02.2025).

Cherednichenko I.,

Postgraduate of the Department of Criminal-Executive
and Criminal Law of Educational and Research Institute of Law,
Law Enforcement and Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0002-0720-2839

GENERAL CHARACTERISTICS OF ORGANIZED CRIMINALITY IN THE FIELD OF ILLICIT TRAFFICKING OF DRUG PRODUCTS, THEIR ANALOGUES OR PRECURSORS

The article addresses to the problem of organized crime in the sphere of illicit trafficking of drug products, psychotropic substances, their analogues or precursors. It is proved that this problem is a sad reality of modern life in many countries of the world. Unfortunately, Ukraine, as a sovereign, independent, democratic, social and legal state, is no exception.

The organized criminality is noted to be in the field of illicit trafficking of drug products, psychotropic substances, their analogues or precursors is an appropriately cohesive criminal environment for conducting a criminal illegal lifestyle in conditions of deep secrecy for a long time with the aim of gaining control and training in the field of illicit trafficking of drug products, psychotropic substances, their analogues or precursors.

Of course, organized crime in the field of illicit trafficking of drug products, psychotropic substances, their analogues or precursors is an extremely negative independent phenomenon that arose in the process of development of crime itself. It is nothing more than the merger of various types of criminal offenses committed by organized criminal groups into a single criminal activity.

Based on the conditions of the legal regime of martial law, the requirements of society in Ukraine to reform the state approach to preventing organized crime in the field of illicit trafficking of drug products, psychotropic substances, their analogues or precursors, external and internal factors show the unsatisfactory state of law enforcement in this area.

Moreover, the Russian-Ukrainian war has had a significant impact on the prevention of organized criminality in the field of illicit trafficking of drug products, psychotropic substances, their analogues or precursors, both in the country and abroad.

The above-mentioned shows that organized crime in the field of illicit trafficking of drug products, psychotropic substances, their analogues or precursors has long-term social and medical consequences. Therefore, in order to achieve the goal of the subject matter of the study "Organized criminality in the field of illicit trafficking of drug products, their analogues or precursors:

criminological characteristics and prevention”, we have identified the following tasks that can thoroughly study this problem and develop scientific recommendations and legislative proposals for its criminological characteristics and prevention.

The author concludes that organized criminality in the field of illicit trafficking of drug products, their analogues or precursors is:

1) a complex system of contradictions of political, moral, psychological, economic, organizational, managerial, legal and ideological nature in the system of legislative, executive and judicial branches of power;

2) a real threat to democracy, the rule of law, national and international security and democratic development of the state, which poses a direct threat to the national security of the country;

3) a special impact on all aspects of public life: economy, politics, governance, social and legal spheres, public consciousness, and international relations.

Key words: *organized criminality, offender, drug products, psychotropic substances, illicit trafficking, criminal organizations, criminal groups.*

References

1. Ukraine (2002), *On Judicial Practice in Cases of Crimes in the Field of Trafficking of Drug Products, Psychotropic Substances, Their Analogues or Precursors* : Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated 26 April 2002 № 4, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text> (accessed 26.02.2025).

2. Criminal situation in Ukraine in the context of war: main trends, 2023 (2024) : monograph / Verbenskyi, M. H., Kulyk, O. H., Naumova, I. V. and others ; Verbenskyi, M.H. (Ed.), LLC "TVORY", Vinnytsia, pp. 121–122.

3. Sevruck, V. H. and Pavlenko, O. S. (2015), "Measures to counteract transnational business committed by representatives of certain ethnic groups", *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, № 2 (10), pp. 193–205.

4. Solovei, V. V. (2023), "Organized Crime in the Field of Illicit Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors as an Object of Criminological Research", *Analytical and Comparative Jurisprudence*, pp. 400–404.

5. Bohatyrov, I. H. (2020), "Organized Crime in Ukraine in the XXI Century: New Challenges", *Juridical scientific and electronic journal*, № 7, pp. 555–559.

6. Ukraine (2020), *On approval of the Strategy for Combating Organized Crime* : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated

16 September 2020, № 1126, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text> (accessed 26.02.2025).

7. Hrytsaenko, L. R. (2019), *Acopalypse of statehood as a consequence of corruption in Ukraine*, Kyiv.

8. Podlehaev, K. M. (2023), "Corruption as a permanent factor in the destruction of the constitutional order in Ukraine", *Problems of Criminal Justice Reform* : materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Chernivtsi, May 25-26, 2023) / in V. M. Iurchyshyn, O. V. Popovych (Ed.), Tekhnodruk, Chernivtsi, pp. 120–124.

9. Khalymon, S., Hryenko, S., Zolka, V., Hryenko, R. and Volynets, N. (2021), "Legal regulation of unmanned aerial vehicles application in the surveillance of the state border of Ukraine", *Amazonia Investiga*, Vol. 10 (40), pp. 190–200, available at: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.40.04> (accessed 26.02.2025).

II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.131

Пономарьова А. А.,

аспірантка кафедри кримінально-виконавчого
та кримінального права Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,

Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0009-0003-8309-7249

ПОТЕНЦІАЛ МОДЕЛІ «БАРНАХУС» У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ І УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

У статті проаналізовано основні нормативно-правові акти кримінально-виконавчого законодавства, що регулюють порядок виконання покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітніх засуджених. Зроблено висновок, що національне законодавство не відображає повною мірою специфіку режиму утримання в установах відбування покарань неповнолітніх засуджених. Наведено дані звітів моніторингової групи, що виявила певні недоліки за результатами відвідування установ покарань. Наголошено на доцільності інтеграції європейської моделі «Барнахус» у систему виконання покарань в Україні. Окреслено десять стандартів якості моделі «Барнахус» та надано пропозиції стосовно їх впровадження в діяльність органів і установ виконання покарань щодо неповнолітніх засуджених.

Ключові слова: виховна колонія, слідчий ізолятор, неповнолітній, засуджений, Барнахус, система виконання покарань, забезпечення найкращих інтересів дитини, права дитини.

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, залишається однією з найактуальніших проблем у сфері кримінального правосуддя в Україні. Участь неповнолітніх у кримінальному процесі, зокрема в ролі підозрюваних, обвинувачених чи засуджених, супроводжується серйозними ризиками повторної віктимізації, психологічної травматизації та соціального відчуження. Наявна система виконання покарань не завжди забезпе-

чує достатній рівень індивідуалізованого підходу до потреб неповнолітніх, особливо в аспектах психологічної підтримки, реабілітації та ресоціалізації.

На цьому тлі виникає потреба у впровадженні нових, більш гуманних і ефективних моделей роботи з неповнолітніми в системі правосуддя. Однією з таких моделей є «Барнахус», яка успішно функціонує в низці європейських країн і визнана кращою практикою у сфері захисту неповнолітніх у кримінальному процесі. Модель поєднує в собі елементи правової, медичної, соціальної та психологічної допомоги, орієнтуючись на міжвідомчу співпрацю та мінімізацію шкоди для неповнолітнього.

Попри позитивний міжнародний досвід, в Україні досі відсутня цілісна стратегія щодо імплементації моделі «Барнахус», зокрема в контексті установ виконання покарань. Це створює розрив між декларованими стандартами захисту прав неповнолітніх і реальними умовами перебування неповнолітніх у місцях позбавлення волі.

Імплементація цієї моделі в українську систему виконання покарань може стати потужним стимулом для формування більш гуманного та ефективного підходу до роботи з неповнолітніми засудженими, що відповідатиме міжнародним стандартам і сприятиме їхній подальшій успішній ресоціалізації в суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти теоретичних і практичних питань правового регулювання виконання покарання у вигляді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх знайшли відображення у працях таких дослідників, як Ю. В. Баулін, С. Я. Бурда, І. Г. Богатирьов, В. К. Гришук, М. Ю. Канібер, В. О. Меркулова, І. В. Приймак, О. Б. Пташинський, М. С. Пузирьов, Г. С. Резніченко, В. В. Стаднік, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников. Водночас, незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань у контексті сучасних умов реформування пенітенціарної системи України, майже не приділено належної уваги аналізу потенціалу моделі «Барнахус» для її інтеграції у систему органів та установ виконання покарань.

Формулювання мети. Метою статті є аналіз правових та організаційних проблем виконання й відбування кримінальних покарань щодо неповнолітніх засуджених в Україні, а також до-

слідження потенціалу моделі «Барнахус» для її інтеграції у систему органів та установ виконання покарань.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України свідчить про наявність окремих спеціальних норм, які регулюють специфіку виконання покарань щодо неповнолітніх засуджених. Із загальної кількості 166 статей КВК України лише 16 статей присвячені безпосередньо питанням, що стосуються правового статусу, умов тримання, прав і обов’язків, а також механізмів заохочення і стягнення, які застосовуються до осіб цієї категорії. Така обмежена кількість нормативних приписів, присвячених регулюванню правовідносин з участю неповнолітніх засуджених, вказує на потребу в подальшому вдосконаленні й деталізації правового регулювання з метою забезпечення належного захисту прав та інтересів неповнолітніх у процесі виконання кримінальних покарань.

КВК України серед правових гарантій передбачає право неповнолітніх на конфіденційні юридичні консультації (ч. 2 ст. 8 КВК України), звільнення від обов’язку сплачувати витрати, пов’язані з виконанням судових рішень (абз. 2 ч. 1 ст. 13-1 КВК України), а також право на безоплатне здобуття середньої освіти (ст. 143 КВК України) тощо. У сфері умов утримання передбачено, що до засуджених неповнолітніх забороняється застосовувати гамівну сорочку, а також заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та зброю, за винятком певних випадків (ч. 3 ст. 106 КВК України), обов’язкове роздільне тримання неповнолітніх і повнолітніх засуджених (ч. 2 ст. 88, ч. 1 ст. 92 КВК України). Щодо побутових умов законодавство передбачає створення спеціальних секторів для неповнолітніх у виправних колоніях мінімального та середнього рівнів безпеки (абз. 2 ч. 6 ст. 11 КВК України) з обов’язковим дотриманням норм харчування та матеріально-побутового забезпечення, визначених для цієї категорії засуджених [1].

На думку М. В. Романова, положення статті 143 КВК України не відображають повною мірою специфіку режиму утримання неповнолітніх у виховних колоніях. У цій статті перераховані лише окремі елементи режиму, які формально відрізняють виховні колонії від виправних, однак вони не розкривають суттє-

вих характеристик, що визначають цю різницю. Зважаючи на зміст зазначеної статті, складно зробити висновок про наявність виховної спрямованості процесу відбування покарання неповнолітніми [2, с. 227–228].

Механізми заохочення і відповідальності для неповнолітніх засуджених також регламентовані законодавством. Зокрема, передбачені як заходи заохочення (ст. 144 КВК України), що стосуються участі в культурно-видовищних та спортивних заходах, так і дисциплінарні стягнення (попередження, догана, сувора догана, скасування поліпшених умов тримання, поміщення в дисциплінарний ізолятор на строк до п'яти діб з виведенням чи без виведення на навчання або роботу) (ст. 145 КВК України), які враховують вікові особливості розвитку та виховання.

Відповідно до статті 93 КВК України неповнолітні, засуджені до позбавлення волі, повинні відбувати весь строк покарання, як правило, у виховній колонії, розташованій у межах адміністративно-територіальної одиниці їх постійного місця проживання до засудження. Такий підхід спрямований на забезпечення соціальної близькості, підтримання сімейних зв'язків і створення сприятливих умов для ресоціалізації. Проте на практиці ця норма залишається декларативною, оскільки в Україні функціонує лише одна виховна колонія – державна установа «Кременчуцька виховна колонія». Така ситуація суперечить не лише цілям національного законодавства, а й міжнародним стандартам у сфері захисту прав неповнолітніх, що вимагає перегляду підходів до організації виконання покарань для неповнолітніх в Україні.

Науковці С. Я. Бурда та І. В. Приймак вважають, що КВК України, а саме глава 21, регламентує особливості відбування покарання у вигляді позбавлення волі для засуджених жінок і неповнолітніх. Однак аналіз положень цієї глави, що стосуються неповнолітніх, свідчить про поверхневий характер їх правового регулювання. Особливості виконання та відбування покарання неповнолітніми фактично зводяться до формальних відмінностей (таких як можливість отримання більшої кількості посилок, передач і бандеролей). Науковці підкреслюють, що формальні послаблення свідчать про відсутність диференційовано-

го підходу, який би враховував вікові, психологічні та соціальні особливості розвитку неповнолітніх. Решта правовідносин, що виникають у процесі виконання покарання у вигляді позбавлення волі стосовно неповнолітніх, регулюється загальними кримінально-виконавчими нормами, які здебільшого орієнтовані на дорослих засуджених і не відповідають сучасним міжнародним стандартам захисту прав неповнолітніх [3, с. 38].

Детальний порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань у виді обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі регулюють Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5 (далі – ПВР УВП) [4]. Проте детальний аналіз ПВР УВП показує, що вони, за винятком кількох теж формальних положень, майже орієнтовані на загальні положення для дорослих засуджених, що не забезпечує належного диференційованого підходу до роботи з підлітками. Зокрема, недостатньо врегульовані питання, пов'язані з індивідуалізацією виховної роботи, організацією психолого-педагогічної підтримки, а також забезпеченням емоційної стабільності та ментального здоров'я неповнолітніх. Крім того, дисциплінарні заходи, передбачені для неповнолітніх, часто дублюють ті, що застосовуються до дорослих, без урахування вікових особливостей розвитку та психологічних потреб цієї категорії засуджених. Це негативно впливає на процес ресоціалізації, ускладнюючи подальшу адаптацію після звільнення.

На підтвердження формальних відмінностей відбування покарань між повнолітніми та неповнолітніми засудженими, регламентованих національним кримінально-виконавчим законодавством, члени групи національного превентивного механізму за результатами відвідування державної установи «Кременчуцька виховна колонія» підготували відповідний звіт, що містить попередні зауваження, факти, виявлені під час відвідування.

Сучасна кримінально-виконавча служба не має достатніх ресурсів і мотивації для реалізації глибоких довгострокових програм виховання та ресоціалізації неповнолітніх засуджених, оскільки її діяльність значною мірою обмежена формальним

підходом. Процес виправлення зводиться до виконання формальних процедур, заповнення документації, організації трудової зайнятості та застосування дисциплінарних заходів, без належного акценту на соціально-педагогічній і психокорекційній роботі, яка має враховувати вікові особливості та рівень соціальної занедбаності неповнолітніх. Основною метою залишається забезпечення базових санітарно-гігієнічних умов і дисципліни, тоді як ефективна ресоціалізація відходить на другий план.

Таким чином, правозахисники, науковці та всі, хто захищає права неповнолітніх засуджених, наголошують на серйозних проблемах у стосунках між неповнолітніми засудженими, зокрема на напруженій атмосфері у виховних колоніях, де поширені агресія, неформальні ієрархії та деструктивні моделі поведінки. Таке середовище не лише не сприяє виправленню, а й формує антисуспільні установки, ускладнюючи процес соціалізації після звільнення. Натомість необхідно створювати умови для конструктивного діалогу, розвитку соціальних навичок та взаємної підтримки серед неповнолітніх.

З огляду на це правозахисники наполягають на необхідності глибоких реформ кримінально-виконавчої системи України, спрямованих на гуманізацію умов утримання неповнолітніх. Важливим кроком у цьому напрямі є впровадження європейських стандартів ресоціалізації, які передбачають створення безпечного середовища, що ґрунтується на повазі до гідності кожної особистості.

Реформування має охоплювати забезпечення психологічної підтримки, реалізацію програм соціальної адаптації та індивідуальних планів виховної роботи. Крім того, необхідно змінити саму систему управління виховними колоніями, змістивши акцент з контролю та репресивності на розвиток особистості, підтримку мотивації до змін та підготовку засуджених до повернення в суспільство.

У цьому контексті доцільно розглянути можливість інтеграції європейської моделі «Барнакус» у систему виконання покарань в Україні. Ця модель може сприяти підвищенню ефективності ресоціалізації неповнолітніх, забезпеченню їхніх прав і свобод, а також зниженню рівня рецидивної злочинності серед молоді.

Барнахус («будинок для дітей») – це простір, де працює багатопрофільна міжвідомча команда, до складу якої входять представники правоохоронних органів, системи кримінального судочинства, служб у справах дітей, а також фахівці з охорони здоров'я та психічного добробуту.

Головна мета стандартів якості «Барнахус» полягає у формуванні єдиної операційної та організаційної системи, що забезпечує комплексний підхід до розслідування злочинів проти дітей; підтримує практику, спрямовану на запобігання повторній травматизації дитини; гарантує дотримання прав дитини на захист, надання необхідної допомоги та доступ до правосуддя, орієнтованого на потреби та найкращі інтереси дитини.

Стандарти якості «Барнахусів» містять основні принципи, конкретні види діяльності та інституційні механізми, які забезпечують ефективні спільні дії, орієнтовані на дитину.

Модель «Барнахус» передбачає десять стандартів якості. Перший стандарт заснований на трьох ключових принципах, які визначають міждисциплінарну взаємодію в роботі за моделлю «Барнахус»: забезпечення того, щоб найкращі інтереси дитини були на першому місці в роботі та ухваленні рішень усіма суб'єктами; право дитини на вираження її поглядів та отримання інформації поважається й гарантується; уникнення невинуватених затримок. Другий стандарт передбачає забезпечення багатопрофільної та міжвідомчої співпраці в рамках моделі «Барнахус». Третій стандарт акцентує увагу на інклюзивності цільової групи моделі «Барнахус». Четвертий стандарт передбачає створення сприятливого для дітей середовища. П'ятий стандарт визначає необхідність міжвідомчого розгляду справ. Шостий стандарт регулює проведення судово-медичної співбесіди. Сьомий стандарт регулює проведення медичної експертизи. Восьмий стандарт визначає вимоги до терапії (комплексної соціальної, психологічної, правової, медичної допомоги). Дев'ятий стандарт регулює розбудову потенціалу та спільну підготовку персоналу з метою забезпечення кваліфікованих фахівців і високої якості послуг у «Барнахусі». Десятий стандарт визначає профілактичні заходи, зокрема обмін інформацією, підвищення обізнаності та формування зовнішньої компетентності.

Після аналізу зазначених стандартів якості моделі «Барнахус» можна дійти висновку, що всі вони є важливими для впровадження. Водночас окремі з них мають пріоритетне значення та потребують першочергової реалізації – принцип забезпечення найкращих інтересів дитини.

У національному законодавстві відсутнє чітке визначення принципу найкращих інтересів дитини, а також перелік елементів, що його конкретизують. У цьому контексті важливим орієнтиром є міжнародні стандарти, зокрема підходи Комітету Організації Об'єднаних Націй з прав людини, які вже знайшли відображення в національній судовій практиці.

Певний підхід до визначення змісту принципу найкращих інтересів дитини можна простежити в практиці Європейського суду з прав людини. Суд сформулював дві ключові умови, які слід враховувати під час визначення основних інтересів дитини в кожному конкретному випадку. По-перше, найкращим інтересам дитини відповідає збереження її зв'язків із сім'єю, за винятком ситуацій, коли сім'я є особливо непридатною або явно неблагополучною. По-друге, важливим є забезпечення розвитку дитини в безпечному, спокійному та стабільному середовищі, яке не є неблагополучним (п. 100 рішення у справі «Мамчур проти України»).

Верховний Суд підкреслив, що під час оцінювання та визначення найкращих інтересів дитини для ухвалення рішення щодо застосування певної міри слід діяти за таким алгоритмом: враховуючи конкретні обставини справи, необхідно визначити складові оцінки найкращих інтересів дитини, наповнити їх змістом і встановити їхню значимість у співвідношенні з іншими елементами; при цьому слід дотримуватися правил, які забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права. Під час оцінювання та визначення найкращих інтересів дитини потрібно брати до уваги такі базові елементи: (а) погляди дитини, (б) індивідуальність дитини, (в) збереження сімейного оточення і підтримання відносин, (г) піклування, захист і безпека дитини, (ґ) вразливе положення, (д) право дитини на здоров'я, (е) право дитини на освіту.

Окремо слід наголосити на положеннях Конвенції про права дитини 1989 року [5], що передбачають основні права дитини.

Зокрема, рівноправність дітей (стаття 2); неприпустимість будь-яких форм дискримінації (стаття 2); пріоритет інтересів дитини при вирішенні будь-якого питання, що стосується дітей, так званий принцип якнайкращого забезпечення інтересів дитини (стаття 3); принцип забезпечення захисту і турботи про благополуччя дитини (стаття 5); право дитини висловлювати свою думку, викладати інформацію про свої проблеми (діти мають право бути почутими, статті 12–15); принцип збереження індивідуальності дитини (стаття 8); неприпустимість катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання (стаття 37 а).

Дієвим кроком з імплементації наведених вище принципів у кримінально-виконавче законодавство є їх закріплення як принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань. Зокрема, пропонуємо доповнити абзацом другим ст. 5 КВК України та викласти його в такій редакції: *«Кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань неповнолітніми засудженими ґрунтуються на принципах забезпечення найкращих інтересів дитини, рівноправності, неприпустимості будь-яких форм дискримінації, забезпечення захисту і турботи про благополуччя, права дитини на вираження її поглядів та отримання інформації, збереження індивідуальності дитини, неприпустимості катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання, запобігання невиправданим затримкам».*

Висновки. Реформування кримінально-виконавчої системи потребує пріоритетного захисту прав неповнолітніх засуджених, які згідно з національними та міжнародними стандартами мають право на гідні умови перебування. Нині ці права часто порушуються через неналежне матеріальне забезпечення, обмеження в спілкуванні та відсутність належного соціально-психологічного супроводу. Саме тому необхідним є впровадження підходів, які забезпечують найкращі інтереси дитини у кримінально-виконавчій системі.

Ефективним напрямом удосконалення такої системи може стати впровадження принципів моделі «Барнахус», які передбачають комплексний та міждисциплінарний підхід до роботи

з дітьми. Досвід цієї моделі вказує на важливість створення безпечного середовища для неповнолітніх, забезпечення психологічної підтримки та ефективного міжвідомчого співробітництва. Таким чином, інтеграція цих принципів у діяльність органів і установ виконання покарань сприятиме не лише захисту прав засуджених дітей, а й забезпеченню їхнього гармонійного розвитку та соціальної реінтеграції.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

2. Романов М. В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права / ГО «Харківська правозахисна група». Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини», 2015. 256 с.

3. Бурда С. Я., Приймак І. В. Виконання та відбування покарань у вигляді позбавлення волі неповнолітніми: кримінально-правові та кримінально-виконавчі аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. Вип. 1. С. 36–41.

4. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : наказ Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#n323> (дата звернення: 07.02.2025).

5. Конвенція про права дитини : Конвенція від 20.11.1989 № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 07.02.2025).

Ponomaryova A.,

Postgraduate of the Department
of Criminal-Executive and Criminal Law of Educational
and Research Institute of Law,
Law Enforcement and Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0009-0003-8309-7249

THE POTENTIAL OF THE BARNAHUS MODEL IN THE ACTIVITIES OF PENAL AUTHORITIES AND INSTITUTIONS REGARDING JUVENILE OFFENDERS

The article analyzes the main regulatory legal acts of penal legislation governing the execution of sentences involving the deprivation of liberty for juveniles. It is noted that out of 166 articles of the Criminal Executive Code of

Ukraine, only 16 directly address the legal status and conditions of detention for juvenile offenders. These articles list only certain regime elements that formally distinguish juvenile educational colonies from correctional ones; however, they do not reveal the substantial characteristics that define this difference. It is concluded that national legislation does not fully reflect the specifics of the detention regime in institutions for juvenile offenders.

The article presents data from monitoring group reports, which identified certain shortcomings based on visits to correctional institutions. In particular, it was found that convicted juveniles, while being in certain sections of the institution, are unjustifiably held in conditions of strict isolation combined with restrictions not provided for by the established punishment regime. Additionally, the administration of these institutions violates requirements related to ensuring properly equipped spaces for storing personal belongings, fails to provide juveniles with seasonally appropriate clothing and footwear in full, and does not maintain the required temperature conditions in living quarters, among other issues.

The article emphasizes the necessity of integrating the European "Barnahus" model into Ukraine's penal system. It outlines the ten quality standards of the "Barnahus" model and separately examines the principle of ensuring the best interests of the child. The practice of the Supreme Court regarding the content of this principle is analyzed, with particular attention given to children's rights as outlined in the Convention on the Rights of the Child, which may serve as fundamental principles for the functioning of the juvenile penal system. Finally, the article provides recommendations for implementing these principles in the activities of penal institutions and authorities concerning juvenile offenders.

Key words: *correctional colony, pre-trial detention center, juvenile, convict, Barnahus, penal system, ensuring the best interests of the child, children's rights.*

References

1. Ukraine (2003), *The Criminal and Executive Code of Ukraine* : Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv.
2. Romanov, M. V. (2015), *Lecture Notes on Criminal Executive Law*, Kharkiv.
3. Burda, S. Ya. and Pryimak, I. V. (2023), "Execution and Serving of Sentences in the Form of Imprisonment by Juveniles: Criminal Law and Criminal Executive Aspects", *Scientific Journal of Lviv State University of Internal Affairs. Law*, Iss. 1, pp. 36–41.
4. Ukraine (2018), *On the Approval of the Internal Regulations of Penal Institutions* : Order of the Ministry of Justice of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#n323>.(accessed 07.02.2025).
5. United States of America (1989), *Convention on the Rights of the Child : Declaration of the United Nations General Assembly*, New York.

ІІІ. ЗАСТОСУВАННЯ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

УДК 376-058.5:343.8(477)

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.142

Аніщенко В. О.,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки та професійної етики,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0002-5062-3789

ResearcherID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: ID57208032016;

Олефір Л. І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0000-0003-4565-8968;

Лілікович П. В.,

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри формування та розвитку професійної
компетентності персоналу ДКВС України
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна

ORCID: 0009-0007-7638-9445

ОСВІТА ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто питання забезпечення права на освіту осіб, засуджених до позбавлення волі, як одного з ключових інструментів ресоціалізації. Наголошено, що попри обмеження, пов'язані з виконанням покарання, засуджені зберігають основні права, зокрема право на освіту. Проаналізовано міжнародний досвід (Франція, Німеччина, Албанія), який підтверджує ефективність освіти як засобу запобігання рецидиву, формування нових соціально прийнятних моделей поведінки та повернення до повноцінного життя в су-

пільстві. В Україні освітній процес в установах виконання покарань здійснюється в різних формах (очна, дистанційна, екстернатна, педагогічний патронаж), активно впроваджуються онлайн-курси та неформальна освіта. Увага приділена правовому регулюванню, сучасним освітнім платформам і статистичним даним щодо участі засуджених у навчанні. Зроблено висновок про необхідність подальшого вдосконалення законодавства та адаптації кращих міжнародних практик з урахуванням національного контексту з метою забезпечення ефективної ресоціалізації та зниження рівня рецидиву.

Ключові слова: пенітенціарна система, освіта засуджених, установи виконання покарань, виправлення, ресоціалізація, дистанційне навчання, неформальна освіта, правове регулювання, кримінально-виконавче право, міжнародні стандарти, права людини.

Постановка проблеми. З моменту народження кожна людина наділена певним набором прав і свобод, які є природними та невід'ємними. Ці права відображають основні принципи свободи, рівності, гідності та моралі. Усі права і свободи особи, їх різні категорії закріплені в Конституції України, у нормах якої зазначено, що всі люди є вільними та рівними у своїй гідності і правах. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, порушені чи обмежені, і їх перелік не є вичерпним (ст. 21, 22 Конституції України). Громадяни мають рівні конституційні права та свободи і є рівними перед законом (ст. 24 Конституції України) [1].

Відповідно до положень Конституції України кожна людина має право на: вільний розвиток своєї особистості, повагу до своєї гідності, свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, захист особистого і сімейного життя від стороннього втручання, свободу пересування та вибір місця проживання, свободу думки, слова та вільне вираження своїх поглядів і переконань, свободу світогляду та віросповідання, право на працю, право на житло, на освіту, на достатній рівень життя для себе та своєї родини, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, на безпечне довкілля для життя і здоров'я, а також на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цих прав. Громадяни також мають право на соціальний захист [1]. Згідно зі статтею 270 Цивільного кодексу України до особистих немайнових прав фізичних осіб належать: право на життя, право на охорону здоров'я, право на безпечне

для життя і здоров'я довілля, право на свободу та особисту недоторканність, право на недоторканність особистого і сімейного життя, право на повагу до гідності та честі, право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, право на недоторканність житла, право на вільний вибір місця проживання та на свободу пересування, право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості [2]. Одним із основних прав, гарантованих українським законодавством, є право на освіту, яким мажуть скористатися всі категорії громадян України, у тому числі й особи, які перебувають у конфлікті із законом – засуджені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема освіти для засуджених є важливою складовою виправлення та ресоціалізації осіб, які відбувають покарання. Вітчизняна система освіти не тільки надає можливість засудженим отримати нові знання, але й виступає важливим засобом запобігання рецидиву та сприяє адаптації після звільнення. Освіта виконує важливу роль у виправленні поведінки осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі, і в поверненні їх до соціуму як відповідальних членів суспільства. Серед наукового загалу цю проблематику досліджували А. Градецький, О. Гальцова, І. Пахомов, Ю. Свинаренко, А. Сікун та ін.

Мета статті полягає у проведенні порівняльного аналізу стану вітчизняної та міжнародної практики, зокрема в європейських країнах, організації освіти для засуджених.

Виклад основного матеріалу. Особи, засуджені до позбавлення волі, залишаються громадянами своєї держави, і на них поширюються всі права, законні інтереси та юридичні обов'язки, як і на будь-якого громадянина, за винятком тих обмежень, що виникають через їхній статус засуджених. Тобто, навіть перебуваючи в місцях позбавлення волі, ці особи не втрачають своєї правосуб'єктності і зберігають основні права за умови, що ці права не обмежуються через виконання покарання.

Метою позбавлення волі є не тільки покарання за вчинений злочин, а й допомога у виправленні та ресоціалізації засуджених. Виправлення передбачає процес позитивних змін у поведінці особи, що сприяє формуванню в неї прагнення до законного

та соціально прийнятному способу життя. Ресоціалізація означає повернення засудженого до соціуму, відновлення його соціального статусу та можливість бути активним і відповідальним членом суспільства. Важливим аспектом цього процесу є освіта. Вона може суттєво вплинути на процес ресоціалізації осіб, які відбувають покарання. Освіта в установах виконання покарань (далі – УВП) та слідчих ізоляторів (далі – СІЗО) надає: 1) шанс засудженим отримати нові знання та професійні навички; 2) виступає як важливий засіб запобігання рецидиву; 3) сприяє розвитку критичного мислення, зміні ставлення до життя, що в подальшому допомагає засудженим не тільки адаптуватися після звільнення, але й м'яко проходити подальший шлях ресоціалізації в суспільство.

Основні права засуджених визначені у статті 8 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України. Окрім того, стаття 125 КВК України підкреслює, що засуджені мають право на здобуття повної загальної середньої освіти в установах виконання покарань [3]. Це право має бути забезпечене відповідно до законодавства України, зокрема Закону України «Про освіту» [4] і Закону «Про повну загальну середню освіту» [5], що гарантують доступність та безоплатність цього освітнього процесу для осіб, які відбувають покарання.

Під час проведення дослідження акцент був зроблений на вивченні кращих практик та ефективних методів міжнародного досвіду ресоціалізації засуджених. Важливо підкреслити, що реформування пенітенціарної системи України не повинно обмежуватися лише повною імплементацією міжнародного досвіду. Пряме перенесення іноземних практик без урахування специфіки національних умов може призвести до втрати їх ефективності. Кожна країна має унікальні соціальні, економічні та культурні особливості. Це необхідно враховувати під час адаптації міжнародних підходів, щоб забезпечити максимальну результативність проведення реформ.

У більшості пенітенціарних систем європейських країн основними засобами ресоціалізації засуджених є загальноосвітнє і професійне навчання, психологічна підтримка, соціальна робота та продуктивна праця. Мінімальні стандартні правила пово-

дження з в'язнями (пункт 60.1) встановлюють, що «режим в установі має звести до мінімуму різницю між умовами життя у в'язниці та на свободі, оскільки саме ця різниця руйнує у в'язнів почуття відповідальності та людської гідності» [6].

Враховуючи те, що пенітенціарний соціум та умови позбавлення волі є одними з найвпливовіших факторів, що негативно позначаються на психіці й свідомості навіть законослухняних осіб, міжнародна пенітенціарна практика визнає освіту одним з ключових шляхів захисту особистості засуджених від деструктивного впливу кримінальної субкультури. Освіта виступає рушійною силою, що допомагає змінити поведінку та спосіб мислення засуджених, відновлюючи їх соціальний статус як повноправних членів суспільства і повертаючи до соціально-нормативного, загальноприйнятого та самостійного життя.

Згідно із Загальною декларацією прав людини (1948 р.) [7] кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безкоштовною, принаймні початкова та загальна, а початкове навчання – обов'язковим. Технічна і професійна освіта мають бути загальнодоступними, а вища освіта повинна бути доступною для всіх на основі здібностей кожного. Освіта має бути спрямована на повний розвиток особистості та зміцнення поваги до прав людини і основних свобод.

Згідно з Європейськими пенітенціарними правилами (2006 р.) [8] кожна пенітенціарна установа повинна забезпечити ув'язненим доступ до освітніх програм, які мають бути всебічними та відповідати індивідуальним потребам і прагненням засуджених (ст. 28.3). Особлива увага повинна приділятися освіті ув'язнених молодого віку, а також осіб з особливими потребами (ст. 28.3). У міжнародній пенітенціарній практиці навчання засуджених розглядається як процес безперервної зміни поведінки ув'язненого, що є одним із ключових способів збереження його особистості в умовах позбавлення волі та зміни способу мислення. Це сприяє відновленню засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства.

Вивчення міжнародного досвіду ресоціалізації засуджених у місцях позбавлення волі засвідчило, що в більшості європейських країн та США для пенітенціарних установ розробляють

спеціалізовані освітні програми, які орієнтовані як на дорослих засуджених, так і на інші категорії, зокрема неповнолітніх, жінок, осіб з обмеженими розумовими здібностями тощо. Ці програми охоплюють мотиваційні курси, навчання практичних навичок, а також коригувальні освітні методи, що застосовуються для різних категорій ув'язнених. Вони враховують умови, зміст і тривалість навчання, а також адаптовані до специфічних потреб відповідної цільової аудиторії.

У Франції навчання у школі обов'язкове. Основну турботу щодо професійної підготовки беруть на себе організація GRETA системи національної освіти, а також різні приватні та громадські організації. Згідно з рекомендаціями Комітету міністрів державам-членам Ради Європи «Про освіту у в'язницях» (13 жовтня 1989 р.) усі ув'язнені мають право брати участь у культурній та освітній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток людської особистості. Щороку до 28000 засуджених проходять курси навчання, з них 800 і більше осіб отримують вищу освіту в різних вишах країни, навчаючись стаціонарно, крім того, до 3000 навчаються заочно [9, с. 204].

У Німеччині понад 50 % засуджених не мають навіть базової освіти, і цей недолік компенсується через різноманітні освітні програми та індивідуальну роботу з ними. У спеціалізованих установах, таких як у місті Мюнстер, засуджені можуть завершити середню освіту, у Геллермі – здобути вищу освіту, а у Варлеї – отримати робітничу спеціалізацію [10].

Кримінально-виконавчий кодекс Німеччини також передбачає можливість отримання вищої освіти для засуджених, які відбувають покарання. Вони мають право на заочне навчання в університетах міста. Адміністрація пенітенціарних установ враховує строк відбування покарання при плануванні навчання засуджених, щоб забезпечити їх ефективну адаптацію в суспільстві. У деяких установах також пропонують курси іноземних мов. Наприклад, у в'язниці Зігбурга для неповнолітніх проводять курси автослюсарів, і після успішного завершення засуджені отримують свідоцтва про набуті практичні навички [10].

Кримінально-виконавче законодавство Албанії передбачає, що особлива увага приділяється культурній та професійній під-

готовці засуджених віком до 29 років. Дітям і молодим засудженим забезпечується обов'язкова базова освіта, а також, залежно від обставин, середня або вища освіта. Організація освітніх і виховних програм для дітей і молодих засуджених здійснюється відповідно до Кримінального кодексу про неповнолітніх [11, с. 173].

У пенітенціарних установах Албанії засудженим надають можливість навчатися на різноманітних професійних курсах – зокрема, комп'ютерних, виробничих або у сфері обслуговування. Як зазначає І. Пахомов, після прибуття кожен ув'язнений проходить оцінку ризиків та потреб з урахуванням психологічних, соціальних, медичних, культурних і економічних чинників. На основі цієї оцінки фахівці соціально-психологічної служби розробляють індивідуальну програму ресоціалізації, яка передбачає участь у професійній підготовці та виконання визначених завдань.

Досягнення у професійному навчанні враховуються під час прийняття рішень щодо заохочень, зміни режиму тримання або надання дозволів. Ув'язнені в Албанії мають право долучатися до програм професійно-технічної освіти, реабілітації та подальшого працевлаштування. Ті, хто активно бере участь у навчальному процесі, можуть розраховувати на щорічну відпустку та скорочення терміну ув'язнення – до трьох місяців за кожен рік перебування в установі [12, с. 97–98].

Необхідно зазначити, що відповідно до законодавства Албанії культурно-професійне виховання і навчання здійснюються шляхом організації освітньо-професійних програм, що визначено чинним законодавством про систему довузівської освіти та законодавством про освіту і професійну підготовку. Для засуджених, які не закінчили дев'ятирічний цикл освіти, умови завершення освіти визначаються в рамках спеціальних програм, затверджених Міністерством освіти Албанії.

Освіта ув'язнених повинна бути, наскільки це можливо, інтегрована в систему освіти і професійної підготовки для того, щоб ув'язнені могли безперешкодно продовжувати свою освіту і професійну підготовку після відбуття покарання. Професійна підготовка ув'язнених здійснюється під наглядом зовнішніх освітніх і професійних організацій. Таку норму було б доцільно інтегрувати до нашого законодавства.

Цікавою нормою албанського законодавства є те, що засудженим, які належать до етнічних меншин і не розуміють албанської мови або не розмовляють нею, іноземцям або особам без громадянства, які не розуміють албанської мови, надаються матеріали, написані їхньою рідною мовою або мовою, яку вони добре розуміють [11, с. 176].

В Україні відповідно до статті 3 Закону України «Про освіту» забезпечуються рівні можливості для доступу до освіти. Отже, засуджені, як і будь-яка інша особа, не можуть бути позбавлені права на здобуття освіти. Це право не може бути обмежене законодавством, оскільки кожен має право на доступ до публічних освітніх, наукових та інформаційних ресурсів, у тому числі в інтернеті.

Національне законодавство передбачає такі рівні освіти: дошкільна, повна загальна середня, професійна (професійно-технічна), фахова передвища та вища освіта. Освітні послуги надаються закладами освіти, які можуть бути як публічного, так і приватного права (п. 3 (26) ст. 1 Закону України «Про освіту»).

Форми навчання поділяються на інституційні та індивідуальні. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про освіту» інституційна форма освіти може бути:

1) очною (денною та вечірньою) – передбачає безпосередню участь здобувачів освіти в освітньому процесі;

2) заочною – поєднання очної форми освіти під час короткочасних сесій та самостійного навчання;

3) дистанційною – освіта, що відбувається переважно за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціальному середовищі, яке функціонує на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій;

4) мережевою – оволодіння освітньою програмою відбувається за участю різних суб'єктів освітньої діяльності, які взаємодіють між собою на договірних засадах.

Індивідуальна освіта може бути:

1) екстернатною – освітня програма освоюється здобувачем самостійно, а оцінювання результатів здійснюється відповідно до законодавства;

2) сімейною (домашньою) – процес навчання організовується батьками дитини для здобуття формальної (дошкільної, повної зальної середньої) та/або неформальної освіти. Оцінювання результатів здійснюється відповідно до законодавства;

3) у вигляді педагогічного патронажу – забезпечення педагогічними працівниками індивідуальної освіти особи, яка потребує такої форми освіти за своїм психофізичним станом або з інших причин, визначених законодавством;

4) на робочому місці (на виробництві) – оволодіння освітньою програмою відбувається на виробництві шляхом практичного навчання під керівництвом фахівців-практиків.

Також здобувачі освіти можуть навчатися за дуальною формою освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктів освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях, а також під час виконання робіт та/або надання послуг за гіг-контрактом, для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору.

Організація здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту, передбачено постановою Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 526 [13].

Організація освітнього процесу здійснюється відповідно до освітньої програми закладу освіти. Структура навчального року (тривалість навчальних занять, поділ на чверті, семестри чи триместри) визначається закладом освіти в межах часу, що передбачений освітньою програмою.

Розклад навчальних занять складається згідно з освітньою програмою з урахуванням педагогічних, санітарно-гігієнічних норм і правил, а також вимог режиму тримання осіб, узятих під варту, і затверджується керівником закладу освіти після погодження з начальником УВП або СІЗО.

Відповідно до законодавства України неповнолітнім особам, які здобувають повну загальну середню освіту, дозволяється за власні кошти придбати письмове приладдя або отримувати його в посилках (передачах). Це стосується, зокрема, таких предме-

тів, як ручки, олівці, зошити, папір та інші канцелярські товари, необхідні для навчання.

Під час освітнього процесу неповнолітні особи можуть мати обмежений доступ до мережі Інтернет під контролем персоналу УВП чи СІЗО для користування публічними освітніми, науковими та інформаційними ресурсами. Зокрема, у 2020 році Міністерство освіти і науки запустило освітню електронну платформу «Всеукраїнська школа онлайн» (<https://lms.e-school.net.ua/>). Використання цієї онлайн-платформи є безоплатним.

На платформі доступні матеріали для 5–11 класів:

- відеоуроки;
- тести;
- матеріали для самостійної роботи з 18 основних предметів: українська література, українська мова, біологія, біологія та екологія, географія, всесвітня історія, історія України, математика, алгебра, алгебра і початки аналізу, геометрія, мистецтво, основи правознавства, природознавство, фізика, хімія, англійська мова та зарубіжна література.

Ще одним ресурсом є онлайн-платформа iLearn (<https://ilearn.org.ua/>) – проєкт Освіторії, гейміфікована платформа з навчальними онлайн-курсами, тестами та вебінарами, яка допомагає навчатися самостійно і скласти НМТ (національний мультипредметний тест).

Неформальна освіта є доповненням формальної освіти в навчанні протягом усього життя кожної людини. Навчання в межах таких програм часто ведеться для забезпечення загального права доступу до освіти.

Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям.

Неформальна освіта зазвичай організується у вигляді короткострокових курсів, майстер-класів або семінарів. Результати такої освіти не визнаються кваліфікаціями формальної освіти або еквівалентами формальної освіти. Неформальна освіта може охоплювати програми з ліквідації неписьменності дорослих і молоді та програми для дітей, які не відвідують школу, а також

програми з розвитку життєвих і соціальних навичок, програми, що спрямовані на соціальний і культурний розвиток.

Найпопулярнішими онлайн-платформами для здобуття неформальної освіти є:

1. Prometheus – українська безкоштовна онлайн-платформа для освіти, заснована 2014 року. Її партнерами є найкращі вищі навчальні заклади країни, оскільки Prometheus надає безкоштовний доступ до публікації та розповсюдження курсів університетами, провідними викладачами та лідерами бізнесу. Після успішного завершення курсу можна отримати електронний сертифікат, що підтверджує здобуті знання. Курси на Prometheus доступні в будь-який час в інтернеті.

2. EdEra (Education Era) – студія онлайн-освіти, що пропонує курси, спецпроекти, навчальні матеріали та освітні блоги для різних вікових категорій. Усі курси на платформі безкоштовні. Кожна лекція містить відео, завдання та супровідний матеріал у вигляді конспектів з ілюстраціями. Студенти виконують домашні завдання щотижня та складають іспит наприкінці курсу. Навчання доступне в будь-який зручний час, а успішне завершення підтверджується сертифікатом.

3. Відкриті онлайн-курси для підлітків ГО «Волонтер» – на платформі доступні 4 курси для підлітків, серед яких: «Кібербезпека та кіберпростір» (про безпеку в інтернеті), «Стань видимим: Щедрий Вівторок» (про культуру благодійності та допомоги), «Права та обов'язки» (про права дитини та захист прав), «Сприйняття різноманітності – основа толерантності» (про толерантність і гендерну рівність).

4. Duolingo – платформа для вивчення англійської мови, яка має український інтерфейс (uk.duolingo.com). Навчання здійснюється в ігровій формі: завдання ускладнюються з кожним рівнем, за їх виконання користувачі отримують лінготи, які можна витратити на підвищення рівня. Особлива увага приділяється письмовим урокам і диктантам, а розмовна практика зведена до мінімуму. Користувачі можуть додавати друзів і змагатися з ними в освоєнні іноземної мови.

Що стосується неформальної освіти в очному форматі, то позитивний досвід співпраці з громадськими та релігійними

організаціями, а також благодійними фондами показує, що вони можуть створювати навчальні програми за запитом слідчого ізолятора. Такі програми спрямовані на розвиток у засуджених навичок ефективного спілкування, розв'язання конфліктів, креативного мислення, а також на формування асертивних взаємин з однолітками та родинами.

Усі організації, які займаються неформальною освітою неповнолітніх, вносять до Банку ресурсів, де вони розподіляються за відповідними сферами, такими як «Стосунки у сім'ї» та «Стосунки з однолітками», якщо організація проводить тренінги з ефективного спілкування.

Станом на 1 січня 2025 року загальноосвітній процес було організовано у 77 установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, де перебувало 2124 особи, що не мали повної загальної середньої освіти. З них 2036 осіб були залучені до освітнього процесу. Зокрема, 2 особи здобували початкову освіту в Державній установі «Петрівська виправна колонія (№ 49)», 429 осіб отримували базову середню освіту, а 1605 осіб навчалися за програмами повної загальної середньої освіти.

Освітній процес проводили в кількох формах: очна (1338 осіб), дистанційна (461 особа), екстернатна (51 особа), а також педагогічний патронаж (28 осіб).

Для задоволення потреб засуджених у здобутті професійно-технічної освіти в установах виконання покарань функціонують навчальні заклади, діяльність яких регулюється спеціальними положеннями Міністерства освіти і науки та Міністерства юстиції України.

Станом на 1 січня 2025 року в установах виконання покарань працюють 47 закладів професійної освіти, серед яких: 39 навчальних центрів, 7 філій та 1 професійно-технічне училище при виховній колонії.

Протягом 2024 року навчання завершили 3560 засуджених, з яких 396 отримали дипломи, 2761 – свідоцтва, а 403 – довідки про проходження навчання.

У 2024 році 1753 особи виявили бажання і розпочали навчання на курсах професійного навчання робітників на виробництві, а 3451 особа серед засуджених та осіб, узятих під варту,

почала навчання на онлайн-платформах. З них 3154 особи успішно завершили курси та отримали сертифікати.

Ці дані підтверджують важливість розвитку онлайн-освіти як ефективного інструменту для покращення освітнього рівня осіб, що перебувають у місцях позбавлення волі, і підкреслюють великий інтерес засуджених до здобуття нових знань та кваліфікацій, що сприяє їх подальшій соціальній адаптації після звільнення.

Висновки. Результати проведеного порівняльного аналізу стану вітчизняної та міжнародної практики, зокрема в європейських країнах, організації освіти для засуджених дозволили зробити такі висновки:

- освіта є важливим інструментом виправлення та ресоціалізації засуджених; вона допомагає не лише покращити рівень знань і кваліфікацій, а й формує позитивні зміни в особистісному розвитку, що сприяє зменшенню рецидивізму, підвищенню рівня соціальної відповідальності;

- важливими для розвитку освіти є різні форми навчання: очна, дистанційна та екстернатна, а гнучкість у виборі форм навчання дозволяє засудженим адаптувати освітній процес до своїх потреб, що підвищує рівень зацікавленості та мотивації до навчання;

- впровадження онлайн-освітніх платформ, таких як Prometheus, EdEra та Duolingo, довело свою ефективність у наданні доступу до навчання для осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі; ці ресурси дозволяють засудженим здобувати нові знання та сертифікати, що сприяє їх подальшій професійній орієнтації та формуванню траєкторії кар'єрного зростання після звільнення;

- створення навчальних центрів та професійно-технічних училищ в установах виконання покарань є ключовим фактором у підготовці засуджених до ресоціалізації в суспільство. Успішне завершення курсів, отримання дипломів та свідоцтв дозволяє засудженим підвищити свою конкурентоспроможність на ринку праці, що зменшує ймовірність їхнього повторного кримінального правопорушення;

- як правовий регулятор щодо забезпечення освітньо-професійної підготовки засуджених у вітчизняне законодавство в освітній сфері доцільним було б ввести нагляд освітніх і професійних організацій; це також було б дієвим фактором впливу на

покращення іміджу вітчизняної кримінально-виконавчої системи, оскільки відображало б турботу про майбутнє засуджених осіб;

– загалом успіх освітніх ініціатив у місцях позбавлення волі є доказом того, що освіта має потужний потенціал змінювати життя осіб, які опинилися в складних обставинах. Інвестування в освіту засуджених є важливою складовою стратегії боротьби з рецидивізмом і сприяє загальному поліпшенню ситуації в системі кримінального правосуддя.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
5. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 10.03.2025).
6. Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями : Правила ООН від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення: 10.03.2025).
7. Загальна декларація прав людини ООН : міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 10.03.2025).
8. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила : Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 10.03.2025).
9. Лисих О. С. Актуальні питання права на освіту засуджених. *Юридичний науковий електронний журнал*. С. 203–205. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2019/56.pdf (дата звернення: 10.03.2025).
10. World Prison Brief // World Prison Brief data. URL: <http://www.prisonstudies.org/world-prison-brief> (дата звернення: 10.03.2025).
11. Сікун А. М. Правове регулювання праці осіб, які утримуються в установах виконання покарань : дис. ... д-ра філософії. Чернівці, 2025. 310 с.
12. Пахомов І. Професійно-технічна освіта засуджених Албанії. *Світ наукових досліджень* : матеріали Міжнародної мультидисциплі-

нарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, м. Переворськ, 16–17 березня 2023 р.). Вип. 17. Тернопіль, 2023. С. 97–98.

13. Про затвердження Порядку організації здобуття повної загальної середньої освіти засудженими до позбавлення волі на певний строк або довічного позбавлення волі, а також неповнолітніми особами, взятими під варту : постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2025 № 526. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2020%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.03.2025).

Anishchenko V.,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor of Pedagogy and Professional

Ethics Department,

Penitentiary Academy of Ukraine,

Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5062-3789

ResearcherID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: ID57208032016;

Olefir L.,

PhD in Law, Associate Professor Department of Formation and

Development Professional Competence of the Personnel of the State

Criminal and Executive Service of Ukraine, Institute of Professional

Development, Penitentiary Academy of Ukraine,

Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4565-8968;

Lilikovych P.,

PhD in Public Administration,

Associate Professor of the Department of Formation and Development

of Professional Competence of the Personnel

of the State Criminal and Executive Service of Ukraine,

Institute of Professional Development,

Penitentiary Academy of Ukraine,

Chernihiv, Ukraine

ORCID: 0009-0007-7638-9445

EDUCATION OF CONVICTS IN UKRAINE: COMPARATIVE ASPECT

The features of legal regulation of the educational process in penitentiary institutions of Ukraine are examined in the article, in particular in accordance with the provisions of the Criminal Executive Code, the Law of Ukraine “On Education”, resolutions of the Cabinet of Ministers and other regulatory legal acts. The analysis covers various forms of education: full-time, distance, part-time, external,

pedagogical patronage and dual. Particular attention is paid to access to educational, scientific and information resources, including the Internet in a controlled mode, the use of online platforms such as All-Ukrainian School Online, iLearn, Prometheus, EdEra, etc.

The research emphasizes that the role of education in condition of deprivation of liberty goes far beyond the formal acquisition of knowledge. It helps to reduce recidivism, develop critical thinking, form new values and motivations for a law-abiding lifestyle, which is the basis for a person's successful return to society. Education, according to international standards, should be aimed at the full development of the human personality and the formation of respect for human rights and fundamental freedoms (Article 26 of the Universal Declaration of Human Rights, European Prison Rules).

As part of the comparative analysis, the article examines the practices of educational activities in penitentiary institutions in European countries, in particular France, Germany and Albania. It is noted that in most European countries there are specialized training programs for different categories of prisoners: adults, women, juveniles, persons with disabilities, representatives of ethnic minorities, etc. In France, for example, up to 28,000 convicts are involved in educational courses every year, of whom more than 800 receive higher education, including by correspondence. In Albania, the educational process is based on an individualized program developed after an assessment of psychological, social, economic and cultural factors for each prisoner. In Germany, more than half of prisoners do not have a basic education, so there is an extensive support system in place: training is provided in specialized centers, with the involvement of specialists, according to an individual schedule.

The article also analyzes the current state of the organization of education in penitentiary institutions in Ukraine. As of January 1, 2025, in 77 institutions (including pre-trial detention centers), the general education process covered more than 2,100 people who did not have a complete secondary education. Of these, 2,036 people were actively involved in various forms of education. Minor students are provided with writing materials and limited but controlled access to the Internet for learning. Class schedules are set in accordance with the requirements of the regime and sanitary standards.

Especially important is the accessibility of non-formal education, which is implemented both through online resources and in cooperation with public, religious and charitable organizations. Programs focused on the development of life skills, psychological support, and the formation of assertive behavior contribute not only to professional growth but also to strengthening the moral and ethical attitudes of individuals. Such a comprehensive approach to education not only reduces the risks of negative influence of the criminal environment, but also supports the personal development of prisoners while serving their sentence.

Key words: *penitentiary system, education of convicts, penitentiary institutions, correction, re-socialization, distance learning, non-formal education, legal regulation, criminal executive law, international standards, human rights.*

References

1. Ukraine (1996), *The Constitution of Ukraine* : Law of Ukraine dated 28.06.1996 № 254к/96-ВР, *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, № 30, Art. 141.
2. Ukraine (2003), *Civil Code of Ukraine* : Law of Ukraine dated 16.01.2003, *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, № 40–44, Art. 356.
3. Ukraine (2004), *The Criminal and Executive Code of Ukraine* : Law of Ukraine dated 11.07. 2003 № 1129-IV, *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, № 3–4, Art. 21.
4. Ukraine (2017), *On Education* : Law of Ukraine dated 05.09.2017 № 2145-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed 10.03.2025).
5. Ukraine (2020), *On Complete General Secondary Education* : Law of Ukraine dated 16.01.2020 p. № 463–IX, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (accessed 10.03.2025).
6. Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners : UN rules dated 30.08.1955, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (accessed 10.03.2025).
7. UN Universal Declaration of Human Rights : International document dated 10.12.1948, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (accessed 10.03.2025).
8. European Prison Rules Council of Europe : Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (accessed 10.03.2025).
9. Lysykh, O. S. (2019), "Current issues of the right to education of convicts", *Legal scientific electronic journal*, pp. 203–205, available at: http://www.lsej.org.ua/2_2019/56.pdf (accessed 10.03.2025).
10. World Prison Brief, *World Prison Brief data*, available at: <http://www.prisonstudies.org/world-prison-brief> (accessed 10.03.2025).
11. Sikun, A. M. (2025), Legal regulation of labor of persons held in penitentiary institutions : Philosophy Doctor Thesis, Chernihiv.
12. Pakhomov, I. (2023), "Vocational education of convicts in Albania", *The World of Scientific Research* : materials of the International multidisciplinary scientific Internet conference (Ternopol, Perevorsk, 16–17 March 2023), Iss. 17, Ternopol, pp. 97–98.
13. Ukraine (2025), *On Approval of the Procedure for Organizing Complete General Secondary Education for Persons Sentenced to Imprisonment for a Fixed Term or Life Imprisonment, as well as for Juveniles in Custody* : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 25 June 2025 № 526, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2020-%D0%BF#Text> (accessed 10.03.2025).

УДК 343.8

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.159

Богатирьов І. Г.,

професор кафедри кримінально-виконавчого та кримінального
права Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Дудка Н. О.,

старший викладач кафедри підвищення кваліфікації
працівників пробації
Інституту професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-2142-4959

НАУКОВИЙ СУПРОВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

У статті здійснено науковий супровід функціонування пенітенціарної системи України в умовах сьогодення. Зазначено, що тривала нерозв'язаність проблем утримання пенітенціарної системи України створює у свідомості людей очевидну невизначеність і навіть суперечливість. Доведено, що міф про можливість швидких змін у пенітенціарній системі, можливість реалізації реформ протягом кількох років не викликає оптимізму – навпаки, прогнози стосовно тривалості показують, що реформи є не системними, а переважно однобокими. Виокремлено проблемні питання, котрі впливають на пенітенціарну систему України. На підставі проведеного наукового аналізу функціонування пенітенціарної системи України зроблено такі висновки: по-перше, з огляду на реформування (розвиток) пенітенціарної системи України доведено, що реалізація реформи згідно зі Стратегією до 2026 року не є оптимістичною, оскільки практична реалізація органами і установами виконання покарань ДКВС України всіх трьох стадій соціальної корекції засуджених у місцях несвободи ДКВС України – соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції – потребує не тільки наукового, а й законодавчого супроводу; по-друге, оновлення нормативно-правової бази функціонування пенітенціарної системи України має забезпечитися завдяки ухваленню Закону України «Про пенітенціарну систему» і Пенітенціарного кодексу України; по-третє, засоби соціальної корекції засуджених у місцях несвободи ДКВС України мають бути спрямовані на захист їхніх прав і свобод, з дотриманням вимог Європейських пенітенціарних правил.

Ключові слова: пенітенціарна система, персонал, місця несвободи, засуджені, правовий статус, слідчі ізолятори, медико-санітарне забезпечення, суспільно-корисна праця, соціальна корекція, соціалізація, ресоціалізація, реінтеграція, насилья.

Постановка проблеми. В умовах правового режиму воєнного стану функціонування пенітенціарної системи України пов'язано з євроінтеграційними процесами, що стосуються міжнародних стандартів поводження з ув'язненими і засудженими, адаптацією національного законодавства і трансформацією відповідно до Стратегії реформування пенітенціарної системи України до 2026 року.

Саме нова Стратегія реформування пенітенціарної системи України до 2026 року передбачила нові цілі функціонування пенітенціарної системи, де утримуються засуджені, особи, щодо яких обраний запобіжний захід у виді тримання під вартою, та засуджені, які перебувають на обліку в уповноважених органах з питань пробації.

Окрім цього, російсько-українська війна доповнила функціонування пенітенціарної системи ще однією категорією – утримання військовополонених російської федерації. До речі, функціонування пенітенціарних таборів для військовополонених в Україні має відповідати не тільки міжнародному гуманітарному праву, а й українському законодавству. Крім того, вони повинні відповідати правовому статусу військовополоненого, визначеному Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемами функціонування пенітенціарної системи України займаються такі українські вчені: К. Автухов, А. Богатирьов, О. Богатирьова, В. Борисов, В. Голіна, Б. Головкін, О. Джу́жа, В. Дрьомін, О. Колб, Ю. Новосад, В. Конопельський, В. Коваленко, І. Копотун, М. Романов, Р. Підвисоцький, М. Пузирьов, А. Степанюк, О. Шкута, І. Яковець та ін.

Попри дослідження зазначених учених сьогодні на порядку денному постало питання наукового супроводу функціонування пенітенціарної системи України, що зумовило вибір теми цієї статті та доводить її актуальність. Недостатня наукова розробленість теми функціонування пенітенціарної системи України визначила необхідність її розгляду в умовах правового режиму воєнного стану і вироблення теоретичних та практичних пропозицій щодо реформування (розвитку) цього публічного інституту.

Формулювання мети. Метою статті є науковий супровід функціонування пенітенціарної системи України, впровадження

в діяльність органів і установ виконання покарань ДКВС України нового терміну – «соціальна корекція» як складова відновлення соціального статусу людини після відбуття покарання.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, нерозв'язання проблем функціонування пенітенціарної системи України створює у свідомості людей очевидну невизначеність і навіть суперечливість. Чинник, пов'язаний з тривалістю, в Україні майже не враховується. Міф про можливість швидких змін у пенітенціарній системі, можливість реалізації реформ протягом кількох років не є оптимістичним – навпаки, прогнози щодо тривалості показують, що реформи є не системними, а переважно односторонніми.

Такої самої думки дотримується і вітчизняний учений А. І. Богатирьов. У процесі характеристики рівнів запобігання злочинності в місцях несвободи ДКВС України він звертає увагу вітчизняних учених на три рівні: перший рівень злочинності в місцях несвободи є індикатором функціонування установ виконання покарань; другий рівень є інтегрованою характеристикою криміногенної обстановки в місцях несвободи; третій рівень свідчить про ефективність чи неефективність державної політики у сфері виконання покарань щодо протидії та запобігання злочинності в місцях несвободи [1, с. 8].

Інший вітчизняний учений І. М. Копотун у власному дослідженні доводить, що керівництво Міністерства юстиції України ще не створило передумови для позитивних результатів у пенітенціарній системі, а навпаки – з'явилася певна кризова ситуація, яка щороку ускладнює поступальний розвиток пенітенціарного відомства [2, с. 81].

Серед проблем, притаманних пенітенціарній системі України, варто виділити право засуджених на особисту безпеку у зв'язку з тим, що воно було введено законодавцем у 2003 році – стаття 10 Кримінально-виконавчого кодексу України [3, с. 11]. Минуло 22 роки, а проблема залишається, оскільки особиста безпека в місцях несвободи ДКВС України – це об'єктивне й закономірне явище, без якого порядок та умови виконання/відбування засудженими покарання не можуть забезпечити будь-який процес соціальної корекції засуджених.

І хоча правова безпека в місцях несвободи – доволі нове явище, вона впливає на засуджених з різним соціальним статусом. Наприклад, правова безпека має свій вплив на субкультуру засуджених. Також впливає на тих засуджених, котрі не бажають дотримуватися норм і правил поведінки або схильні до вчинення в місцях несвободи ДКВС України нового кримінального правопорушення.

На окрему увагу у сфері функціонування пенітенціарної системи України заслуговує проблема працевлаштування засуджених під час відбування покарання. Оскільки в пункті 3 статті 71 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями та в пункті 3 статті 71 Положення про європейські тюрми визначено, що в'язням повинна забезпечуватися корисна робота або в разі необхідності інша корисна діяльність в обсягах, достатніх для того, щоб вони були активно зайняті впродовж нормального робочого дня, на жаль, маємо констатувати, що у вітчизняних в'язницях це не так.

Серед причин варто виділити такі: розрив господарсько-економічних зв'язків з галузевими підприємствами, падіння виробництва, відсутність фінансування державних програм розвитку виробничої діяльності установ виконання покарань.

Усе це призвело до скорочення робочих місць і як наслідок – неможливості забезпечення роботою всіх працездатних засуджених. Окремою причиною стало небажання засудженого брати участь у суспільно корисній праці, оскільки чинне законодавство визначило, що це його право, а не обов'язок (ст. 8 КВК України).

До речі, такої думки дотримуються і практичні працівники органів та установ виконання покарань ДКВС України. Небажання засудженого брати участь у суспільно корисній праці, неможливість повного працевлаштування засудженого призводить до морально-психологічної деградації, порушується режим, вчиняються нові злочини. Зокрема, як пише український учений О. О. Шкута, саме вплив небажання працювати розбешує засуджених, породжує серед них утриманські настрої і дестабілізує оперативну обстановку в місцях несвободи ДКВС України [4, с. 96].

Вивчаючи функціонування пенітенціарної системи України, ми не могли обійти і таку проблему, як оптимізація процесу ви-

конання/відбування покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні. Оскільки вона є одним зі стратегічних завдань пенітенціарної системи, проведені упродовж останніх років реформи кримінально-виконавчої системи і її трансформація в пенітенціарну систему були спрямовані на забезпечення дотримання прав і свобод засуджених/ув'язнених у місцях несвободи та впровадження в законодавчий і виконавчий процес міжнародних стандартів функціонування органів і установ виконання кримінальних покарань.

Нині в Україні діє Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України 16 грудня 2022 року. Цим розпорядженням одночасно було затверджено операційний план її реалізації у 2022–2024 роках [5].

Функціонування пенітенціарної системи України є одним із головних її напрямів. На жаль, як зазначає вітчизняний учений В. Т. Марчук, російсько-українська війна певним чином вплинула на реалізацію цієї Стратегії і створила низку непередбачених прецедентів, зокрема: евакуація засуджених з колоній, які в перші дні війни потрапили в окупацію; відсутність з боку керівництва Міністерства юстиції України відповідних наказів, як діяти в умовах воєнного стану, що спричинило неоднозначне прийняття рішень начальниками виправних колоній, тощо. Тому призначення судом покарання у виді довічного позбавлення волі, на думку вченого, полягає не лише в тому, що він кореспондується з реформуванням кримінально-виконавчої системи та її трансформації в пенітенціарну систему, а й тією ознакою, яка окреслює одну з цілей стратегічних завдань пенітенціарної системи [6, с. 80–81].

Певним чином на функціонування пенітенціарної системи України впливає насилля щодо засуджених у місцях несвободи ДКВС України як з боку персоналу, так і самих засуджених. З огляду на проблематику насилля серед засуджених і персоналу місць несвободи є доволі поширеним явищем.

Існують випадки, коли персонал місць несвободи ДКВС України свідомо змушує засуджених страждати, тим самим досягаючи своїх цілей. Зокрема, це відбувається тоді, коли засудже-

ний уперше переступив поріг виправної колонії. Наприклад, коли на стадії соціалізації він не може себе захистити, але особливо потребує медичної допомоги. Цим і користується персонал місць несвободи.

До речі, персонал місць несвободи добре розуміє, що він порушує статтю 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо заборони катування як таку [7], але продовжує використовувати фізичне насильство як неможливість іншим способом вплинути на засудженого.

Отже, коли засуджений зазнав фізичне насильство і страждає через це, а адміністрація виправної чи виховної колонії, слідчого ізолятора не надає йому медичної або іншої допомоги, вчені називають це катуванням. Зокрема, засуджений може зазнати фізичного насильства ще до прибуття до місця відбування покарання. Наприклад, під час моніторингового візиту до Бердянської виправної колонії було виявлено, що до контролю за засудженими залучені інші засуджені.

Ба більше, попри початок повномасштабної війни РФ та окупацію Бердянська, слідчі ДБР за сприяння СБУ та під керівництвом Офісу Генерального прокурора продовжили розслідування і змогли довести причетність керівництва колонії до катувань.

Було встановлено, що з моменту прибуття до колонії кожен із засуджених проходив жорстоку процедуру приймання, під час якої до них застосовували витончені види катувань, фізичний та психологічний тиск, основною метою яких було зламати волю людини й примусити беззаперечно виконувати будь-які вказівки.

Надалі засуджений потрапляв до рук інших засуджених, але тих, що пішли на співпрацю з адміністрацією установи виконання покарань. Вони продовжували протиправні дії щодо новоприбулих. У ДБР повідомили, що за планом керівників колонії до засуджених протягом перших 14 днів перебування в дільниці карантину та розподілу щодня застосовували такі катування:

– завдавання ударів пластиковою або дерев'яною палицею по стопах, унаслідок чого подальше ходіння особи було болісним та ускладненим;

– завдавання ударів кулаком по хребцях шиї, через що потерпіла особа на мить втрачала координацію або взагалі непритомніла (так звана «черепаха»);

– болісне викручування рук за спиною, що супроводжувалося ускладненим процесом дихання (так звані «ластівка» або «заплив»);

– завдавання численних ударів палицею по сідничній ділянці, відбивання фаланг пальців рук пластиковою або дерев'яною палицею;

– занесення під нігті грибкових інфекцій забрудненою швейною голкою, зв'язування або іммобілізація особи на тривалий час;

– довготривале стояння в одному положенні протягом кількох годин, присідання понад 500 і більше разів, безпідставне миття підлоги протягом цілого світлового дня тощо [8].

До речі, вітчизняний вчений О. Г. Михайлик у власному дослідженні не виключає, що в деяких в'язницях Міністерства юстиції України ще існує субкультура, фізичне, психологічне та сексуальне насилля. А тому реформування кримінально-виконавчої системи України і її трансформація в пенітенціарну систему вкрай потрібна, наголошує вчений [9, с. 87].

Оскільки розроблений нами типовий проєкт нової в'язниці передбачає одиночне утримання засуджених, вважаємо, що саме одиночне утримання засуджених у місцях несвободи спроможне не тільки унеможливити спілкування в нічний час, а й унеможливити виникнення конфліктних ситуацій, формування у засуджених субкультури, зменшити можливості вчиняти новий злочин у місцях несвободи [10, с. 17].

За період відбування покарання персонал місць несвободи ДКВС України згідно зі своїми службовими обов'язками надає допомогу засудженому пройти три стадії соціальної корекції (соціалізацію, ресоціалізацію та реінтеграцію) і звільнитися з місць несвободи законослухняним громадянином. Водночас у реаліях правового режиму воєнного стану, коли пенітенціарна система України має ознаки високої вразливості, існує низка проблем, які, на превеликий жаль, негативно впливають на весь процес виконання/відбування кримінального покарання в місцях несвободи ДКВС України.

Зазвичай українські вчені, досліджуючи місця несвободи ДКВС України, вказують, що ці місця несвободи справді є враз-

ливими, оскільки в них відбувають покарання засуджені за кримінальні правопорушення, які потребують фінансового, матеріально-побутового, медичного, правового, соціального та безпечного забезпечення.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що недостатня наукова розробленість функціонування пенітенціарної системи України в умовах правового режиму воєнного стану потребує надання українськими вченими теоретичних та практичних пропозицій щодо реформування (розвитку) цього публічного інституту. Зокрема, це стосується:

1) вчинення засудженими і персоналом місць несвободи ДКВС України нових кримінальних правопорушень;

2) створення належних умов зайнятості засуджених у місцях несвободи ДКВС України;

3) оптимізації процесу виконання/відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк шляхом впровадження в діяльність органів і установ ДКВС України соціальної корекції засуджених на всіх трьох стадіях: соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції;

4) забезпечення права на безпеку, охорону здоров'я та медичну допомогу, соціальний захист як засуджених, так і персоналу місць несвободи ДКВС України;

5) функціонування пенітенціарних таборів для військовополонених РФ, оскільки опікується ними Міністерство юстиції України, а порядок і умови перебування забезпечує персонал ДКВС України.

Висновки. На підставі проведеного наукового аналізу функціонування пенітенціарної системи України зробимо такі висновки:

– по-перше, з огляду на реформування (розвиток) пенітенціарної системи України доведено, що реалізація реформи згідно зі Стратегією до 2026 року не є оптимістичною, оскільки практична реалізація органами і установами виконання покарань ДКВС України всіх трьох стадій соціальної корекції засуджених у місцях несвободи ДКВС України (соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції) потребує не тільки наукового, а й законодавчого супроводу;

– по-друге, оновлення нормативно-правової бази функціонування пенітенціарної системи України має забезпечити ухвалення Закону України «Про пенітенціарну систему» і Пенітенціарного кодексу України;

– по-третє, засоби соціальної корекції засуджених у місцях несвободи ДКВС України мають бути спрямовані на захист їхніх прав і свобод, з дотриманням вимог Європейських пенітенціарних правил.

Список використаних джерел

1. Богатирьов А. І. Антикриміногенний вплив на злочинність серед засуджених у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Гельветика, 2019. 432 с.

2. Копотун І. М. Пенітенціарна злочинність на сучасному етапі розвитку держави. *Правові реформи в Україні : реалії сьогодення* : збірник матеріалів IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2012 р.); Навчально-науковий інститут права та психології НАВС. Київ, 2012. Ч. I. С. 80–82.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України. ТОВ «ВВП Нотіс», 2021. 96 с.

4. Шкута О. О. Реалізація права на шлюб особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: 2008. № 4 (40). С. 94–100.

5. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.03.2025).

6. Марчук В. Т. Питання оптимізації процесу виконання/відбування засудженими покарання у виді довічного позбавлення волі в Україні. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали Міжнародного пенітенціарного форуму (Київ, 3 листоп. 2023 р.). Львів–Торунь, 2023. С. 80–82.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.03.2025).

8. ДБР затримало екскерівників виправної колонії Бердянська, які вибивали з ув'язнених гроші. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbrzatrimalo-kolishnih-kerivnikiv-vipravnoi-kolonii-berdyanska-yaki-zhorstokimikatu-vannyami-vibivali-z-uvyaznenih-groshi> (дата звернення: 04.03.2025).

9. Михайлик О. Г. Насилля у в'язницях Міністерства юстиції України: актуальна проблема сьогодення. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі* : матеріали Міжнародного пенітенціарного форуму (Київ, 3 листоп. 2023 р.) Львів–Торунь. 2023. С. 87–90.

10. Богатирьов І. Г. В'язниця в Україні у XXI столітті (інноваційна модель). Київ : Дакор, 2023. 43 с.

Bohatyrov I.,

Professor of the Department of Criminal-Executive
and Criminal Law of Educational
and Research Institute of Law,
Law Enforcement and Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4001-7256;

Dudka N.,

Senior Lecturer of the Department
of Probation Officers' Professional Development
of the Institute of Professional Development,
Penitentiary Academy of Ukraine,
Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2142-4959

SCIENTIFIC SUPPORT OF THE PENITENTIARY SYSTEM FUNCTIONING IN UKRAINE IN TODAY'S ENVIRONMENT

The Russian-Ukrainian war current evolution could not bypass such a vulnerable state institution as the penitentiary system of Ukraine. It is in this system that convicts, persons subject to pre-trial detention and convicts registered with the authorized probation authorities are held. In addition, the Russian-Ukrainian war has added another category to the penitentiary system functioning - the detention of prisoners of war of the Russian Federation.

During the period of serving their sentence, the penitentiary institutions personnel of the SCES of Ukraine, in accordance with their official duties, help the convict to go through three stages of social correction: socialization, resocialization and reintegration and to be released from detention places as a law-abiding citizen. At the same time, in the realities of the legal regime of martial law, when the penitentiary system of Ukraine shows signs of high vulnerability, there are a number of problems that, unfortunately, negatively affect the entire process of executing/serving a criminal sentence in the places of detention of the SCES of Ukraine.

Usually, Ukrainian scholars studying the places of detention of the SCES of Ukraine point out that these places of detention are indeed vulnerable, as they are used to house

convicted persons who are serving their sentences for criminal offenses and who need financial, material, medical, legal, social and security support.

The article notes that the insufficient scientific elaboration of the functioning of the penitentiary system of Ukraine under the legal regime of martial law demonstrates the need for Ukrainian scholars to develop theoretical and practical proposals for reforming (developing) this public institution. In particular, this concerns: the commission of new criminal offenses by convicts and personnel of the SCES of Ukraine; creation of appropriate conditions for the employment of convicts in the SCES of Ukraine; optimization of the process of execution/service of a sentence of imprisonment for a fixed term by introducing social correction of convicts at all three stages: socialization, resocialization and reintegration; ensuring the right to security, health care and medical assistance, social protection of both convicts and personnel of SCES institutions; functioning of penitentiary camps for prisoners of war of the R.F., since they are under the jurisdiction of the Ministry of Justice of Ukraine, and ensure order and conditions

Based on the scientific analysis of the functioning of the penitentiary system of Ukraine, the following conclusions can be drawn: first, in view of the reform (development) of the penitentiary system of Ukraine, it is proved that the implementation of the reform in accordance with the strategy until 2026 is not optimistic, since the practical implementation by the bodies and penitentiary institutions of the SCES of Ukraine of all three stages of social correction of convicts in the places of detention of the SCES of Ukraine: socialization, resocialization and reintegration requires not only scientific but also legislative support; second

Key words: *penitentiary system, personnel, places of detention, convicts, legal status, pre-trial detention centers, health care, community service, social correction, socialization, resocialization, reintegration, violence.*

References

1. Bohatyrov, A. I. (2019), *Anti-crime impact on crime among convicts in prisons in Ukraine: monograph*, Publishing House "Helvetyka", Kherson.
2. Kopotun, I. M. (2012), "Penitentiary Crime at the Present Stage of State Development", *Legal Reforms in Ukraine: Realities of the Present: proceedings of the IV All-Ukrainian Scientific and Theoretical Conference* (Kyiv, 11 October 2012), Educational and Research Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Part I, pp. 80–82.
3. The Criminal Executive Code of Ukraine (2021), LTD "VVP Notis".
4. Shkuta, O. O. (2008), "Realization of the Right to Marry by Persons Serving a Sentence of Imprisonment", *Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, № 4 (40), pp. 94–100.
5. Ukraine (2022), *On Approval of the Strategy for Reforming the Penitentiary System for the Period up to 2026 and Approval of the*

Operational Plan for its Implementation in 2022–2024: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16 December 2022, No. 1153-p, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Tex> (accessed 4 March 2025).

6. Marchuk, V. T. (2023), "Issues of optimization of the process of execution/serving of life imprisonment in Ukraine", *The penitentiary system in the global dimension*: proceedings of the International Penitentiary Forum (Kyiv, 3 November 2023), Torun, Lviv, pp. 80–82.

7. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with Protocols) (European Convention on Human Rights), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (accessed 4 March 2025).

8. SBI detains ex-executives of Berdiansk penal colony who extorted money from prisoners, available at: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-zatrimalo-kolishnih-kerivnikiv-vipravnoi-kolonii-berdyanska-yaki-zhorstokimi-katuvannyami-vibivali-z-uvyaznenih-groshi> (accessed 4 March 2025).

9. Mykhailuk, O. H. (2023), "Violence in the prisons of the Ministry of Justice of Ukraine: an urgent problem of our time", *The penitentiary system in the global dimension*: proceedings of the International Penitentiary Forum (Kyiv, 3 November 2023), Torun, Lviv, pp. 87–90.

10. Bohatyrov, I. H. (2023), *Prison in Ukraine in the XXI century (innovative model)*, Publishing House "Dakor", Kyiv.

УДК 341.231.14

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.171

Галай А. О.,

доктор юридичних наук, професор,
начальник науково-дослідного центру
пенітенціарії та кримінальної юстиції
Навчально-наукового інституту права,
правоохоронної діяльності та психології,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-8184-6336;

Гречанюк С. К.,

доктор юридичних наук, професор, ректор,
Пенітенціарна академія України, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2000-9523

ВИКОРІНЕННЯ КАТУВАННЯ І ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ У В'ЯЗНИЧНІЙ СИСТЕМІ В УКРАЇНІ: ВІД УПРАВЛІНСЬКОЇ ДИСКУСІЇ ДО ЗАПУСКУ ПРОЄКТУ ІНСПЕКТОРІВ З ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ

У статті охарактеризовано стан справ із запобігання катуванням в українській пенітенціарній системі. Розглянуто з позиції практичного досвіду управлінської діяльності основні випадки необґрунтованого і надмірного застосування сили щодо засуджених. Досліджено публічні звіти та внутрішні розслідування щодо найбільш резонансних подій із правами засуджених за останні роки. Обґрунтовано потребу запровадження спеціальної посадової особи, що відповідає у виправних колоніях за вживання заходів із забезпечення прав засуджених та запобігання катуванням, і наведено базові положення, що мають бути враховані при дизайні цього національного проєкту ДКВС України.

Ключові слова: катування, тортури, права людини, права засуджених, права в'язнів, захист прав, запобігання катуванням, поведження із засудженими, Європейський суд з прав людини, міжнародні стандарти, правозахисні механізми, правоохоронні органи, в'язничний менеджмент, пенітенціарна реформа.

Постановка проблеми. Українська в'язнична система продовжує трансформуватися від радянської до європейської. Незважаючи на тридцятилітній період функціонування в незалежній державі, на численні нормативно проголошені реформи та оновлення підходів на операційному рівні виконання покарань, на численні реалізовані проєкти

комплексної експертної підтримки від міжнародних організацій, у ній все ще виявляються неприйнятні практики порушення прав в'язнів, приниження людської гідності та невинуватого або надмірного насильства до утримуваних осіб, які відбувають покарання. Одним із проєктів, що має викоринити неприйнятне поводження з в'язнями (жорстокість, приниження гідності, дії з ознаками катування), є введення посадовців – інспекторів з дотримання прав засуджених і запобігання катуванням – у виправних колоніях України.

Мета статті. Ця публікація є першою із серії матеріалів про реалізацію цього проєкту і має на меті охарактеризувати внутрішнє розуміння керівництвом в'язничної системи передумов запуску проєкту і логіки окремих важливих компонентів проєкту про інспекторів з дотримання прав засуджених і запобігання катуванням.

Серія публікацій про інспекторів з дотримання прав засуджених і запобігання катуванням може бути корисною передусім цим посадовцям, оскільки проєкт не вийшов на період сталого функціонування за час управлінської каденції авторів статті. При цьому текст актуальний і для інших представників системи, її організацій-стейкхолдерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На рівні теоретико-правових узагальнень питання катування в'язнів в установах виконання покарань розглядали С. Булавина, М. Гнатовський, Л. Скрекля, Л. Тімофєєва, Г. Телесніцький, В. Човган, Е. Шишкіна, Д. Ягунов та інші дослідники. З прикладної практичної позиції нами були опрацьовані численні результати моніторингових візитів і правозахисних кейсів Офісу Омбудсмана, Національного превентивного механізму, громадських організацій «Українська Гельсінська спілка з прав людини», «Зміна», «Харківська правозахисна група», «Україна без тортур», рішення Європейського суду з прав людини, аналітичні матеріали міжнародних організацій щодо порушень прав в'язнів в Україні. Оскільки дизайн національного проєкту із запобігання катуванням в'язнів був визначений саме авторами статті на час перебування у керівництві в'язничної системи у 2019–2024 рр.,

ці напрацювання також були використані в розробленні методології дослідження та викладі матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо з найгіршого бачення системи – дотримання прав людини у в'язницях, що трапляється не в минулому, а сьогодні. Своєрідний ефект «чорного» викривленого дзеркала діяльності в'язничної системи, коли замість забезпечення мінімальних стандартів гуманного поводження з в'язнями вона використовується для пригнічення волі та гідності, для застосування тортур і фізичного знищення утримуваних осіб, ми можемо побачити в численних свідченнях і задокументованих випадках після повернення українців з російського полону [1; 2; 3; 4]. Акцентуймо, вони утримуються не в незаконних катівнях злочинних формувань, а в російських державних в'язницях під наглядом російської федеральної служби виконання покарань. Ми наводимо цей приклад як ілюстрацію того, що тривалий час – у 1990-х рр. і початку 2000-х рр. – українська та російська в'язничні системи активно співпрацювали. А російські приклади презентувались як взірцеві, що не могло не залишити слід у психології українського в'язничного персоналу.

Сьогодні подібні варіанти поведінки однозначно сприймаються як неприпустимі та неприйнятні в національній в'язничній системі України. Проте чи викорінені вони в українських в'язницях – це питання супроводжувало авторів усю управлінську каденцію 2019–2024 рр. у Департаменті з питань виконання кримінальних покарань як відповідальних осіб за права людини і позначилось на запровадженні проекту з появи внутрішніх інспекторів з дотримання прав засуджених.

Важливий компонент для розуміння стану справ з поширеністю або винятковістю катування і жорстокого поводження у керівництва в'язничної системи формується із суспільного бачення, зокрема з позиції спеціалізованих правозахисних інституцій – як міжнародних і громадських, так і державної інституції Омбудсмана.

Протягом 2023–2024 рр. у відкритому доступі періодично з'являлися звинувачення про брутальні порушення прав

засуджених в установах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Про системні катування на першому етапі відбування покарання з метою вимагання коштів та приниження засуджених у колишній Бердянській виправній колонії № 77 регулярно заявляли правозахисники, народні депутати, міжнародні експерти, Омбудсман [5; 6; 7; 8]. У 2020 р. у доповіді Європейського комітету із запобігання катуванням згадано справу про порушення прав в'язнів у виправній колонії № 77, що акцентує на прийомах з упокорення в'язнів із залученням інших осіб, неофіційних «помічників адміністрації», за відсутності офіційної дисциплінарної практики, що має застосовуватись для обґрунтованого впливу на тих в'язнів, які не виконують вимоги адміністрації. У подальшому справа отримала оцінку Державного бюро розслідувань: висунуто підозру, обвинувачення; нині триває судовий розгляд.

Важливо зазначити, що основні події, які пов'язуються з подіями у Бердянській виправній колонії, датуються 2015–2017 рр. Подібна поведінка персоналу визнається ДКВС України як категорично неприпустима, проте управлінські заходи з боку керівництва в'язничної системи необхідні в наявних або повторюваних випадках, що важко сказати про кейси восьмилітньої давності.

У 2024 та 2025 рр. широко оприлюднено кримінальне провадження Державного бюро розслідувань проти співробітників Божківської виправної колонії № 16, які систематично застосовували катування новоприбулих засуджених [9], принижували їхню гідність, завдавали побоїв. Це знято на відео, ймовірно, персоналом установи.

З відео і подальшого розслідування стало зрозуміло, що в установі є практика зустрічі новоприбулих етапів через приниження та насильство. Група співробітників змушує засуджених «відмовитись від злочинних традицій» залякуванням, а в подальшому і жорстоким побиттям тих, хто відмовляється від прибирання. З відеозаписом «прибирання» або ж відеозаписом побиття тих, хто відмовляється.

Про те, що в установах виконання покарань в Україні залишаються вкоріненими вияви тюремної субкультури через так звані соціальні групи засуджених і маркером належності до нижчої касти є обов'язок фізичного прибирання туалетів, відомо. Однак те, що загальна маса засуджених може прирівнювати своє залучення до прибирання будь-якого приміщення (це демонструється як брати в руки віник, швабру) як неприпустимий крок, стало новиною. А те, що «виховання відмови від злочинних традицій» здійснюється через жорстоке побиття і персонал допускає, що це спрацює, свідчить про нерозуміння природи соціальних звичаїв, банальну жорстокість і некомпетентність тих, хто дозволяє цей підхід. У результаті – заподіяння сильного фізичного болю, вчинене з метою примусити її чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, є очевидним складом злочину катування в актуальній редакції статті 127 Кримінального кодексу України. Ще одним негативним маркером злочинного інциденту в Божківській виправній колонії № 16 стала ідентифікація серед споглядачів катування представників міжрегіонального управління. Їхнє невтручання та споглядальна позиція може сприйматись як толерування подібного підходу «перевиховання в'язнів». А це своєю чергою дозволяє припускати, що подібний підхід «роботи» з новоприбулими засудженими, лише в менш брутальних формах порушення прав, трапляється і в інших установах ДКВС України.

З оприлюднених матеріалів та проведеного в подальшому службового розслідування стало відомо, що події жорстокого поводження під час прийняття засуджених стались у 2021 р. та в лютому 2022 р. Цей підхід було змінено за участі Департаменту з питань виконання кримінальних покарань принаймні двічі (звільненням керівництва установи у 2023 р. та додатковими заходами доведення неприпустимості подібного поводження вже після оприлюднення відеодоказів катування у 2024 р.). Те, що всі повідомлення державних і недержавних організацій замовчують цей факт, є, звісно, недоброчесною маніпуляцією суспільної думки. Проте ключовим, на думку авторів цієї статті, усе-таки є наявність очевидної практики жорстокого поводження

в'язнів під час прийому в установу, що робить актуальним додаткові управлінські заходи із запобігання катуванням.

Авторитетні міжнародні організації також висловлювали подібні претензії. Комітет Ради Європи з питань запобігання катуванням підтримував позицію про неприйнятні практики у Бердянській виправній колонії № 77, побіжно згадуючи про виявлені ним і варті довіри свідчення про катування ще у 2019 р. у двох установах Харківської області [7]. Європейський суд з прав людини ухвалив численні рішення про порушення статті 3 (катування) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод українською в'язничною системою, хоч абсолютна більшість з них стосуються умов тримання, а не поводження з в'язнями. Винятком є, наприклад, справа «Невмержицький проти України» про примусове годування – таке, що принижує гідність і визнається катуванням, засудженого ще у 1998 р. [10].

Ще одна важлива обставина, про яку йдеться в наведених випадках, – це використання персоналом установ ДКВС України, що практикував жорстоке поводження з метою деморалізації в'язнів, так званих довірених засуджених, які офіційно або неофіційно виконують доручення адміністрації. Про це зазначають правозахисники, це згадує Комітет з питань запобігання катуванням у звітах про Україну. Цей чинник є контрверсійним з таких причин.

З одного боку, практика залучення засуджених до значущих в установі виконання покарань активностей є позитивним виявом реалізації правила 40 Правил Мандели (функціонування системи самоврядування, за якої відповідальність за певні види соціальної, освітньої або спортивної діяльності покладається саме на в'язнів, що працюють під наглядом у складі груп, створених з метою їхнього перевиховання) [11], що впроваджена і в національне законодавство, зокрема статті 59, 127, 144 Кримінально-виконавчого кодексу України, розділ 9 Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.

З іншого боку, засуджені, які чинять моральний примус, застосовують силу до інших засуджених, цим вчиняють неправомірні дії, що далекі від логіки позитивних

вищенаведених норм міжнародних стандартів та національного законодавства. А в разі доведеності вчинення таких дій під впливом адміністрації установи виконання покарань або за власною ініціативою «самоврядування у злочинний спосіб» такі обставини можуть розглядатися як елемент складу низки злочинів, визначених Кримінальним кодексом України. У будь-якому разі подібна інформація має братися до уваги під час застосування нормалізуючих заходів функціонування установ виконання покарань.

Також для загального розуміння стану катування і жорстокого поводження із засудженими в місцях несвободи ДКВС України наведемо аналіз застосування статті 127 Кримінального кодексу України (катування) дотно до в'язничної системи. Ця стаття Кримінального кодексу є не надто активною за кількістю вироків, проте вони існують.

Дослідження Єдиного державного реєстру судових рішень показує наявність трьох випадків кваліфікації катування у в'язничній системі України. Усі вони вчинені у 2011 р.:

1. Велика група співробітників Маневицької виправної колонії № 42 (у тому числі керівництво установи) у присутності представника напряму оперативної роботи Волинського обласного управління в'язничного департаменту зі злочинним мотивом викривленого «виховання» фізично та психологічно катували засудженого за втечу. Групу співробітників засудили у т.ч. і за статтею 127 (катування) – про цю справу наявні два вирoki одного районного суду: за одним з них стаття 127 застосована до 4 співробітників виправної колонії [12], за іншим – до дев'яти [13].

2. Співробітник напряму оперативної роботи Херсонського обласного управління в'язничного департаменту на території окремого будиночка підсобного господарства дільниці соціальної реабілітації Голопристанської виправної колонії № 7 застосував жорстоке побиття засудженого, який там проживав, після виявлення заборонених предметів за результатами обшуку в місці проживання (зокрема, засуджений доглядав за тваринами, а виявлені продукти були м'ясом і салом). Вирок не встановлює інших обставин, як-от: причини проживання

засудженого в окремому будиночку, наявність причин зберігання продуктів для тварини відповідальним за це засудженим, роль адміністрації самої виправної колонії. Проте вирок встановлює кваліфікацію ст. 127 (катування) у діях співробітника обласного управління в'язничної системи [14].

3. Звинувачення тимчасового виконувача обов'язків начальника Ігреського виправного центру № 133 (заступника начальника установи з нагляду і безпеки та оперативної роботи), який у 2011 р. нібито вимагав і отримав хабаря від родичів засудженого за застосування умовно-дострокового звільнення і незастосування відповідальності за виявлені в нього заборонені предмети. Як зазначено в матеріалах обвинувачення, для стимулювання посадовець ДКВС України завдав численні побої ремнем, залякував засудженого і його родичів. Проте за результатами судового розгляду співробітника виправдали, оскільки було встановлено односторонність показань свідків (усі зацікавлені особи з боку засудженого), необґрунтованість висновків експертиз (прогалини в датах отримання ушкоджень та їх кількості, що порушує причинно-наслідкові зв'язки), незаконність підстав перебування на посаді керівника установи (призначений невідповідним нормативно-правовим актом обласного управління в'язничного департаменту). Варто також додати, що справа від 2011 р. з'явилась у реєстрі судових рішень лише у 2022 р. [15].

Про що свідчать ці справи:

- в усіх випадках ініціювання кримінальних справ було здійснено родичами потерпілих засуджених;
- персонал місць несвободи ДКВС України застосовував катування після виявлення порушень у засуджених та використовував жорстоке побиття як «виховання» і «покарання»;
- в усіх випадках були виявлені недоліки у фіксуванні слідів тілесних ушкоджень;
- наявні додаткові обставини порушення прав та гідності особи (недбале поводження з особистими речами засуджених, розміщення речей на підлозі з порушенням правил гігієни, не фіксування виявлених заборонених предметів з доказовою метою);

– залученість до цих випадків керівництва установ, а не лише молодшого і середнього офіцерського складу;

– залученість обласного управління, зокрема в обох випадках представників напрямів оперативної роботи, та загальна низька управлінська якість рішень представників обласного рівня в'язничної системи (неприпинення порушень законодавства, неправомірне оформлення кадрових актів тощо).

При цьому важливо ще раз акцентувати: усі наявні вироки стосуються 2011 року, після чого відбулась низка управлінських реформ у ДКВС України, що мали на меті змінити управлінські підходи до урядування у в'язничній системі. Ці випадки можна розглядати не як докази існування у 2023–2024 рр. жорстокого поводження з в'язнями, а як типові елементи складу злочину катування, які можливі у в'язничній системі.

Наявні й інші більш сучасні приклади невинуватеної жорстокості в установах виконання покарань. Інцидент невинуватеного застосування сили у Кропивницькій виправній колонії № 6 до новоприбулих засуджених з евакуйованих установ у 2022 р. містив перевищення рівня сили та поваги до гідності в'язнів, хоча мав на меті дисциплінування в'язнів (службовим розслідуванням встановлено винних, уповноважені особи притягнуті до відповідальності або звільнені на час розслідування). Інцидент про заявлену Омбудсманом стигматизацію ув'язнених у Кропивницькому СІЗО (вимога працівників установи піднімати руки догори при вході до камери) у 2023 р. – службове розслідування не встановило стигматизації, натомість встановило приниження людської гідності й невинуватене застосування заходів безпеки після групових порушень громадського порядку в установі у 2019 р., що вчасно не було припинено адміністрацією установи. Покарання або застосування сили за відмову підняти руки, про що стверджував Омбудсман, не підтвердилось. Проте за порушення прав людини винні представники адміністрації також понесли дисциплінарну відповідальність¹.

¹ Тут наводяться стислі знеособлені дані за матеріалами службових розслідувань Департаменту з питань виконання кримінальних покарань.

Окремі випадки стверджуваль правозахисників про жорстокість в установах виконання покарань мали вигляд тенденційних, проте з позиції об'єктивного аналізу варто навести опис подій:

1. Незапланований візит наприкінці 2023 р. і публікація про постійні невинуватдані побиття засуджених при прибутті до Первомайської виправної колонії № 117 [16] з'явилася після направлення Омбудсману листа про неприйнятну поведінку моніторів національного превентивного механізму під час попереднього відвідування цієї установи і була заангажованою. На користь цієї позиції свідчив факт, що попередні моніторингові візити у 2020 та 2021 рр. до цієї установи [17; 18] не містили згадок про подібні факти, а у згаданій останній публікації не було фото підтвердження ознак завданих тілесних ушкоджень.

2. Інцидент про виявленого засудженого в СІЗО, який прибув з однієї з установ Харківської області з нібито слідами електрошока на спині й готового свідчити про катування у 2023 р., особливо цікавий. Адже, коли представники Департаменту після попереднього спілкування з ним та огляду лікарем запропонували надати детальні свідчення (оскільки мали підстави для сумніву: спецзасобів типу електрошокер у пенітенціарних установах немає, медичні висновки різних експертів відрізнялися, попередні свідчення цього засудженого були плутані й потребували деталізації), правозахисники заборонили засудженому спілкуватися з посадовими особами й надавати будь-які свідчення. Утім, засудженого перевели для подальшого відбування покарання до іншої установи, розташованої в іншому регіоні України, забезпечивши його побажання та клопотання адвокатів.

Висновки. Перелічені випадки та інформаційні приводи щодо ймовірних порушень прав засуджених в установах виконання покарань сформували таке бачення керівництва в'язничної системи України:

1. Усі наведені випадки подавалися суспільству або формувалися правозахисними організаціями як ознака широко використовуваного катування засуджених в установах ДКВС України.

2. При цьому тривалий час на рівні головного органу ДКВС України численними офіційними вказівками, на численних нарадах наголошувалося на неприпустимості неправомірних дій із засудженими, що можуть розглядатись як катування чи надмірна невинуватена жорстокість. З усіх випадків, де з'являлась інформація про жорстоке поводження у пенітенціарних установах, проводили службові перевірки і розслідування, до найбільш пов'язаних з правами людини долучали представників управління прав в'язнів Департаменту. У результаті перевірок, що відбулися від початку повномасштабного вторгнення, у в'язничних інцидентах не було встановлено невинуватеної надмірної жорстокості персоналу установ ДКВС України, що межує з катуванням. А скарги про подібне поводження в кожному випадку мали індивідуальний інтерес скаржників і не містили деталей, які були б підтверджені перевітками як внутрішніми – ДКВС України, так і зовнішніми – уповноваженими органами. Управлінський персонал пенітенціарних установ під час опитувань здебільшого зазначав версії пояснень, що унеможливають катування і могли лише розглядатися в окремих інцидентах як недостатньо компетентне застосування обґрунтованих і законних засобів припинення неприйнятної поведінки засуджених. В усіх випадках вживались як заходи реагування, так і управлінські заходи запобігання катуванням та забезпечення прав в'язнів, зокрема через проєкти управління прав в'язнів Департаменту.

3. Обидва випадки, коли кримінальні провадження про катування в'язнів перебувають на етапі слідства та судового розгляду, сталися у 2015–2021 рр., тобто не можуть розглядатись як підтверджена практика системного незаконного насильницького впливу на засуджених з боку персоналу ДКВС України.

4. При цьому зрозуміло, що українська система виконання покарань має тяжке і повністю не викорінене минуле періодів радянської в'язничної системи та періоду спільного розвитку з російською в'язничною системою, коли насильство використовувалося на інструментальному рівні для упокорення і незаконної взаємодії з в'язнями. Подібні підходи можуть бути більш глибоко вкорінені, ніж оцінювалося раніше,

і толеруватися окремими працівниками й навіть керівниками установ ДКВС України.

5. Серед найбільш чутливих з позиції прав та подальшого неприйнятного впливу на відносини між адміністрацією та засудженими є практика «вхідного» упокорення в'язнів. Ця практика може виявлятися безпосередньо на етапі прийому новоприбулих засуджених, коли прибуття транспорту із засудженими зустрічають з надмірним насильством, приниженням гідності. Цей етап через недостатню систему відеоспостереження та можливості ручного керування нею може використовуватись для упокорення в'язнів з різними цілями (від відкидання злочинних традицій та демонстрації спроможності адміністрації припиняти неправомірні дії засуджених до залякування і побудови недоброчесних відносин праці та вимагання коштів з боку персоналу). Також подібна неприйнятна поведінка може продовжуватись на етапі т.зв. безконтрольного в деяких установах карантину і первинного розподілу засуджених, де в'язні все ще перебувають під меншим контролем та ймовірний неприйнятний вплив як з боку персоналу, так і з боку засуджених (які своєю чергою можуть бути «представниками» волі адміністрації, що неправомірно діє, або й самого середовища в'язнів, де не викорінена злочинна субкультура).

6. Існує імовірність, що продемонстрований на відео під час інциденту в Бошківській установі № 16 «метод» зрікання злочинних традицій через фільмування, як прибирають новоприбулі в'язні, може сприйматися персоналом окремих установ як прийнятний та ефективний і тому застосовуватися в різних установах, а представники регіонального керівництва не вживають заходів щодо припинення подібної практики.

7. Усі наведені випадки необґрунтованого застосування сили до засуджених пов'язуються з місцями відбування покарання, де засуджені перебувають під контролем адміністрації. Слідчим ізоляторам України притаманні інші складнощі в забезпеченні прав людини (переповненість, погані умови тримання, недоліки в наданні доступу до медичної допомоги тощо, інші недостатньо надані сервіси через брак персоналу).

Отже, ДКВС України оцінило потребу вжити додаткові заходи щодо запобігання катуванням та системного викорінення неприйнятних етично і незаконних підходів до дисциплінування засуджених. Згідно з такими аналітичними позиціями було сформовано проєкт започаткування діяльності у виправних колоніях нової посадової особи – старшого інспектора з дотримання прав засуджених та запобігання катуванням. У подальших публікаціях буде визначено інструментальні управлінські підходи щодо запуску функціонування цієї нової посади в установах виконання покарань в Україні.

Список використаних джерел

1. Treatment of Prisoners of War and Update on the Human Rights Situation In Ukraine. Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 01 June – 31 August 2024. United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/Ukraine-OHCHR-40th-periodic-report.pdf> (дата звернення: 26.02.2025).

2. Полонені українські військові зазнавали тортур і жорстокого поводження – ООН. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/10/poloneniukrayinskiviskovizaznavali-tortur-i-zhorstokogo-povodzhennya-oon> (дата звернення: 26.02.2025).

3. Наразі у російських в'язницях утримують понад 400 українок. 26.05.2024. ZMINA. URL: <https://zmina.info/news/narazi-u-rosijskyh-vyaznycyah-utrymuutsya-ponad-400-ukrayinok/> (дата звернення: 26.02.2025).

4. Олег Сенцов розповідає про катування у ФСБ. 06.08.2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27174412.html> (дата звернення: 26.02.2025).

5. Набока М. «Їх катують у 21-му столітті!» – представник Омбудсмена про колонію № 77. 11.03.2015. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26895199.html> (дата звернення: 26.02.2025).

6. Моніторинговий візит до виправної колонії. Комітет з питань прав людини провів виїзне засідання в Бердянську Запорізької області. URL: <http://www.golos.com.ua/article/348496> (дата звернення: 26.02.2025).

7. Доповідь Уряду України за наслідками візиту до України Європейського Комітету із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (КЗК), 4–13 серпня 2020 року. URL: <https://rm.coe.int/1680a0e8a4> (дата звернення: 26.02.2025).

8. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан реалізації національного превентивного механізму у 2020 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/spetsialna-dopovid-preventyvnyi-mehanizm-2020%20.pdf> (дата звернення: 26.02.2025).

9. ДБР встановило, що у Божковській колонії №16 діяла організована група, яка не лише катувала, а й вбивала ув'язнених. 02.02.2025. URL: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vstanovilo-shho-u-bozhkovskij-kolonii-n16-diyala-organizovana-grupa-yaka-ne-lishe-katuvala-a-j-vbivala-uvyaznenih-video> (дата звернення: 26.02.2025).

10. Справа «Невмержицький проти України» (Case of Nevmerzhitsky v. Ukraine). Рішення Європейського суду з прав людини від 05 квітня 2005 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125783> (дата звернення: 26.02.2025).

11. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели). UNODC. URL: https://www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/cpcj-prison-reform_html/UKR_final_Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf (дата звернення: 26.02.2025).

12. Вирок Маневицького районного суду Волинської області у справі №1-95/11/0311 від 13 вересня 2012 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26052918> (дата звернення: 26.02.2025).

13. Вирок Маневицького районного суду Волинської області у справі №1-кп/164/1/2015 від 02 червня 2015 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44497148> (дата звернення: 26.02.2025).

14. Вирок Голопристанського районного суду Херсонської області у справі №2108/265/2012 від 15 лютого 2013 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29511102> (дата звернення: 26.02.2025).

15. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська у справі №1-кп/0203/22/2022 від 07.06.2022 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104673918> (дата звернення: 26.02.2025).

16. Діденко А., Зуйков С., Цвілий О. «Гаряча кава» або 10 ударів по сідницях гумовим кийком, – як у Первомайській виправній колонії №117 зустрічають новоприбулих. 07.02.2024. URL: <https://khp.org/1608813240> (дата звернення: 26.02.2025).

17. Ревякін Максим, Глущенко Володимир. Звіт за результатами моніторингового візиту до ДУ «Первомайська виправна колонія (№117)». 03.09.2020. URL: <https://khp.org/1599124418> (дата звернення: 26.02.2025).

18. Ревякін М., Беспала Т., Шваб П. Моніторинговий візит до ДУ «Первомайська ВК (№ 117)». 02.06.2021. URL: <https://khpg.org/1608809159> (дата звернення: 26.02.2025).

Halai A.,

Doctor of Sciences (Law), Professor,
Head of the Research Center of Penitentiary and Criminal Justice
of the Educational and Research Institute of Law,
Law Enforcement and Psychology,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8184-6336;

Hrechaniuk S.,

Doctor of Sciences (Law), Professor, Rector,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2000-9523

ERADICATION OF TORTURE AND ILL-TREATMENT IN THE PRISON SYSTEM IN UKRAINE: FROM A MANAGEMENT DISCUSSION TO THE LAUNCH OF THE INSPECTORS' PROJECT TO ENSURE THE PRISONERS' RIGHTS

The article describes the state of affairs regarding the prevention of torture in the Ukrainian penitentiary system. The Ukrainian prison system continues to transform from a Soviet to a European model. Despite thirty years of operation in an independent state, numerous normatively declared reforms, updates to operational approaches in the implementation of punishments, and various projects with comprehensive expert support from international organizations, unacceptable practices of violating prisoners' rights, degrading human dignity, and unjustified or excessive violence against detainees still persist.

The article separately examines, from the perspective of practical managerial experience, the main cases of unjustified and excessive use of force against prisoners. It also investigates public reports and internal investigations into the most high-profile incidents regarding prisoners' rights in recent years. One of the projects aimed at eradicating unacceptable treatment of prisoners, such as cruelty, degrading dignity, and actions indicating torture, is the introduction of officials titled "inspectors for prisoners' rights and prevention of torture" in Ukraine's correctional colonies. The need for establishing such a position, responsible for implementing measures to ensure prisoners' rights and prevent torture in correctional colonies, is substantiated. The article also outlines the basic principles that should be considered when designing this national project of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

Key words: torture, human rights, prison, prisoners' rights, rights of convicts, protection of rights, prevention of torture, treatment of prisoners, European Court of Human Rights, international standards, human rights mechanisms, law enforcement agencies, prison management, penitentiary reform.

References

1. Treatment of Prisoners of War and Update on the Human Rights Situation In Ukraine. Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 June – 31 August 2024, United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine, available at: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/Ukraine-OHCHR-40th-periodic-report.pdf> (accessed 26.02.2025).

2. Ukrainian Prisoners of War Suffered Torture and Ill-Treatment – UN, available at: <https://armyinform.com.ua/2022/09/10/poloneni-ukrayinski-vijskovi-zaznavaly-tortur-i-zhorstokogo-povodzhennya-oon> (accessed 26.02.2025).

3. More than 400 Ukrainian Women Are Currently Held in Russian Prisons, 26 May 2024, ZMINA, available at: <https://zmina.info/news/narazi-u-rosijskyh-vyaznyczyah-utrymuyutsya-ponad-400-ukrayinok/> (accessed 26.02.2025).

4. Oleh Sentsov Talks About Torture in the FSB, 06 August 2015, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/27174412.html> (accessed 26.02.2025).

5. Naboka, M. (2015), "They Are Tortured in the 21st Century!" – Representative of the Ombudsman About Colony No. 77, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/26895199.html> (accessed 26.02.2025).

6. Monitoring Visit to the Correctional Colony. The Human Rights Committee Held an Off-Site Meeting in Berdiansk, Zaporizhzhia Region, available at: <http://www.golos.com.ua/article/348496> (accessed 26.02.2025).

7. Report of the Government of Ukraine on the Results of the Visit to Ukraine by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) 4–13 August 2020, available at: <https://rm.coe.int/1680a0e8a4> (accessed 26.02.2025).

8. Special Report of the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights on the State of Implementation of the National Preventive Mechanism in 2020, available at: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/spetsialna-dopovid-preventyvnyi-mehanizm-2020%20pdf> (accessed 26.02.2025).

9. SBI Established That an Organized Group Operated in Bozhkovska Colony No. 16, Which Not Only Tortured, But Also Killed Prisoners. 02.02.2025. available at: <https://dbr.gov.ua/news/dbr-vstanovilo-shho-u-bozhkovskij-kolonii-n16-diyala-organizovana-grupa-yaka-ne-lishe-katuvala-a-j-vbivala-uvyaznenih-video> (accessed 26.02.2025).

10. Case of Nevmerzhtsky v. Ukraine. Decision of the European Court of Human Rights of 5 April 2005, available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125783> (accessed 26.02.2025).

11. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules), UNODC, available at: https://www.unodc.org/res/justice-and-prison-reform/cpcjprisonreform_html/UKR_final_Nelson_Mandela_Rules-E-ebook.pdf (accessed 26.02.2025).

12. Verdict of the Manevtskyi District Court of Volyn Region in Case No. 1-95/11/0311 of 13 September 2012, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/26052918> (accessed 26.02.2025).

13. Verdict of the Manevtskyi District Court of Volyn Region in Case No. 1-kp/164/1/2015 of 02 June 2015, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/44497148> (accessed 26.02.2025).

14. Verdict of the Holoprystanskyi District Court of Kherson Region in Case No. 2108/265/2012 of 15 February 2013, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29511102> (accessed 26.02.2025).

15. Verdict of the Kirovskyi District Court of Dnipropetrovsk in Case No. 1-kp/0203/22/2022 of 07.06.2022, available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104673918> (accessed 26.02.2025).

16. Didenko, A., Zuikov, S. and Tsvilyi, O. (2024), "Hot Coffee" or 10 Blows to the Buttocks with a Rubber Baton, – How Newcomers Are Met in Pervomaiska Correctional Colony No. 117, available at: <https://khpg.org/1608813240> (accessed 26.02.2025).

17. Revyakin, M. and Hlushchenko, V. (2020), Report on the Results of the Monitoring Visit to the State Institution "Pervomaiska Correctional Colony (No. 117)", available at: <https://khpg.org/1599124418> (accessed 26.02.2025).

18. Revyakin, M., Bespala, T. and Shvab, P. (2021), Monitoring Visit to the State Institution "Pervomaiska Correctional Colony No. 117", available at: <https://khpg.org/1608809159> (accessed 26.02.2025).

IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГАЛУЗЕВИХ ЮРИДИЧНИХ НАУК

УДК 347.6

DOI 10.32755/sjcriminal.2025.01.188

Карелін В. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права
військового факультету міжнародних відносин та права,
Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: ID 0000-0002-6271-2447;

Бериславська О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри військового права
військового факультету міжнародних відносин та права,
Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: ID 0000-0002-8785-6623;

Кравець Д. М.,

викладач кафедри соціальної роботи у військах
військового факультету соціальних та поведінкових наук,
Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна
ORCID: ID 0000-0002-1980-3431

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОГОВОРІВ МІЖ СПАДКОЄМЦЯМИ

У статті на основі аналізу норм Цивільного кодексу України проаналізовано можливість застосування спадкоємцями договірної форми врегулювання спадкових відносин шляхом закріплення норм про: договір про зміну черговості одержання права на спадкування, договір про зміну розміру частки у спадщині, договір про поділ спадкового майна, договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця, договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту про призначення останнього, договір на управління спадщиною, договір охорони спадкового майна.

Проведено аналіз судової практики щодо відмежування договору про поділ спадщини між спадкоємцями від договорів про зміну черговості спадкування та зміну розміру часток у спадщині, що дозволяє говорити про практичну значущість системи спадкових договорів.

Зроблено висновок про те, що до договорів щодо розподілу спадщини належать договір про зміну черговості одержання права на спадкування, договір про зміну розміру частки у спадщині та договір про поділ спадщини спадкоємцями, а також про те, що договори щодо розподілу спадщини безпосередньо впливають на відносини власності. Цей вплив обумовлюється тим, що воля спадкоємців щодо розподілу спадщини безпосередньо відображається у змісті документа, що підтверджує право власності, – свідоцтві про право на спадщину.

Акцентовано увагу на тому, що спільність договорів про розподіл спадщини полягає у правовій меті, яка спрямована на визначення спадкоємцями умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна замість тих, які встановлені законом або заповітом. Враховуючи вищезазначену правову мету договорів про розподіл спадщини, що предметом «договорів про розподіл спадщини» є дії спадкоємців з реалізації ними спадкових прав щодо розподілу спадщини, її частки або права на спадщину.

Ключові слова: *договори щодо розподілу спадщини, правова мета договору, система договорів, спадкування, судова практика.*

Постановка проблеми. Виникнення спадкових відносин, прийняття спадщини або відмова від неї – це невід’ємна частина життя всіх фізичних осіб, оскільки рано чи пізно спадкові відносини виявляються як окрема складова набуття або припинення майна чи майнових прав. У будь-якому випадку після фізичної особи, що померла, залишається певне майно, його майнові права та обов’язки переходять у спадок, і обов’язки можуть бути здійснені спадкоємцями.

У такому випадку можна сказати, що спадкове право і його норми регулюють приватну сферу життя фізичних осіб. Кожна фізична особа має право розпоряджатися своїм майном, самостійно визначаючи його долю, і при цьому, звісно, порядок вчинення відповідних дій і обов’язків має бути унормований у відповідних нормативно-правових актах задля того, щоб кожен міг скористатися своїм правом. При цьому порядок дій спадкоємців унормується чинним законодавством, оскільки норми спадкового права доволі детально регулюють питання переходу прав та обов’язків до спадкоємців.

Мета статті полягає у виявленні актуальних питань укладення договорів між спадкоємцями, враховуючи загальну позицію аналізу правової мети таких договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчаючи питання щодо можливості укладення договорів спадкоємцями в межах спадкових відносин, науковці вказують на необхідність дослідження змісту таких договорів. Зокрема, це коло питань вивчали такі науковці, як Н. П. Бондар, Ю. Є. Зінкевич, О. Є. Кухарев, Є. І. Фурса та інші. Не применшуючи значення наукового доробку вчених – фахівців у сфері спадкування, слід звернути увагу на практичну сторону застосування договорів між спадкоємцями, зокрема на судову практику щодо відмежування договору про поділ спадщини між спадкоємцями від договорів про зміну черговості спадкування та зміну розміру часток у спадщині, що додатково наголошує на практико-орієнтованому характері нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Чинний Цивільний кодекс України вперше в історії спадкового права на законодавчому рівні закріпив інститут договорів про розподіл спадщини. Загалом можливість застосування спадкоємцями договірної форми врегулювання спадкових відносин закріплена у книзі 6 ЦК України шляхом закріплення норм про: договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259), договір про зміну розміру частки у спадщині (ч.ч. 2, 3 ст. 1267), договір про поділ спадкового майна (ст. 1278), договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця (ч. 2 ст. 1282), договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту про призначення останнього (ч. 2 ст. 1287), договір на управління спадщиною (ст. 1285), договір охорони спадкового майна (ст. 1283).

У закріпленій в книзі 6 ЦК України системі договорів особливе місце займають договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259), договір про зміну розміру частки у спадщині (ч.ч. 2, 3 ст. 1267) та договір про поділ спадщини спадкоємцями (ст. 1278). Уявляється можливим охопити зазначені договори загальною назвою – договори щодо розподілу спадщини – та визначити низку їх ознак.

Як уже зазначалось у попередньому розділі дослідження, відносини спадкування виникають у зв'язку з відкриттям спадщини. Відповідно до ч. 1 ст. 1220 ЦК України відкриття спадщини пов'язане з двома юридичними фактами: смерть фізичної особи та оголошення її померлою, що тягне за собою виникнення особливого правового майнового стану, особливість якого полягає в тому, що сукупність майнових прав і обов'язків померлої особи визнається спадщиною – майном, яке призначене для набуття його правонаступниками померлої особи – її спадкоємцями.

Автор навчального посібника «Спадкове право України» О. Є. Кухарев зазначає, що правове значення відкриття спадщини полягає в тому, що на цей час визначається: коло осіб, які одержують право прийняти спадщину; склад спадщини; строки на прийняття спадщини або на відмову від її прийняття [1, с. 471].

Відкриття спадщини деталізується через категорії часу та місця відкриття спадщини. Значення встановлення часу відкриття спадщини полягає в тому, що на момент відкриття спадщини встановлюється коло спадкоємців, яких залучають до спадкування, визначається склад спадщини, з дня відкриття спадщини обчислюється встановлений законом строк для її прийняття, встановлюється матеріальний закон, який буде застосовуватися до врегулювання процедури спадкування, враховуючи те, що закон не має зворотної сили тощо. Часом відкриття спадщини вважається день смерті спадкодавця (календарна дата), вказаний у свідоцтві про смерть, яке видається органами ДРАЦСу. Години та хвилини в межах цієї календарної дати для цілей спадкування юридичного значення не мають, тому до уваги не беруться [2, с. 69–70].

Однією з головних ознак, яка визначає особливість будь-якого цивільно-правового договору, є його правова мета. Договори про розподіл спадщини спрямовані на визначення спадкоємцями умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна замість тих, які встановлені законом або заповітом.

Безумовним є той факт, що договори щодо розподілу спадщини безпосередньо впливають на відносини власності. Цей вплив обумовлюється тим, що воля спадкоємців щодо розподілу спадщини безпосередньо відображається у змісті документа, що підтверджує право власності – свідоцтві про право на спадщину.

Відповідно до положень ЦК України при спадкуванні як за законом, так і за заповітом спадкове майно може переходити у власність декількох спадкоємців. Така ситуація виникає, якщо за законом або за заповітом майно переходить до двох або більше осіб. Частиною 1 статті 1267 ЦК України передбачено, що розмір частки у спадщині спадкоємців за законом є рівною. Окрім того, заповідач має право скласти заповіт і визначити спадкоємців як усієї спадщини, так і її частини (ст.ст. 1234–1236 ЦК України).

Спадкове майно незалежно від того, зосереджено воно в одному місці чи ні, у момент відкриття спадщини виступає як єдиний цілісний комплекс, які б права та обов'язки не входили до його складу. Це є передумовою універсального правонаступництва, що характерне для спадкоємства [2, с. 388–389].

З дня відкриття спадщини (смерті спадкодавця), якщо до спадкування за законом нотаріусом закликаються декілька спадкоємців, спадкове майно переходить до таких осіб на праві спільної часткової власності, якщо за заповітом – то в тих частках або цілих об'єктах, як їх розподілив між ними спадкодавець. Якщо до спадкування закликають декількох спадкоємців, то з дня відкриття спадщини (смерті спадкодавця) майно переходить у спільну часткову власність цих спадкоємців, якщо, звісно, із заповіту не випливає інше. Тобто кожний зі спадкоємців має частку у спадковому майні. Частки всіх спадкоємців є рівними. Володіння, користування й розпорядження отриманим спадковим майном здійснюється за згодою всіх учасників спільної часткової власності. Крім того, спадкоємці, що прийняли спадщину, відповідають і за борги, що залишилися після смерті спадкодавця в межах отриманої частки у спадщині [3, с. 294].

Як вже зазначалося, з моменту прийняття спадщини двома або більше спадкоємцями спадкове майно, як правило, є об'єктом їх спільної часткової власності. Термін «спільна часткова власність» використовується в такому випадку умовно, враховуючи, що до складу спадщини входять не тільки речові права, а й зобов'язальні права, права інтелектуальної власності тощо, а також обов'язки спадкодавця. Тому частка у спадщині – не те саме, що і частка у праві спільної власності. Проте, враховуючи схожість у правовому регулюванні поділу спадщини та виділу частки в натурі, поділяємо думку науковців, які вважають, що для визначення порядку поділу спадкового майна можуть використовуватися норми, які регулюють поділ майна, що є у спільній частковій власності, або виділ частки з цього майна [4, с. 417].

Поділ майна передбачає припинення права спільної власності на спадкове майно та виникнення на його основі права власності кожного з колишніх співвласників на розподілене майно. Законодавець визначає різні порядки розподілу майна залежно від того, що є предметом спадщини. Якщо спадщина стосується рухомих речей (за винятком транспортних засобів), то її розподіл відбувається за спрощеним порядком. Якщо спадщина стосується нерухомих речей або транспортних засобів, то розподіл здійснюється на підставі нотаріально посвідченого договору, який вони укладають між собою та визначають у ньому розміри власних часток у спадковому майні (ч.ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України). На практиці такий договір посвідчується безпосередньо перед видачею свідоцтва про право на спадщину, що, як правило, унеможливорює виникнення непорозумінь у випадку можливої зміни як спадкоємця (спадкова трансмісія та інші), так і зміни розміру часток спадщини і перерозподілу спадкового майна (залучення особи до спадкування, що пропустила строк для прийняття спадщини). Якщо ж якась із зазначених обставин виникла після посвідчення договору, але до видачі свідоцтва про право на спадщину, договір підлягає розірванню сторонами, що його укладали відповідно до вимог ст. 654 ЦК України. У такому випадку можливе нове посвідчення договору вже новими спадкоємцями [5, с. 168].

Учена Ю. Є. Зінкевич особливостями договорів щодо розподілу спадщини вважає їх локальний характер. Локальність досліджуваних договорів, на її думку, означає, що можливість розподілу спадщини існує винятково в межах спадкових правовідносин. За межами таких правовідносин жоден із досліджуваних договорів не може бути укладений [6, с. 103].

Водночас Н. П. Бондар вважає, що договір про зміну черговості отримання права на спадкування, хоча і названий у ЦК України, однак практично позбавлений правової регламентації, що дозволяє віднести його до так званих непоіменованих договорів. Особливістю цього договору також є локальний характер, адже можливість його укладення обмежується лише відносинами спадкування за законом. У разі спадкування за заповітом закликаються до спадкування спадкоємці, визначені волею заповідача, і норми щодо черговості спадкоємців за законом не підлягають застосуванню [7, с. 71].

Ще однією з ознак договорів щодо розподілу спадщини є їх строковий характер, що обумовлено тривалістю спадкових правовідносин, у межах яких можуть укладатися зазначені договори. На сьогодні часові межі укладення відповідних договорів чинним законодавством не визначені, лише в деяких випадках має місце вказівка на те, що вони укладаються після відкриття спадщини (ст. 1259 ЦК України). На думку практикуючого нотаріуса О. Чуєвої, логічним є той факт, що договори про зміну черговості та про зміну часток у спадщині укладаються після відкриття спадщини, після шестимісячного строку з моменту її відкриття, коли вже буде з'ясоване коло спадкоємців та визначені їхні частки, і до видачі свідоцтв про право на спадщину. Але не треба стверджувати, що такий договір не може бути укладений спадкоємцями і після видачі свідоцтв про право на спадщину, оскільки ст. 1300 ЦК України дає можливість внести зміни до свідоцтва про право на спадщину за згодою спадкоємців, а це можливо не лише у випадках, передбачених ч.ч. 2, 3 ст. 1272 ЦК України, тобто коли з'явилися інші спадкоємці [8, с. 79].

Науковець О. Є. Кухарев обґрунтовує позицію, що всі договори у сфері спадкування, в тому числі «договори про

розподіл спадщини», відіграють допоміжне значення порівняно з роллю класичного цивільно-правового договору, оскільки не можуть бути достатньою правовою підставою виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин. У сфері спадкування правові наслідки настають не з факту укладення певного договору, а внаслідок юридичного складу, в якому центральне місце посідає факт відкриття спадщини. Таке твердження зумовлене специфікою спадкових правовідносин, у межах яких укладаються вказані договори і характеризуються другорядною роллю останніх. Так, особа, яка за загальним правилом черговості не повинна закликатися до спадкування, набуває право на спадкування не на підставі договору про зміну черговості одержання права на спадкування, а з певної сукупності юридичних фактів, а саме: смерть спадкодавця, прийняття спадщини спадкоємцями попередніх черг, укладення договору про зміну черговості одержання права на спадкування та прийняття спадщини спадкоємцем, якого «підтягують» [9, с. 100].

Слід зазначити, що більшість учених-цивілістів вважає, що однією зі сторін договорів щодо розподілу спадщини є спадкоємці. Законодавець на сьогодні не розкриває поняття «спадкоємці», а лише закріплює коло осіб, які можуть виступати в зазначеному статусі. Так, спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин (ст. 1222 ЦК України).

Актуальним є момент, що ст. 1222 ЦК України не закріплює як умову набуття статусу спадкоємця факт прийняття спадщини, а лише зазначає, що для набуття зазначеного статусу особі необхідно бути живою на час відкриття спадщини. Окрім того, законодавець захищає інтереси зачатої, але ще не народженої дитини, оскільки у разі спадкування за законом зачата, але ще не народжена дитина визнається спадкоємцем першої черги (ст. 1261 ЦК України).

Сторонами договору про зміну черговості одержання права на спадкування та договору про зміну розміру частки у спадщині можуть бути винятково фізичні особи, визначені ст.ст. 1261–1265 ЦК України, а сторонами договору про поділ спадкового майна можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Це обумовлюється і тим, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування та договір про зміну розміру частки у спадщині можуть бути укладені виключно в межах спадкування за законом, а договір про поділ спадщини спадкоємцями може бути укладено як у випадку спадкування за законом, так і в разі спадкування за заповітом.

Сутність договору про зміну черговості полягає в тому, що спадкоємець тієї черги, яка має право на спадкування, може за своєю волею «підтягнути» до спадкування спадкоємців (спадкоємця) за законом будь-якої з наступних черг. При цьому спадкоємець, який бере участь у цьому договорі, права на спадкування не втрачає. У цьому полягає основна відмінність цього інституту цивільного права від відмови від прийняття спадщини на користь іншої особи (ст. 1274 ЦК України).

Договір про зміну черговості одержання права на спадкування стосується тільки зміни черговості одержання права на спадкування. Відповідно його предметом не можуть бути інші питання, зокрема одночасна зміна часток у спадщині спадкоємців за законом. У такому договорі має брати участь хоча б один спадкоємець тієї черги, яка закликається до спадкування. Згода інших спадкоємців черги, яка закликається до спадкування, а також спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку в спадщині (ст. 1241 ЦК України), на укладення цього договору не вимагається, оскільки укладення такого договору жодним чином не звужує наявних у таких спадкоємців спадкових прав [8, с. 78].

Разом з тим Ю. Є. Зінькевич зазначає, що «досліджувані договори мають особисто-довірчий характер. Тобто права і обов'язки, з приводу яких укладаються договори про розподіл спадщини, не можуть здійснюватися третіми особами через особливі зв'язки між учасниками таких відносин – родинних» [6, с.104].

На думку вітчизняного науковця І. П. Орлова, «договір про зміну черговості отримання права на спадкування необхідно віднести до нетипових договорів, адже він перебуває за межами наявних договірних типів, а його предметом є закликання до спадкування спадкоємця наступної черги, який, за загальним правилом черговості, не має права на спадкування» [10, с. 9].

Також З. В. Ромовська вказує на те, що «юридичний ефект договору про зміну черговості спадкування полягає у: наданні права на спадкування тому, до кого не надійшла черга; добровільному зменшенні частки у спадщині сторони за договором. Право на спадкування, яке особа одержала за таким договором, є її особистим, персональним майновим правом, яке вона не може передати комусь іншому, зокрема шляхом відмови від спадщини на його користь» [11, с. 184].

Актуальним для нашого дослідження є також питання щодо особливого предмета зазначених договорів. Оскільки в чинному законодавстві відсутня дефініція «договори щодо розподілу спадщини», то визначення предмета відповідних договорів видається можливим через аналіз їхньої правової мети. Враховуючи вищезазначене визначення правової мети договорів про розподіл спадщини, можна припустити, що предметом «договорів про розподіл спадщини» є дії спадкоємців з реалізації ними спадкових прав щодо розподілу спадщини, її частки або права на спадщину.

Вітчизняний дослідник О. П. Печений, аналізуючи проблемні аспекти розподілу спадщини між спадкоємцями, зазначає, що предметом договору про поділ спадщини між спадкоємцями є спадкова маса, з урахуванням порядку її визначення (ст.ст. 1218–1219 ЦК України та норми сімейного законодавства України, що визначають правовий режим власності подружжя). При цьому предметом договору є така спадкова маса, що підлягає поділу. Не можуть бути предметом поділу речі, заповідані конкретним спадкоємцем; предмет заповідального відказу чи заповідального покладення; об'єкти переважних прав спадкоємців (наприклад, ст. 1279 ЦК України) [12, с. 9].

У судовій практиці виникає питання про відмежування договору про поділ спадщини між спадкоємцями від договорів

про зміну черговості спадкування (ч. 1 ст. 1259 ЦК України) та зміну розміру часток у спадщині (ст. 1267 ЦК України).

Так, громадянин Н. 24.03.2016 року підписав і посвідчив нотаріально зі своїм братом М. договір про поділ часток у спадщині після смерті матері, відповідно до якого М. отримав у спадщину частку житлового будинку, а Н. залишилися вклади, які належали спадкодавцю і знаходились у ПАТ «Державний ощадний банк України». З часом Н. довідався, що на вкладах у банку відсутні заощадження спадкодавця, унаслідок чого вважав, що під час підписання вищезазначеного договору про поділ часток у спадщині його брат ввів його в оману, чим порушив його права.

Зважаючи на викладене, Н. просив суд визнати недійсним зазначений договір про поділ часток у спадщині від 24.03.2016 р., укладений між ним та відповідачем, визнати за ним право власності на частку спадкового майна – житлового будинку в порядку спадкування за законом після смерті матері.

Рішенням Олевського районного суду Житомирської області від 12.04.2018 р. позов задоволено частково. Визнано недійсним договір між Н. та М. про поділ часток у спадщині у частині розподілу часток нерухомого майна у спадщині, яка залишилась після смерті їхньої матері. Визнано за Н. право власності на спадщину, що залишилась після померлої.

Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що у спірному договорі про поділ часток у спадщині виключені та обмежені права позивача на спадщину за законом щодо спадкової маси, оскільки існування предмета договору, а саме заощаджень спадкодавця у ПАТ «Державний ощадний банк України», у тому числі спадкоємцями, не перевірено. Отже, при розподілі часток спадкового майна (житлового будинку) позивачу була визначена спадкова маса, що не існує, тобто порушено принцип рівності часток. Таким чином, зазначений договір про поділ часток у спадщині є нікчемним, а оскільки позивач прийняв спадщину за законом після смерті матері шляхом проживання з нею однією сім'єю на час смерті, тому за ним слід визнати право власності на частку житлового будинку, який є спадковим майном.

Постановою апеляційного суду Житомирської області від 08.08.2018 року апеляційну скаргу М. задоволено частково. Скасовано рішення суду першої інстанції у частині вимог про визнання права власності на частку спадкового майна, у задоволенні позову Н. у цій частині відмовлено. У решті рішення суду залишено без змін.

Постанова апеляційного суду мотивована тим, що спірний договір про поділ часток у спадщині є нікчемним, оскільки не відповідає вимогам закону, бо не дотримано принципу рівності часток у спадщині. Сторонами у справі проведено саме поділ спадкового майна, а не заміна часток у спадщині, позивач не реалізував своє право на отримання свідоцтва про право на спадщину за законом у нотаріуса, тому вимоги останнього про визнання за ним права на спадкове майно у судовому порядку є передчасними.

У касаційній скарзі до Верховного Суду відповідач ставить питання про скасування судових рішень та ухвалення нового рішення про відмову в позові, посиляючись на неправильне застосування судами норм матеріального права та порушення норм процесуального права. На думку Верховного Суду, суди першої та апеляційної інстанцій, зазначаючи про те, що між позивачем та відповідачем проведено поділ спадкового майна, а не зміна часток у спадщині, не звернули уваги на таке.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 ЦК України сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. У ч. 3 ст. 1267 ЦК України передбачено, що спадкоємці за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них.

Згідно з п.п. 4.8 п. 4 гл. 10 розд. 2 Порядку № 296/5 частки у спадщині кожного зі спадкоємців є рівними. Спадкоємці можуть за усною угодою між собою, якщо це стосується рухомого майна, або за нотаріально посвідченим договором, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, змінити розмір частки у спадщині когось із них.

Аналіз вищезазначених положень закону свідчить про те, що частки у спадщині кожного зі спадкоємців за законом є рівними, крім того моменту, коли спадкоємці за письмовою угодою (договором), посвідченою нотаріусом, не змінили розмір часток у спадщині когось з них.

Враховуючи викладене, суди, порушуючи вищезазначені положення закону та вимоги ст.ст. 212–214, 303, 316 ЦПК України 2004 року, фактичні обставини справи, від яких залежить правильне вирішення спору, не встановили і, вказуючи, що між позивачем та відповідачем проведено поділ спадкового майна, а не заміна часток у спадщині, не звернули уваги на те, що зазначеними положеннями цивільного законодавства передбачено право спадкоємців на зміну розміру часток у спадщині.

При цьому суди не навели відповідного правового обґрунтування, якому саме закону суперечить договір про зміну розміру часток у спадщині, передчасно вважаючи, що зазначений договір є договором про поділ спадкового майна.

Зважаючи на наведені обставини, Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду касаційну скаргу задовольнив частково, рішення Олевського районного суду Житомирської області від 12.04.2018 р. та постанову апеляційного суду Житомирської області від 08.08.2018 р. скасував, справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції [13].

У вищезазначеній справі позиція Верховного Суду була така: договір, який передбачає передання спадкоємцям конкретне спадкове майно, не може бути кваліфіковано як договір про зміну розміру часток у спадщині.

Висновки. На основі проведеного нами аналізу до договорів щодо розподілу спадщини належать договір про зміну черговості одержання права на спадкування, договір про зміну розміру частки у спадщині та договір про поділ спадщини спадкоємцями.

Підсумовуючи викладене, акцентуємо увагу на тому, що спільність договорів про розподіл спадщини полягає у правовій меті, яка спрямована на визначення спадкоємцями умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна замість тих, які встановлені законом або заповітом.

Список використаних джерел

1. Кухарев О. Є. Спадкове право України : навчальний посібник. Київ, 2013. 362 с.
2. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позиції вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т.12. Спадкове право / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ФОП Колісник А. А. 2009. 544 с.
3. Череватенко І. М. Нотаріальний порядок оформлення спадщини за умови поділу спадкового майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. Част. II. Т. 1. С. 293–295.
4. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка. Харків : ФОП Лисяк Л. С. 2012. 736 с.
5. Федорич І. Я. Здійснення права на спадкування за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2018. 236 с.
6. Зінкевич Ю. Є. Договори про розподіл спадщини: поняття та характерні ознаки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 49. С. 102–105.
7. Бондар Н. П. Особливості судового порядку зміни черговості спадкування в разі встановлення факту постійного проживання спадкоємця однією сім'єю зі спадкодавцем. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 69–75.
8. Чуєва О. Договори у спадковому праві. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 2 (92). С. 77–87.
9. Кухарев О. Є. Загальна характеристика договорів у сфері спадкового права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2018. Вип. 48. Т. 1. С. 98–101.
10. Орлов І. П. Правочини в сфері спадкового права : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2013. 210 с.
11. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта, 2009. 264 с.
12. Печений О. Проблемні аспекти розподілу спадщини між спадкоємцями. *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2019. № 1–2 (50). С. 8–14.
13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 19.12.2018 р. Справа № 287/188/17-ц, провадження № 61-44152св18. ЄДРСР. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 10.03.2025).

Karelin V.,

Doctor of Sciences (Law), Associate Professor,
Professor of the Department of Military Law
of the Military Faculty of International Relations and Law,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID: ID 0000-0002-6271-2447;

Beryslavska O.,

PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Military Law
of the Military Faculty of International Relations and Law,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID: ID 0000-0002-8785-6623;

Kravets D.,

Lecture of the Department of Social Work in the Armed Forces,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine
ORCID: ID 0000-0002-1980-3431

CURRENT ISSUES OF CONTRACTS BETWEEN HEIRS

The article, based on the analysis of the norms of the Civil Code of Ukraine, analyzes the possibility of the heirs applying the contractual form of settlement of inheritance relations, by establishing the norms on: an agreement on changing the order of obtaining the right to inherit, an agreement on changing the size of the share in the inheritance, an agreement on the division of inherited property, an agreement on satisfaction heirs of the testator's creditor's claims, an agreement between the heirs and the executor of the will on the appointment of the latter, an agreement on inheritance management, an agreement on the protection of inherited property.

An analysis of judicial practice was carried out regarding the distinction between the agreement on the division of inheritance between the heirs and the agreements on changing the sequence of inheritance and changing the size of shares in the inheritance, which allows us to talk about the practical significance of the system of inheritance agreements.

It was concluded that the agreements on the distribution of inheritance include the agreement on changing the sequence of receiving the right to inheritance, the agreement on changing the size of the share in the inheritance and the agreement on the division of the inheritance by heirs, as well as the fact that the agreements on the distribution of inheritance directly affect property relations. This influence is determined by the fact that the will of the heirs regarding the distribution of the inheritance is directly reflected in the content of the document confirming the right of ownership – the certificate of the right to inheritance.

Attention is focused on the fact that the commonality of inheritance distribution agreements is the legal purpose, which is aimed at determining the terms of inheritance by the heirs, namely: the circle of heirs who are called to inherit, the size of the ideal shares in the inheritance, the legal regime of inherited property instead of those that are established

by law or will. Taking into account the above-mentioned legal purpose of inheritance distribution agreements, the subject of "inheritance distribution agreements" are the actions of the heirs to exercise their inheritance rights regarding the distribution of the inheritance, its share or the right to inheritance.

Key words: *contracts on the distribution of inheritance, legal purpose of the contract, system of contracts, inheritance, judicial practice.*

References

1. Kukharev, O. E. (2013), *Inheritance law of Ukraine : study guide*, Kyiv.
2. The Civil Code of Ukraine: a scientific and practical commentary (explanations, interpretations, recommendations using the position of higher courts, the Ministry of Justice, scientists, experts) (2009), Vol. 12, *Inheritance law*, in Spasibo- Fateeva, I. V. (Ed.), FOP Kolisnyk, A. A., Kharkiv.
3. Cherevatenko, I. M. (2013), "Notarial procedure for registration of inheritance subject to the division of inherited property", *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, Iss. 21, Part II, Vol. 1, pp. 293–295.
4. *Inheritance law. Practice of application by notaries of Ukraine* (2012), in Marchenko, V. M. (Ed.), FOP Lysiak, L. S. Kharkiv.
5. Fedorych, I. Ya. (2018), *Implementation of the right to inheritance under the civil legislation of Ukraine : PhD in Law Thesis*, Lviv.
6. Zinkevich, Yu. E. (2021), "Agreements on the distribution of inheritance: concepts and characteristics", *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Jurisprudence series*, No. 49, pp. 102–105.
7. Bondar, N. P. (2018), "Peculiarities of the judicial procedure for changing the sequence of inheritance in case of establishing the fact of permanent residence of the heir in the same family as the testator", *Law and Society*, No. 5, pp. 69–75.
8. Chueva, O. (2017), *Contracts in inheritance law, Small notary encyclopedia*, No. 2 (92), pp. 77–87.
9. Kukharev, O. E. (2018), *General characteristics of contracts in the field of inheritance law of Ukraine. Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series*, Iss. 8, Vol. 1, pp. 98–101.
10. Orlov, I. P. (2013), *Proceedings in the field of inheritance law : abstract of PhD in Law Thesis*, Kharkiv.
11. Romovska, Z. V. (2009), *Ukrainian civil law. Inheritance law : textbook*, Alerta, Kyiv.
12. Pechenyi, O. (2019), *Problematic aspects of inheritance distribution between heirs, Bulletin of the National Association of Lawyers of Ukraine*, No. 1–2 (50), pp. 8–14.
13. Ukraine (2018), *Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the First Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation, Case No. 287/188/17-ts, proceeding No. 61-44152cb18*, available at: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (accessed 10 March 2025).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА СИСТЕМА:
ВЧОРА. СЬОГОДНІ. ЗАВТРА**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (17)

Відповідальний за випуск

Пузиревський М. В.

Редактори літературні

Сила Л. М.,
Махотко О. П.

Комп'ютерна верстка і макетування

Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 19.05.2025 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 11,86.
Тираж 100 пр. Зам. № 138/25.

Редакційно-видавничий відділ Пенітенціарної академії України
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 8016 від 23.11.2023 р.